

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií

Filologie

Milada K. Nedvědová

**JAZYKOVÁ SITUACE U SLOVANŮ
V HABSBURSKÉ MONARCHII V 19. STOLETÍ**

**LANGUAGE SITUATION BY THE SLAVIC NATIONS
IN THE HABSBURG MONARCHY IN THE 19TH CENTURY**

Disertační práce

vedoucí práce – Prof. PhDr. Hana Gladkova, CSc.

2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Poděkování

Děkuji prof. PhDr. Haně Gladkové, CSc. za velkou důvěru, mimořádné pochopení a velkorysou vstřícnost, kterou mi projevila při psaní disertační práce.

Jazyková situace u Slovanů v Habsburské monarchii v 19. století

(jazykový prostor český, slovenský, slovinský, chorvatský, srbský a bosensko-hercegovský)

Klíčová slova: vývoj a kodifikace slovanských jazyků, českého, slovenského, slovinského, chorvatského, srbského, situace jazykového bosenského prostoru, jazyková situace v prostoru společného státu, historické a kulturní předpoklady národní a jazykové emancipace v 19. století, překlady Bible do národních jazyků, mluvnice, slovníky, pravopisné reformy, vzdělávací instituce, cyrilometodějská tradice, rozvoj slavistiky, kultivace jazykového projevu ve společnosti

Abstrakt

Během svého historického vývoje se větší část jižních Slovanů (Slovinci, Chorvati, částečně Srbové a obyvatelé Bosny a Hercegoviny) a západních Slovanů (zejména Češi a Slováci) postupně stávají součástí společného státu – Habsburské říše, respektive Rakouského císařství a následně Rakousko-Uherska. Pro všechna zmíněná národní společenství představuje 19. století vyvrcholení jejich emancipačních snah především v rovině stabilizace jazykové normy, dosažení kulturní a intelektuální svébytnosti.

Celková historická a kulturní situace ve společném státě během 19. století nabízí možnost areálového, sociolingvistického a diachronního pohledu na kodifikační procesy u jednotlivých národních společenství, která jsou z politického centra organizována jednotným vzdělávacím a administrativně politickým systémem. Stále kvalitnější a vyšší vzdělání přivedlo všechna národní společenství obývající společný stát k odborné, kulturní i politické emancipaci a monarchii nakonec vnitřně rozložila.

Práce se v první části věnuje klíčovým okamžikům u zkoumaných Slovanů do 19. století. Stručně mapuje politickou i kulturní historii všech zkoumaných národů zhruba od prvního společného kulturního a pro některé i politického areálu Velké Moravy a cyrilometodějské mise. Zachycuje vytváření samostatných slovanských státních útvarů či ztrátu vlastní svrchovanosti a včleňování do větších státních celků až po konečné začlenění do Habsburského státu. Zaměřuje se na vývoj spisovného jazyka u jednotlivých národních společenství - zejména na překlady Bible do národního jazyka, kodifikaci písemného jazyka v mluvnických a slovníkových pracích, ortografické reformy a vyspělost vlastní

umělecké tvorby. Zmiňuje rozvoj školství a vědeckých společností a jejich podíl na kultivaci jazyka.

Hlavní těžiště práce je soustředěno na procesy vedoucí ke kodifikaci jednotlivých jazyků, k národní a jazykové emancipaci v 19. století. Je sledován vliv neslovanských kulturních a univerzitních center na duchovní rozvoj Slovanů. Zájem je soustředěn i na výběr nářeční báze pro jazykovou normu. Pozornost je věnována poměrně urputným pravopisným sporům o podobu jazykové normy daného společenství. Oceněn je přínos vzájemné spolupráce mezi slovanskými vzdělanci, společné kulturně politické programy, vznik a šíření osvětových a vzdělávacích spolků pro posílení národní identity, zejména národních matic. Cyrilometodějská tradice v druhé polovině 19. století sehrává jednu z rozhodujících národně emancipačních rolí. Tím se potvrzuje předpoklad, že nejen aktuální situace daného národa, ale i živá vazba na tradice je nositelkou národní hrdosti, sounáležitosti a státního práva. Zjištěny jsou také neživotné idealistické nebo nereálné pokusy o podobu spisovného jazyka. Výsledkem zkoumaného tématu je závěrečné chronologické shrnutí jednotlivých psaných dokladů o úrovni péče o jazyk a jeho normování a kodifikaci a to překladů Bible do zmíněných národních jazyků, významné mluvnice, které zásadně ovlivnily podobu spisovné normy, lexikografická díla a ortografické příručky (i vývoj grafického systému doloženého v psaných dokumentech).

Výsledkem práce je konstatování, že navzdory historickým podmínkám, za kterých byli tito Slované několikrát ohrožováni ve své národní existenci vládnoucími neslovanskými panovníky, právě během 19. století díky zvyšujícímu se vzdělání, šíření myšlenek francouzské revoluce o svobodě a rovnosti, i německých romantických představ o významu Slovanů pro kulturu Evropy, také díky vzájemné spolupráci v kulturní oblasti dosáhli tito Slované úplné jazykové emancipace a uskutečnili každý nejen kodifikaci svého národního jazyka, ale vytvořili také v tomto jazyce kvalitní literaturu, která pak měla významný kultivační vliv na celá národní společenství a postupně srovnala krok s literárním vývojem vyspělých evropských národů a to nejen v dosažení časové souslednosti, ale i v umělecké kvalitě.

Language situation by the Slavic nations in the Habsburg Monarchy in the 19th century

(Czech, Slovak, Slovenian, Croatian, Serbian and Bosnian languages)

Key words: development and codification of Slavic languages; Czech, Slovak, Slovenian, Croatian, Serbian, the situation of Bosnian language, the language situation in the area of the common state, historical and cultural assumption of national and language emancipation in the 19th century, translation of the Bible to the national languages, grammar-books, dictionaries, orthographic reforms, educational institutions, tradition of Cyril and Methodius, development of Slavic studies, cultivation of the verbal communication in the society.

Abstract

During the historical development the larger part of the south Slavs (Slovenes, Croats, partly the Serbs and the population of Bosnia and Herzegovina) and the west Slavs (Czechs and Slovaks) had become the part of one state – the Habsburg Monarchy or the Austrian Empire and later the Austro-Hungarian Monarchy. The 19th century means for all mentioned Slavic nations the culmination of their tasks for emancipation; the stabilization of the language norm and the achievement of the intellectual entity.

The historical and cultural situation in the common state during the 19th century opens areal, socio-linguistic and diachronic view on the codification processes by the particular nations, which are organized from one political centre by the common educational and administrative-political system. Secular education of better quality had led all the nations of the state to the cultural and political emancipation, which resulted in the destruction of monarchy.

The first part of the work deals with the key moments of the history of the Slavs in the Habsburg Monarchy till the 19th century. From the Great Moravia and the Slavic mission of Cyril and Methodius, creation of the independent Slavic states, till their final integration to the Habsburg Monarchy. It focuses on the development of the literary languages – especially the translations of the Bible to the national languages, codification of the written language in the grammar books and dictionaries, orthographic reforms and the maturity of the national literary production. It mentions the development of educational systems and research institutions and their participation in the cultivation of languages.

The work focuses first of all on research of processes of the codification of the Slavic languages and national and language emancipation in the 19th century. It closely examines the influence of the non-Slavic cultural and educational centers on the intellectual and spiritual development of the Slavs. It describes the selection of the dialectical basis for the language norm as well and the disputes about the orthography norm by the particular nation. The work positively evaluates the mutual cooperation of the Slavic scholars, common cultural political program and the creation and spread of cultural and educational associations for the consolidation of the national identity.

The main emancipation role in the 19th century plays the tradition of the Cyril and Methodius. It proves, that not only actual situation of the nation, but the living connection to the tradition is the bearer of the national pride, unity and state-making ideas.

The work also points out non-living idealistic or non realistic attempts of the literary language. At its end the work chronologically summarizes each written document about the codification of languages, translations of the Bible to the national languages, important grammar books, dictionaries and orthographic text-books (also the development of graphic system documented in written documents).

The work comes with the result that in spite of unfavourable historical conditions the Slavic nations reached in the 19th century the complete language emancipation due to the spread of education, the ideas of the French revolution, German romantic ideas about the signification of the Slavs for the European culture and the mutual Slavic cooperation. By their emancipation they were able to achieve the codification of national languages and to create their own national literature, which cultivated each particular nation. Gradually these national Slavic literatures joined the quality level of the west European national literatures.

Obsah

Předmluva	10
Úvod	12

I. Jazyková situace do 19. století

Historický vývoj do 19. století.....	18
Duchovní vývoj	35
Univerzity a akademie ve střední Evropě.....	42
Období vývoje zkoumaných slovanských jazyků do 19. století.....	48
Grafická podoba psaných projevů do 19. století.....	58
Lexikografické práce vzniklé do 19. století.....	63
Překlady Bible do 19. století.....	69

II. Jazyková situace během 19. století

Společný historický prostor.....	78
Česká jazyková situace.....	85
Slovenská jazyková situace.....	90
Slovinská jazyková situace.....	94
Chorvatská jazyková situace.....	99
Srbská jazyková situace.....	105
Jazyková situace v Bosně a Hercegovině.....	109
Lexikografické práce vzniklé během 19. století.....	112
Pravopisné reformy provedené během 19. století.....	116
Překlady Bible od 19. století.....	122
Oslavy tisícího výročí příchodu svatých Cyrila a Metoděje na Moravu.....	126
Význam slovanských matic pro jazykovou a kulturní emancipaci.....	129
Významné etapy v kulturních dějinách zkoumaných národů	136
Ztracená nebo nevydaná díla zásadního významu pro vývoj jazyka.....	138
Závěrečné shrnuté práce.....	141
Literatura.....	149

III. Přílohy

Chronologie slovníkových a mluvnických prací	
- českých a slovenských.....	162
- slovinských.....	165
- chorvatských.....	168
- srbských a bosenských.....	172
Chronologický přehled základních realizací vedoucích k procesu ustálení grafiky.....	173

Předmluva

Práce vznikala na pražské filozofické fakultě na slavistickém pracovišti, které zhruba během patnácti let změnilo potřeby svůj název a profil studovaných oborů. V poslední době je akreditováno areálové studium a obor nese název jihovýchodoevropská studia, kde je celá oblast jihoslovanských a postupně také neslovanských národních společenství vnímána jako vzájemně se ovlivňující prostor z hlediska jazyka, literatury a historie. Výběr tématu disertační práce tedy padl na areálový pohled v historickém prostoru společného státního útvaru v 19. století. Jihoslované spolu s Čechy a Slováky tehdy vytvořili ve společné Habsburské říši vzájemnou spolupráci velmi aktivní prostředí, v němž realizovali své historické i novodobé představy o národní pospolitosti, svobodě a svébytnosti. Tento společný prostor je zachycen v rovině jazykové situace jmenovaných národních společenství, v jejich vnitřním vývoji i ve vzájemných vztazích, ve kterých se ve svém úsilí podporovali.

Vycházím především z vědeckého a odborného slavistického opusu vytvořeného na pražské slavistice. Hlavním teoretickým východiskem pro tuto práci je monografie Hany Gladkové a Iskry Limakové, *Jazykovaja situacija: istoki i perspektivy: (bolgarsko-češki paraleli)*, Praha 2002. Velmi mě v pohledu na širší komparativní pojetí jazykovědy ovlivnil Luboš Řeháček, který se mnou téma budoucí práce diskutoval a upozorňoval na význam syntetických prací i na jejich možná úskalí v přílišném zobecnění. Mým prvním konzultantem v začátcích mého působení na fakultě byl Alexandr Stich, který usiloval o širší komparativní až areálový pohled na slovanskou jazykovou oblast. Velmi si přál, aby se výzkum neubíral směrem neustálého zužování témat, ale naopak ke komplexnímu lingvoliterárnímu pojetí. Při hledání pramenů k atmosféře 19. století mne oslovilo dílo Matiji Murka, zakladatele moderní slavistiky v Praze, jehož autentický výklad kulturního vývoje slovanských literatur a chápání jazykovědy jako integrální součásti široce pojaté filologie, je inspirující i pro dnešní výzkum. V jeho přístupu mi bylo blízké jeho odvážné bourání národních mýtů, ačkoliv si tím velmi zneprátelil českou odbornou veřejnost. Jeho dílo *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik* (1897) přineslo v pohledu cizince (Slovince) na posvátnou českou ikonu nový, nezaújatý pohled. Jednak vyslovilo pravdu o propojení evropského kulturního prostoru a také o tom, že není národní hanbou přiznat se k tak významnému inspiračnímu zdroji. Nahlížím ve své práci

jihoslovanský prostor s odstupem a jistým nadhledem, aniž bych snižovala nebo zjednodušovala výsledky, jichž tyto národy během zkoumaného období dosáhly.

Na pražské slavistice také vznikla řada diplomových prací, které dílčím způsobem jazykovou situaci v jednotlivých jihoslovanských prostředích zpracovaly a přinesly svěží pohled na tento prostor. Slavistika jako vědní obor je dnes vytěšňována z centra pozornosti. Zkoumané téma mě přivedlo k mírnému optimismu, neboť také na konci 18. století by na Slovany málokdo vsadil, a přece svou identitu zachovali a kulturně se dostali na roveň vyspělých národů. Na počátku našich národních dějin je symbol prutů, které spojeny, nemohou být tak snadno zlomeny. V dnešní době je zapotřebí vrátit lidem historickou paměť a vědomí odpovědnosti za plnohodnotný život vlastní i druhých. Proto bych svou chtěla prací povzbudit studenty k tvůrčí aktivitě, kterou byli vědci v 19. století prostoupeni a neoddávali se jen směšnému hejslovanění. Jak patrně z historického náčrtu, národní emancipace se rodila obtížně a mnohde z hrubého násilí, jímž si vládcové vynucovali poslušnost.

Tuto svou práci s úctou a vděčností věnuji světlé památce svých učitelů Alexandru Stichovi a Luboši Řeháčkovi.

Úvod

Předkládaná práce usiluje o nahlédnutí jazykové situace v areálovém pojetí lingvistiky a vychází z teoretických prací o jazykové situaci, které aplikuje na vybraný areál, v němž koexistují po určitou dobu některá slovanská jazyková společenství. V práci je recipována současná jazykovědná literatura, která se věnuje jazykové situaci vlastního jazyka. Propojení několika národních vzorců emancipačního úsilí v prostoru a čase dává možnost usouvztažnit jednotlivé národní procesy vůči sobě a pokusit se o komparaci a syntézu daného období.

Zkoumanými jazyky jsou čeština, slovenština, slovinština, chorvatština srbština a krátce jazyk Bosny a Hercegoviny v historicky ojedinělé situaci, když se během 19. století ocitnou vlivem politických událostí v Evropě ve společném státě, který je pro transparentnost v práci označován jako Habsburská monarchie. Dlužno podotknout, že ve společném státě kromě vyjmenovaných Slovanů byli zapojeni také svými okrajovými částmi Poláci, Ukrajinci a Rusíni, ovšem jejich jazyková situace zkoumána není, protože nejsou s tímto státem, respektive s jeho obyvateli výrazněji spjati, neboť tíhnou ke svým národním centrům mimo monarchii. A navíc autorka je jugoslavistka a bohemistka, čímž je vůči těmto jazykovým společenstvím nekompetentní.

Práce se snaží vysledovat, jak se jednotlivá národní společenství, která po staletí neměla možnost vybudovat vlastní stát, či svou státní samostatnost ztratila, a která jsou ve společném státě vystavena totožným nebo podobným politickým a kulturním procesům, zapojují během 19. století do celoevropského procesu národní emancipace na principu jazykové identifikace, nikoliv už na základě státní příslušnosti.

Záměrem práce je strukturně nahlédnout jednotlivé jazykové realizace téhož typu během jednoho století, a to 19. století, v němž jsou všechna zkoumaná národní společenství vzájemně inspirovaná moderní ideou národa cíleně snaží o emancipaci svého národního společenství v první řadě na jazykové bázi. A protože národní společenství mají různou historickou zkušenost s vlastní státností, respektive s její absencí, bylo třeba pro pochopení intenzity národně emancipačních snah nastínit ve stručném přehledu politický a kulturní vývoj daných entit.

Kulturně politická situace je od společné historické zkušenosti s prvním slovanským státem ve střední Evropě Velkou Moravou v 9. století (pro některé národy je zkušenost

přímá, pokud byly zapojeny do územního celku, nebo pro jiné nepřímá, pokud přejímali kulturní dědictví zaniklého státu) sledována v následném vývoji až do začátku 19. století. V tomto úseku dějin zcela bez možnosti vytvořit vlastní státní útvar se ocitají Slováci a Slovinci. Slováci se po rozpadu Velkomoravské říše dostávají pod politický vliv Uherska, Slovinci po krátké epizodě jisté státní samostatnosti v Karantánii jsou pohlceny bavorskou šlechtou a později Habsburky. Naopak Češi, Moravané a Slezané vytvářejí postupně silný středověký stát ve střední Evropě, což se také odráží na jejich kulturních dějinách a na jazykové situaci vyspělého národního společenství. Přesto i tento stát se po smrti Ludvíka Jagellonského roku 1526 dostává do držení Habsburků.

Pokud jde o jihoslovanský středověký prostor, tak zde své státní svrchovanosti dosáhli Chorvati, kteří ji udrželi do roku 1102, kdy se personální unií spojili s Uherskem. To neznamenal zánik chorvatského státu, ale vedlo postupně k omezování samostatnosti až do dramatického zlomu roku 1526. Toto datum je osudné pro slovinské, chorvatské české a slovenské dějiny, osmanská vojska se dostávají do střední Evropy a vlády nad zbytky Uher se ujímají Habsburkové.

Na jihoslovanském území se ve středověku ke své státní samostatnosti proboují a diplomatickou cestou domůžou dva celky obývané Slovany a to Srbský stát a Bosenský stát, jejichž samostatnost postupně zaniká, jak Osmanská říše od konce 14. století zabírá evropský prostor. Z hlediska zkoumané situace v 19. století není relevantní území celého bývalého srbského státního útvaru, ale srbské obyvatelstvo, které od konce 17. století obývalo jižní Uhry, kam se dostalo po vytlačení Osmanů z této oblasti po bitvě u Vídně roku 1683. Zhruba od roku 1690 pak tito Srbové sdílejí společný osud v Habsburské monarchii. Ač velmi neochotně, přesto jsou společným politickým, ekonomickým a kulturním vlivem vtaženi do procesu osvícenského absolutismu, který unifikuje veškerý život ve státě. Jako poslední se pod okupaci Habsburského státu dostává území Bosny a Hercegoviny v roce 1878, také zde probíhá stejný tlak státních orgánů na jednotnou politickou a kulturní strukturu.

V souvislosti s geopolitickou situací v Evropě za Napoleonových tažení se do zcela nové situace dostává většina slovinského obyvatelstva, když je nakrátko vytržena z Habsburského státu pod přímou správu Francie v tak zvaných Ilyrských provinciích, kde se také ocitne část Chorvatska s Dalmácií a Dubrovníkem. Po zániku provincií si

Habsburkové přebírají toto území jako celek, čímž se Dalmácie a Dubrovník ocitá spolu s ostatními chorvatskými územími v jednom státě.

Všichni Slované v tomto společném státě pak prožívají romantickou euforii v roce 1848, ze které velmi rychle vystřízliví a po celou druhou polovinu 19. století své síly cíleně věnují posílení národní emancipace a to už nejen v rovině jazykové, ale i politické. Do této situace vstupují obyvatelé Bosny a Hercegoviny, kteří od roku 1878 hledají svou národní identitu v tomto evropském prostoru, v němž ubíhá historický čas mnohem rychleji než v Osmanské říši.

Druhý a hlavní cíl práce je podat odraz kulturně politických procesů v jazykové situaci zkoumané oblasti. Výchozím bodem pro zkoumání situace v 19. století jsou tereziánské a josefínské reformy provedené v poslední třetině 18. století, které jako hlavní pozitivum pro všechny obyvatele bez rozdílu přinášejí rozvoj jednotné školské a vzdělávací soustavy na celém území státu. Ačkoliv absolutismus všechno podřizuje myšlence dokonalé státní organizace, je postupně právě zvyšováním vzdělávací úrovně obyvatelstva poražen. Tento proces národní a jazykové emancipace je zachycen v oblasti kodifikačního úsilí v rovině mluvnických, pravopisných a slovníkových výstupů zkoumaných společenství.

Práce se zaměřuje na psanou podobu jazyků a zajímá se o čtyři typy publikací, které mají zásadní význam pro vytvoření společného jazykového úzu a následné kodifikace spisovného jazyka. V období do 19. století se v časové posloupnosti vývoje jazyka soustřeďuje zájem na to, jak vícejazyčné slovníky zachycují slovní zásobu národního jazyka, na význam překladů Bible do národního jazyka na jazykovou situaci, a na zásadní mluvnické popisy kulturního jazyka regionu. Během zkoumaného období, tedy v 19. století je na prvním místě věnována pozornost pracím, které zaznamenaly současný stav jazyka a snahám vybrat nářeční bázi, či jinak konsenzuální podobu společného spisovného jazyka, dále tvorbě mluvnických příruček zobecňujících paradigma národního jazyka. K těmto gramatickým pravidlům se váže tvorba dvoujazyčných slovníků ve vzorci: kulturní jazyk státu – slovanský jazyk a posléze opačně: slovanský jazyk – státní, respektive vyučovací jazyk, až po projekty a realizace jednojazyčných výkladových slovníků pro dané jazykové společenství. S psanou podobou jazyka souvisí grafický systém, který během 19. století u Slovanů v monarchii prochází reformou a vyvolává zájem o jazyk nejen u tvůrců pravopisných úprav, ale také v široké veřejnosti.

Bezprostřední vliv na podobu a uplatnění spisovného jazyka měly osvětové a odborné instituce vznikající pouze na slovanském území, tedy národní matice, které suplovaly jinde již fungující akademie věd. Proto je mapována také historická úloha těchto institucí v 19. století. Jestliže kulturní počátky všech zkoumaných i ostatních Slovanů se odvíjejí od cyrilometodějské misie na Velké Moravě, pak jedním z výrazných kulturních počinů v druhé polovině 19. století je příprava a následně uskutečněná jubilejní akce věnovaná miléniu příchodu soluňských misionářů na Moravu roku 863. Pro Slovany tato událost v sobě nesla obrovský potenciál hrdosti na slavnou minulost, byla rovněž povzbuzením pro jazykovědnou činnost (a nejen ve výzkumu staroslověnských památek, ale i při péči o současnou jazykovou kulturu), v oblasti náboženské tolerance přinesla mnohem větší užitek pro konkrétní vztahy mezi jednotlivými vyznáními než v 18. století císařův toleranční patent. Proto je tato událost jako významná součást emancipačního procesu zmiňována a lze jí symbolicky učinit historický oblouk mezi počátkem kulturních dějin Slovanů a úspěšnou cestou ke kvalitativně nové kulturní vyspělosti slovanských národních společenství. Úsilí vlasteneckých vědců je však především vedeno myšlenkami francouzské revoluce, jejich cílem je prosadit svobodný a svěbytný národ a získat občanské svobody. Tato cesta vedla k rozvoji moderní sekulární společnosti.

Ověřením životaschopnosti navrhovaných kodifikací je samozřejmě literární umělecká tvorba v národním jazyce. Pro množství a rozmanitost literárních aktivit tohoto období ji nelze pro tuto práci využít. S ohledem na význam Bible v kulturním kontextu evropských národů v době předchozí, je také v 19. století vnímán její překlad do národního jazyka za počin jazykově kultivační, a proto jej lze zástupně použít jako příkladu aplikace jazykové normy v uměleckém a filozofickém textu.

Práce upozorňuje také na sporná řešení jazykových otázek, zejména na problém společného jazyka pro Srby a Chorvaty a také na dosud ne zcela uspokojivě řešený název jazyka pro bosenské etnikum. Zachycená jazyková situace u vybraných národních společenství však zřetelně dokazuje úspěšnost kodifikačního procesu, který v 19. století proběhl.

Práce nemohla uchopit všechny aspekty jazykové situace pro stanovený prostor, proto je třeba zmínit, co neobsahuje.

V první řadě jde o výzkum opřený o psanou podobu jazyka a nemůže se tedy věnovat jazykové diglosii, ač je rozdíl mezi psanou a mluvenou podobou jazyka u všech národních

společenství přítomný. Je na ni jen v markantních případech upozorněno. Do práce bylo zvažováno zapojení širší kulturní situace, která by reflektovala jazykovou praxi periodik, jejichž podíl na národní emancipaci je nesporný a významný, práce tento fakt nezohledňuje. Vzhledem k významu jednotlivých osobností, které se na emancipačním procesu jazyka a jazykového společenství podílely, by bylo vhodné doplnění práce o stručnou encyklopedickou informaci o všech zmiňovaných autoritách. Pro širší zkoumaného areálu v této fázi práce se záměr nezdařilo realizovat. Bude-li zájem odborné veřejnosti o předložené téma, je možné o tento slovník práci rozšířit.

Na závěr ještě poznámka k formálnímu řazení zkoumaných jazykových oblastí. Pořadí je stanoveno poměrně pevně ve sledu, který je dán kombinací časové a geografické posloupnosti. Z hlediska výchozího časového okamžiku, kterým je Velká Morava, je reflektován nejprve český a slovenský prostor, dále z hlediska geografického uspořádání jsou jižní Slované řazeni následně: slovinský, chorvatský, srbský a bosensko hercegovský prostor. Jen výjimečně je pořadí změněno (při sledování významu národních matic), kde je použito chronologického pořadí.

I. Jazyková situace do 19. století

Historický vývoj do 19. století

Sledujeme vývoj během dlouhé časové osy. Zhruba od Rozpadu Velkomoravské říše do roku 1804.

Zajímá nás skutečnost, jak ovlivňuje kulturní vývoj jazykového společenství politická samostatnost, vytvoření vlastního samostatného státu a nebo historická nemožnost samostatný stát utvořit.

Prostor, který nás zajímá, se v historickém čase ne vždy kryje s dnešním územím samostatného státu. Jako celek jsou do závislosti na větším státě vtaženy České země a Slovensko. Zatímco slovinské území, respektive nositelé slovinského jazykového kódu nejsou jako celek v jenom státním útvaru, to je situace, která trvá dodnes (Korutany a Štýrsko i dnes leží jak ve Slovinsku, tak v Rakousku, Benátští Slovinci žijí v Itálii).

Ze zkoumaných útvarů si svou státní samostatnost uchovává nejdéle český stát, proto je kulturní vývoj v jeho hranicích pro studii do určité míry vzorový, protože kvalitativně i kvantitativně přináší více pozitivních výsledků v oblasti pěstování jazyka a psané kultury než ostatní národní jazyková společenství.

Svůj vlastní stát během historického vývoje nevytvořili Slovinci a Slováci. Přesto tato území měla výhodu v tom, že představovala pro své držitele strategicky významné území a také se dostávala do těsného vztahu s okolními kulturními centry, ze kterých přejímala pozitivní podněty. Obě území mají poměrně shodnou zkušenost, Turci se zastavili ve svých nájezdech do Evropy víceméně na hranici jejich území, do Slovinska Turci pronikli a obléhali Lublaň, na jižní Slovensko se turecké vojsko také vracelo.

Poměrně proměnlivá je historická mapa dnešního Chorvatska. Vznikl zde přímořský stát, jemuž vládli domácí panovníci. Politicky se muselo Chorvatsko spojit s Uherskem a ve chvíli, kdy část Uherska a s ním i část Chorvatska si podrobují Turci, dostává se zbytek Chorvatska do přímé závislosti Habsburků. Chorvatsko bylo nájezdům Turků vystaveno častokrát.

Během historie se pod nadvládu jiných vládců než, bylo centrální chorvatské území, dostala Dalmácie, Istrie a Slavonie. Po značně dlouhou dobu prožívá svůj politický a kulturní vývoj samostatná správní jednotka Dubrovnická republika, což se odráží v bohaté

umělecké tvorbě v oblasti literatury, malířství a architektury, ba i hudby. Také Dubrovník ztrácí svou samostatnost, a to krátkým intermezzem v Ilyrských provinciích, aby byl po vítězství nad Napoleonem připojen k Rakouskému císařství.

Dva silné středověké státy Bosna a Srbsko po dobu své státní samostatnosti nedisponují útvarem s pevnými hranicemi. Vzhledem k významné poloze mezi sférami vlivu Západu a Východu o jejich území usilují sousední panovníci jak z Byzance, tak z Říma, později z Benátek, oba státy usiluje rovněž ovládnout Uhersko. Od konce 14. století se postupně oba tyto státy na dlouhou dobu dostávají pod nadvládu Osmanské říše. Slibný hospodářský a kulturní rozvoj v obou státech je zastaven, státy jsou rozvráceny. Stagnace, ke které na tomto území dochází, se podepisuje na mentalitě obyvatelstva, absence kontaktu s aktuální kulturní evropskou situací vytváří izolaci a konzervuje kulturu v oblasti na úrovni středověku. Od konce 17. století se postupně mimo osmanský prostor postupně dostávají jednotlivci, menší skupiny jednoho jazykového společenství až celá území. Pro Srbsko přichází osvobození dříve, během 19. století, pro Bosnu a Hercegovinu s historickou epizodou okupace a následné anexe Rakousko-Uherskem definitivně končí cizí nadvláda až po první světové válce.

Historický vývoj na českém území

Stručně jsou zmapovány přelomové okamžiky území, které se člení na historické země českou, moravskou a slezskou. Nepřesně je toto národně a jazykově blízké později jednotné území označeno názvem Čechy.

Velká Morava 833 – 906/907

Počátkem 9. století vznikl na území jižní Moravy, severozápadního Slovenska a dnešního Maďarska první slovanský stát ve střední Evropě, jehož hranice dosahovaly k jižním Slovanům. Velkomoravská říše byla v letech 906–907 vyvrácena Maďary.

České knížectví

Po Svatoplukově smrti zanikla svrchovanost Moravy nad Čechami. Čechové se od Velké Moravy roku 895 odtrhli, česká knížata se dostala do vlivu Východofranské říše.

Historicky doložený český kníže Boleslav I. z rodu Přemyslovců ovládl nejen oblast Čech, ale také Slezsko, Moravu a Malopolsko. Roku 973 došlo ke zřízení biskupství, čímž byl učiněn další krok k ustavení státnosti. Hranice knížectví se ustálila za Boleslava Chrabrého na území Čech a Moravy.

České království

Roku 1198 se stalo České knížectví dědičným královstvím korunovací Přemysla Otakara I. na českého krále. Jeho nástupce Přemysl Otakar II. mocný středoevropský panovník, vybudoval rozsáhlé panství, které se rozkládalo za Alpy až k Jaderskému moři. Přemysl získal kromě české koruny titul vévoda rakouský (od roku 1251), vévoda štýrský (od roku 1261) a vévoda korutanský a kraňský (od roku 1269). Roku 1278 v bitvě s Rudolfem Habsburským na Moravském poli padl.

Během 13. století vznikají české šlechtické rody, které získávají zásadní podíl na politické moci. Církev se zbavuje ekonomické závislosti na světských dárkách. Kolonizují se dosud neosídlené oblasti. Vznikají města, mění se struktura obyvatelstva.

Lucemburkové na českém trůnu 1306 – 1437

Roku 1306 Přemyslovci vymřeli po meči, v roce 1310 na český trůn nastoupil Jan Lucemburský, který se oženil s Eliškou Přemyslovnou. Za panování jeho syna Karla, který se stal českým králem v roce 1346 a v roce 1355 byl korunován císařem Svaté říše římské, dosáhly české země značného rozkvětu. Za Karla IV. byla v roce 1348 v Praze založena první univerzita ve střední Evropě.

Vláda Karla IV. a jeho synů

Karel IV. roku 1348 ustanovil svazek zemí pod svrchovaností českého krále. Jádrem tvořily české země, tj. České království, Markrabství moravské, Vévodství opavské a jednotlivá slezská knížectví, patřily k tzv. Svatováclavské koruně a nazývaly se Země Koruny české nebo Koruna království českého či pouze Koruna česká někdy zvané České království a přidružené země nebo poněkud nepřesně jen České království.

Po smrti Karla IV. usedá na český trůn jeho syn Václav IV., za jehož vlády země stagnuje. Po kostnickém koncilu roku 1415, který odsoudil církevního reformátora Jana Husa k trestu smrti upálením, upadá země do chaosu. Husovi stoupenci zvaní husité organizují politické i vojenské protesty, na něž církev reaguje křížáckými výpravami.

V roce 1420 se českým králem stává další syn Karla IV., Zikmund Lucemburský, který je od roku 1387 uherským králem. Období jeho vlády je poznamenáno bitvami husitů s křižáky, které končí porážkou husitů u Lipan roku 1434 a uzavřením dohody Zikmunda s Českým královstvím v roce 1436.

Střídání panovnických rodů na českém trůnu 1438 – 1526

Roku 1438 se na český trůn dostává panovník Habsburského rodu Albrecht II. Habsburský, jeho vláda je trvá jen do roku 1439. Nastává období interregna 1439 – 1453. Roku 1440 si čeští páni volí Albrechta Bavorského, který volbu odmítá. V situaci mocenských sporů se prohlásí za zemského správce Jiří z Poděbrad. Toto postavení vydrželo až do smrti Ladislava Pohrobka, syna Albrechta II. Habsburského. Ladislav Pohrobek jako čtyřleté dítě získal uherskou svatoštěpánskou korunu a českým králem se stal roku 1453 ve svých 13 letech a o čtyři roky v Praze umírá.

Král Jiří z Poděbrad 1458 – 1471

Vládcem na českém trůnu se roku 1458 po zvolení českou šlechtou stává Jiří z Poděbrad, poslední král z českého rodu. Vládl do roku 1471. Během jeho vlády rostlo napětí mezi husitskými kališníky považovanými za kacíře a katolíky, roku 1465 vznikla v českém království vůči němu opozice. Roku 1466 vyhlásil papež proti kacířským Čechám křížovou výpravu, do jejíhož čela se postavil uherský král Matyáš Korvín, kterého si katoličtí páni zvolili roku 1469 za svého krále. Český sněm ho jako panovníka odmítl a uznal nástupcem Jiřího z Poděbrad Vladislava Jagellonského.

Jagellonci na českém trůnu

Vladislav Jagellonský 1471 – 1516

Od roku 1490 byl králem uherským a z Prahy přesídlil do Budína.

Ludvík Jagellonský 1516 – 1526

Na deset let usedl Ludvík Jagellonský na oba trůny český i uherský. Turecké vojsko postupovalo k Uhrám, Ludvíka nikdo z evropských panovníků nepodpořil v boji, ke kterému došlo 1526 u Moháče. Uherské vojsko bylo poraženo, král zahynul na útěku. Touto bitvou se na dlouhou dobu mění mapa střední Evropy, Osmanská říše sahá až na hranice se Slovenskem.

Habsburská monarchie 1526 – 1918

Český trůn, zbytky Uherského trůnu tedy i chorvatské země do té doby v personální unii s Uherskem i slovinské historické země dostávají pod svou vládu Habsburkové.

Rudolf II. Habsburský 1576–1611

Za vlády císaře Rudolfa II., krále českého, uherského a chorvatského se Praha znovu stala kulturním centrem říše a českým stavům král Rudolf potvrdil tzv. Majestát Rudolfa II. Země se těšila nebývalé náboženské svobodě. Za jeho vlády byla uzákoněna Česká konfese.

Matyáš Habsburský 1611 – 1619.

Ferdinand Štýrský 1617 – 1619

sesazen Generálním sněmem zemí Koruny české.

1618 začíná stavovské povstání proti vládě Habsburků. Začátek třicetileté války.

Fridrich Falcký (vůdce Protestantské unie) 1619 – 1621

Bitva na Bílé hoře 1620

Konec stavovského povstání. Čeští protestantští rebelové, kteří se zúčastnili odboje proti Habsburkům, byli roku 1621 krutě potrestáni.

Ferdinand II. 1620 – 1637

V zemi, která byla z devadesáti procent protestantská, začala probíhat násilná protireformace. Bylo vydáno Obnovené zřízení zemské, které zrovnoprávňovalo němčinu s češtinou a zajistilo Habsburkům nástupnictví v českých zemích.

Ferdinand III. 1637 – 1657

Zasloužil se o mírová jednání, kterými byla ukončena třicetiletá válka

V roce 1648 bylo Vestfálským mírem, který ukončil třicetiletou válku, potvrzeno začlenění českého království do Habsburské monarchie.

17. a 18. století

Protestantská česká šlechta a zemanstvo byly zdecimovány, jejich statky byly dány cizincům a na poddané bývaly koncem 17. století často uvrženy nepoměrně vyšší robotní povinnosti, které pak vedle dalších faktorů zapříčiňovaly povstání, jež bývala násilně potlačována.

Pokračovala rekatolizace země, která vedla k tomu, že ve dříve nábožensky rozdělených českých zemích vzniklo homogenní katolické prostředí. Bible kralická a řada jiných knih se dostala na index.

Od 2. poloviny 17. století došlo ke stabilizaci politické situace a opětovnému ekonomickému rozvoji českých zemí.

Karlem VI. vymřeli Habsburkové v mužské linii a pragmatická sankce zajistila nástupnictví Marii Terezii.

Marie Terezie 1743 – 1780

Po nástupu Marie Terezie na trůn začínají války rakouské dědictví, které ji připraví o Slezsko.

Marie Terezie se pokouší o racionálnější administraci své říše, což vede k politice centralizace a byrokracie.

Josefa II. 1780–1790

1781 – toleranční patent; patent o zrušení nevolnictví.

Začíná emancipační proces slovanských národů žijících ve společném státě.

V 80. letech 18. století začínají v Praze vycházet první české noviny, začíná se hrát české divadlo, v roce 1792 se zřizuje stolice českého jazyka a literatury na pražské universitě.

Historický vývoj na slovenském území

Nitranské knížectví první třetina 9. století

S tímto historicky doloženým útvarem na Slovensku jsou spojeny počátky státnosti, knížectví vstoupilo roku 833 do Velkomoravské říše. Po jejím zániku území bývalého Nitranského knížectví získala dynastie Arpádovců. Z rodu Arpádovců vzešel zakladatel uherského státu, Štěpán I. od roku 997 kníže, roku 1000 se stal prvním uherským králem a do jeho státu patřilo území celého dnešního Maďarska, jih a jihozápad dnešního Slovenska (ostatní slovenské území získal od polského knížete Boleslava Chrabrého roku 1018) a částečně Sedmihradsko. Sídlním městem byla Ostřihom¹. Později bylo sídlo krále přesunuto do Visegrádu a Budína.

13. století

Zemi pustoší tatarské vpády, slovenské kraje jsou ničeny, jiné kolonizovány Němci. Během druhé poloviny 13. století se slovenské území postupně stabilizuje a rozvíjí, stává se nejvíce urbanizovanou částí Uherska.

Matúš Čák Trenčianský konec 13. století – 1321

Vládne značné části Uherska i po personálních změnách na uherském trůnu udržel v pozici neomezeného vládce téměř nad celým Slovenskem až do své smrti 1321.

14. století

Zikmund Lucemburský - uherský král 1387 – 1437

Za jeho vlády jsou časté husitské vpády na Slovensko-

Matyáš Korvín – uherský král 1458-1487

V roce 1465 založil Matyáš Korvín Akademii Istropolitanu, první univerzitu na území Slovenska, která však zanikla definitivně po smrti Matyášově roku 1490.

Jagellonci 1490 – 1526

Období, které přináší na slovenské území sociální otřesy.

1 Ostřihomské arcibiskupství, založené roku 1000 mělo až do roku 1976 ve své církevní gesci Slovensko, které teprve v tomto roce získalo arcibiskupství v Trnavě

1526 – bitva u Moháče

Po bitvě u Moháče 1526 se na 175 usídlí v Uhersku osmanská krutovláda.

Habsburská monarchie 1526 – 1918

Na zbytcích bývalého Uherského království převzal vládu Ferdinand I. Habsburský, zvolený 1526 za uherského krále v Bratislavě, která se stala 1536 – 1784 hlavním městem Uher. Byla zde uložena královská koruna a jednal zde uherský stavovský sněm.

Hranice mezi křesťanským a islámským světem probíhala podél dnešního jižního Slovenska a tvořila ji obranná linie slovenských hradů a pevností.

16. a 17. století

Během 16. a 17. století proniká na slovenské území z Německa reformace, která je postupně přijímána všemi společenskými vrstvami. Habsburkové reformaci nepřijali a následná rekatolizace obyvatelstva vyvolá období náboženských a politických potyček a vyústí v pět protihabsburských stavovských povstání. Na konci tohoto období dochází k porážení Turků a jejich vytlačení z Uher (1699).

18. století

Pod Habsburky je nadále celé osvobozené území Uher a také na Slovensku jsou postupně uskutečňovány osvícenské reformy panovnice Marie Terezie a jejího syna Josefa II., které přispějí ke kulturnímu povznesení širokých vrstev a přestože původně měly zavést v říši tuhou disciplínu a unifikaci celého administrativního a veřejného života usnadnit panování, stal se postupně pravý opak, zvyšováním vzdělání a kulturního rozhledu od nevolnictví osvobozeného venkovského obyvatelstva dochází k postupné emancipaci národní i občanské.

Roku 1783 se znovu hlavním městem Uher stává Budín, sílí maďarizace, proti tomuto tlaku vystupuje první generace obrozenců v součinnosti s českými a tvoří se první podoba spisovné slovenštiny.

Historický vývoj na slovinském území

Karantánie 658 – 828

Slovanské knížectví ve Východních Alpách. Po pádu Samovy říše roku 658 se území severně od dnešního Celovce začalo nazývat Karantánie. Za vlády knížete Hotimira roku 751 začala christianizace Karantánců. Karantánci se roku 820 připojili k povstání panonského slovanského knížete Ljudevita Posavského. Po porážce povstání Frankové roku 828 reorganizovali správu a domácí slovanská knížata nahradila francká hrabata.

Karniola přelom 8. a 9. století

Další slovanské knížectví, které se rozprostíralo jižně od Karavanek, na území centrálního Slovinska. Karniola se koncem 8. století stala součástí Furlanské marky, svou rodovou organizaci si uchovala do roku 828, kdy po neúspěšném povstání Ljudevita Posavského zcela přešla do franckého držení.

9. století

Německá kolonizace od 9. století zatlačovala Slovince na jih. Němci slovanské obyvatelstvo nazývali Wenden či Windische (odtud německý název pro slovinský jazyk: windische Sprache).

11. – 14. století

Vytváření historických územních celků na prostoru dnešního Slovinska probíhá od poloviny 11. století, vzniká postupně vévodství Štýrské, Kraňsko a posléze Korutany, všechna jsou v držení německých rodů. Na krátkou dobu (1251-1276) získá Štýrsko, posléze Korutany a Kraňsko Přemysl Otakar II. Po bitvě na Moravském poli 1278 se celé území s přestávkami dostává do rukou Habsburků, ti získají roku 1382 také Terst a tím i přístup k Jaderskému moři.

Habsburkům koncem 14. století konkurují na celjském panství německá hrabata. Habsburkové toto území dostávají nazpět roku 1456. Pod Habsburskou vládou se ocitlo téměř celé území obývané Slovinci, zejména slovinské historické země, vyjma části Furlanska, které patřilo Benátské republice. Část dnešního Slovinska Zámuří (slovinsky Prekmurje) se pod uherskou korunu dostala již na konci 11. století. Slovanům v Uhersku se říkalo Tóth (Slovinců, Slováků, i kajkavských Chorvatů).

Matyáš Korvín během svého tažení na Vídeň obsadil v letech 1480 – 1490 většinu Štýrska a Kraňska, Habsburkové toto území získali zpět až po jeho smrti.

15. a 16. století

Turecké vpády na slovinské území, plenění, následné zvyšování daní na další obranu země mělo za následek selské vzpoury, roku 1515 vzpoura postihla téměř celý slovinský prostor. Následovaly další vzpoury, které byly vždy krvavě potlačeny.

1526 bitva u Moháče

Habsburská monarchie 1526-1918

Od reformace do baroka

V polovině 16. století slovinské území zasáhla reformace německého luterského vyznání. Přinesla do zaostalého prostoru normu spisovného jazyka a ovlivnila slovinské jazykové společenství. Rok 1550 je považován za počátek knižní kultury a slovinského kulturního jazyka. Vyvrcholením protestantského úsilí je vydání překladu bible ve slovinštině a první slovinská mluvnice (obě 1584).

Následná rekatolizace probíhá v kultivování slovinského jazyka, vznikají vícejazyčné slovníky pro potřeby šíření víry. Protestantismus je zcela vymýcen.

18. století – vláda Marie Terezie a Josefa II.

Panovnice zavádí změny, týkají se povinné školní docházky, na základních školách je povoleno vyučovat ve slovinštině a dochází k aktivizaci vzdělaného vlasteneckého duchovenstva, roste odborný zájem o dějiny a jazyk, tím je zahájen národně emancipační proces u Slovinců.

Slovinské obyvatelstvo bylo převážně rolnické, sociálně slabé, bez domácí šlechty a středního stavu. Ke vzdělání měly přístup většinou děti nadané, podporované církevními kruhy a jejich jedinou možností bylo stát se duchovními. Proto až do 19. století intelektuální složkou společnosti jsou duchovní, osoby, kněží nebo řádoví bratři.

Historický vývoj na chorvatském území

9. století – 11. století

V Přímoří na území bývalé římské provincie Dalmácie a dále ve vnitrozemí se formuje chorvatský středověký stát ve sféře vlivu Říma. Chorvatský stát získává samostatnost v raném středověku. První historicky doložený vládce je kníže Branimir, naznaný římským papežem roku 879 dux Chroatorum.

Chorvatské království 925 – 1102.

První král Tomislav, rex Chroatorum, z rodu Trpimírovců je korunován kolem roku 925. Vrcholu dosáhlo království za panování krále Petra Krešimira IV. (1058-1074). Po smrti posledního Trpimírovce roku 1091 je uherský panovník Koloman přijat za společného krále Chorvatska a Uherska, roku 1102 je uzavřena smlouva o tzv. personální unii.

Personalní unie s Uherskem 1102 – 1526

Vznikají a politicky posilují nové chorvatské šlechtické rody, správcem nad chorvatskými územími je ustanoven bán. Probíhají vnitřní boje mezi chorvatskou šlechtou a uherským panovníkem (Anjouovci roku 1409 prodají Dalmácii Benátkám).

Po smrti Matyáše Korvína se v roce 1490 stal uherským králem český panovník Vladislav Jagellonský. Vladislav i jeho syn Ludvík Jagellonský většinou pobývají v Uhersku.

Bitva u Moháče 1526

Nedlouhou vládu Jagellonců ukončila smrt českého a uherského krále Ludvíka v bitvě u Moháče v roce 1526. Osmanská říše se zastavila na hranicích Chorvatska, do kterého Turci neustále podnikali vpády.

Habsburská monarchie 1526 – 1918

1527-1815

Osmanská říše se rozpínala, až v 16. století uchwátla značnou část Slavonie, západní Bosny a Liky. V druhé polovině 16. století se na velké části Chorvatska a Slavonie vytváří Vojenská hranice, kam přicházejí přeběhlíci z osmanské strany, z nichž značnou část tvoří Srbové.

Na přelomu 14. a 15. století dochází k budování Vojenské hranice opevněné pohraniční území vytvořené na jihu Uher a Chorvatska a táhnoucí se od Jadranu až na jihovýchod Sedmihradska. Od roku 1526 je spravována přímo Habsburky, nevztahuje se na ni pravomoc jednotlivých korunních zemí. Během válek s osmanskou říší v 16. – 18. století se velikost území měnila. V 18. století dochází k velké kolonizaci nejen srbským, německým i českým obyvatelstvem.

Po pádu Bihaće roku 1592 zůstává jen malé území bývalého Chorvatska svobodné (*reliquiae reliquiarum*, zbytky zbytků. Turecká vojska utrpěla první velkou porážku u Sisku roku 1593 avšak teprve od bitvy u Vídně (1683) se z uherského a chorvatského prostoru stahují turecká vojska.

V 17. století probíhá boj chorvatských feudálů proti Habsburskům a za sjednocení a osvobození všech chorvatských zemí.

Chorvatští šlechtici se zúčastnili na straně Habsburků a katolické Ligy třicetileté války. Byli mezi nimi například šlechtici z rodu Zrinských (Juraj, Petar i Nikola), Frankopanové, Draškovićové.

Nespokojenost s habsburským panstvím sílí v Chorvatsku a Uhrách v souvislosti s válkou monarchie proti Turkům v letech 1663-1664. Na vítězství Habsburků se významně podíleli bratři Zrinští. Část chorvatských a uherských šlechticů se poté pod vedením chorvatského bána Mikuláše Zrinského spojila v protihabsburském odboji, známém jako spiknutí Zrinských a Frankopanů. Povstání bylo potlačeno a představitelé dvou nejmocnějších chorvatských šlechtických rodů, Zrinski a Frankopan, byli v roce 1671 ve Vídeňském Novém Městě popraveni. Po této porážce významně poklesl politický vliv chorvatských stavů.

V roce 1712 chorvatský sněm přijal chorvatskou pragmatickou sankci, která přiznala ženským potomkům habsburského rodu následnické právo na chorvatský trůn a zdůraznila princip personální unie mezi Chorvatskem a Uhrami, připustila však možnost jejího odtržení. Tuto možnost však anulovala uherská pragmatická sankce z roku 1722.

Během 18. století Rakousko získává ústřední moc nad Uherskem a Chorvatskem a za podporu ve válce o následnictví se Marie Terezie Chorvatsku panovnice odvděčila.

Slavonie – oblast v Panonii, kde se usídlují Chorvati, a která se stává součástí jejich středověkého království. Po porážce chorvatsko-maďarského vojska u Moháče 1526 připadá oblast Osmanské říši. Mírovou dohodou v Sremských Karlovcích roku 1699 se spolu s ostatním Chorvatskem dostává pod Habsburskou korunu. Po roce 1848 tvoří Chorvatsko-Slavonskou autonomní oblast, která po Rakousko-uherském vyrovnání přechází pod uherskou část monarchie. Během válek Rakouské monarchie s Osmanskou říší dochází roku 1700 k osvobození Slavonie, jejíž území bylo rozděleno mezi Vojenskou hranici a nově vzniklou rakouskou korunní zemi Království Slavonie, jež bylo roku 1745 vytvořeno, místo aby bylo připojeno k chorvatskému království jako v minulosti.

Historický vývoj na přelomu 18. a počátku 19. století

Za vlády Marie Terezie a Josefa II. se díky reformám oživuje národní idea.

V roce 1792 s nástupem Františka II. na habsburský trůn nastává období tuhé konzervativního absolutismu. Cenzura a policejní dozor sílí. Ohlasem na francouzskou revoluci je ve vyšších kruzích „hnutí uherských jakobínů“. Jejich cílem bylo svržení Habsburků a přetvoření Uher v demokratickou federativní republiku na základě rovnoprávnosti všech národů. Po jejich prozrazení byli vůdcové popraveni a ostatní uvězněni.

Sílicí tlak maďarizace vyvolává potřebu řešit jazykovou otázku a koncem 18. století se zintenzivňuje práce na pravopisných úpravách a uvažuje se o vhodné nářeční bázi pro chorvatský spisovný jazyk.

Dubrovnická republika

Dubrovník, který dnes patří do Chorvatska, má od ostatního území odlišný historický vývoj.

Do roku 1205 byl Dubrovník pod nadvládou Byzantské říše, občas zde ovšem moc získala Benátská republika, či Normané. Krátce je součástí Chorvatského státu za krále Tomislava. Do držení Benátské republiky se dostává v letech 1205 – 1358, v té době se významně profiluje dubrovnická společnost se svou vlastní správou. Roku 1358 Ludvík I. Anjou Zadarským mírem získal do správy celou benátskou Dalmácii a zároveň Visegrádskou dohodou potvrdil Dubrovnické republice všechny atributy státnosti. Vláda byla v rukou domácí šlechty, Dubrovčané bohatli na námořním obchodu a město vzkvétalo,

podporovalo kulturu. V době osmanské nadvlády si zachovává nezávislost, kterou vykupuje daní, získává povolení obchodovat s Bosnou. Rozkvět prožívá Dubrovník za humanismu a renesance, která v tomto prostoru zanechala literární dědictví prvořadého významu a v baroku zde vzniká vrcholné literární dílo. Význam Dubrovníku slábne, zemětřesení roku 1667 ničí město, kulturní centrum z pobřeží se přesouvá do vnitrozemí. Když roku 1797 zaniká Benátská republika, území, která patřila Benátkám, tedy také Dalmácie se dostala pod svrchovanost Habsburků. Napoleonovo vojsko roku 1806 Dubrovník obsadí, 1808 rozpustí Senát a zruší nezávislost, v době 1810 – 1814 byl Dubrovník včleněn do Ilýrských provincií. Roku 1815 je připojen k Habsburské monarchii.

Dalmácie

Dějiny spojené s oblastí podél Jaderského moře se odehrávají mezi Byzancí a Benátkami, jen za krále Petra Krešimira IV. je připojena k Chorvatsku, Od roku 1000 byla až do roku 1797 v držení Benátské republiky, hlavním městem Dalmácie byl Zadar. Po pádu Benátek 1797 se Dalmácie ocitá v Habsburských rukou, je včleněna do Ilýrských provincií a roku 1815 se vrací znovu pod Habsburky, kde setrvá do roku 1918.

Istrie

Původní ilýrské obyvatelstvo je počátkem 7. století kolonizováno slovanským obyvatelstvem. Vládcové nad tímto poloostrovem se střídají, postupně se dostává pod nadvládu Benátek. Tím je nastaven příznivý vývoj kulturního vývoje území. Roku 1325 zde vzniká významný středověký dokument o územně administrativním rozdělení Istrie *Istarski razvod*, nejstarší hlaholský chorvatský rukopis. Pádem Benátské republiky 1797, kdy ji obsadil Napoleon a následně ji téhož roku předává pod svrchovanost rakouských Habsburků, se také Istrie ocitá v Rakouské říši. Nicméně Napoleon znovu dobývá Istrii v roce 1805 a roku 1809 ji připojuje k Ilýrským provinciím. Když se roku 1814 Istrie stane součástí Rakouského císařství znovu, hlavním městem se stane Terst, který v této úloze v Istrii pak roku 1825 vystřídá město Pazin. Ve druhé polovině 19. století v Istrii probíhá politický i kulturní boj o zrovnoprávnění chorvatského a slovinského obyvatelstva s italským, který má velmi zřetelně postulovaný program politické, ekonomické, kulturní a národně jazykové emancipace.

Historický vývoj na srbském území

Počátky srbských státních útvarů

Středověké dějiny Srbska počítáme od 1. poloviny 7. století. Oba nejstarší srbské státy raného středověku, Raška a Duklja (Zeta), se často stávaly obětí byzantsko-bulharského soupeření. Vzhledem ke své vzdálenosti od obou evropských kulturních center bylo Srbsko definitivně christianizováno až ve 2. polovině 9. století.

Nemanjićové

Od nástupu dynastie Nemanjićů se upevňuje srbský stát a roku 1217 velký župan Štěpán I. Nemanjić získává za diplomatického přispění svého bratra Sávy od římské kurie královský titul a pro zemi autonomní církevní organizaci. Vrcholné období srbského státu představuje vláda Štěpána Dušana, rozšiřuje stát o rozsáhlá území v Makedonii i v Řecku a roku 1346 je korunován na cara. Po jeho smrti srbský stát slábne a je ohrožován osmanskými Turky.

Ztráta státní samostatnosti

Prohranou bitvou na Kosově poli roku 1389 začíná postupné obsazování srbských území Osmany, Srbové posouvají svůj stát na sever do Smedereva, které je předáno Turkům roku 1456. Pro Srby znamená pád Bělehradu roku 1521 do rukou osmanské říše definitivní konec veškeré samostatnosti. Po bitvě u Moháče roku 1526 se Srbové jako přeběhlíci ocitají v Chorvatském prostředí a usídlují se ve Vojenské a slavonské hranici (Krajině) a jsou přímo podřízeni Habsburkům.

Stěhování Srbů do jižního Uherska – konec 17. století

Evropa si uvědomuje bezprostřední osmanskou hrozbu, když Vídeň v roce 1683 obléhají turecká vojska. Dnem vítězství křesťanské Evropy 12. září 1683 nad Turky u Vídně začíná nová naděje pro národy střední Evropy. Na přelomu roku 1698 a 1699 se ve Sremských Karlovcích v jižních Uhrách koná kongres, na kterém roku 1699 podepsaly státy tzv. Svaté ligy (Rakousko, Polsko, Benátská republika a Rusko) s Osmanskou říší mír, tzv. Karlovický mír. Další mír tzv. szatmárský roku 1711 ukončil války Turků proti Uhrům a zároveň uherské povstání proti Habsburkům. Do prostoru uvolněného odchodem Turků z jižních Uher roku 1690 proběhlo první „velké“ stěhování Srbů do této oblasti v čele s pečským patriarchou Arsenijem III. Čarnojevičem. Srbové získali od císaře Leopolda I. povolení obsadit území až k Budínu, a císařskou garanci, že jim bude zachována

autonomie církevního školství, oni pak za to budou sloužit v rakouské armádě. Ve Sremských Karlovcích vzniká srbské pravoslavné centrum, sídlí zde patriarchát. Za vojenské zásluhy je řada Srbů povýšena do šlechtického stavu, brzy se vytváří také svobodné měšťanstvo, bohatá vrstva obchodníků a řemeslníků. O srbskou identitu a zachování pravoslavné víry se svádí s Vídní boje, proto jsou pozváni v 17. století ruští učitelé. Toto období má neblahý vliv na jazykovou situaci Srbů, ovšem neobyčejně podpoří národní vědomí a zejména autoritu pravoslavné církve. Skutečné evropské dějiny se zde odehrávají až v 19. století.

Historický vývoj na území Bosny

Samostatný středověký stát

Území dnešní Bosny a Hercegoviny osídlené většinou Slovanů je vystaveno mocenským tlakům ze Západu i Východu. Země si vydobyla nezávislost a roku 1353 vzniklo první nezávislé bosenské království. Hlásilo se k západnímu křesťanství, pronikla sem bogomilská sekta, kterou se snažily jak katolické tak pravoslavné kruhy vymýtit. Na jihu státu se roku 1448 odděluje Hercegovina jako samostatné území spravované hercegem (vévodou).

Osmanská nadvláda

Roku 1485 téměř celé území ovládne Osmanská říše, definitivně je podrobena celé území Bosny roku 1592.

Územní integrita Bosny zůstala po celou dobu osmanské vlády zachována. Několikrát bylo změněno hlavní město vilájetu, nejprve jím byla Banja Luka (1580 - 1639), dále Sarajevo (1639 - 1697), Travnik (1697 - 1850) a znovu Sarajevo (1850 - dosud). Osmanská říše se starala také o kulturní rozvoj oblasti v rámci islámu, vznikaly zde náboženské školy (medresy) a vakufská nadace v Sarajevu se zasloužila o rozvoj budoucí metropole, tehdejší kultury i vzdělanosti. Bosenština, místní slovanský jazyk, se tehdy zapisoval bosenskou cyrilicí i speciálním arabským písmem upraveným pro slovanské hlásky (tzv. arebica). Katoličtí i pravoslavní křesťané i nově se usadivší sefardští židé uprchlí do Bosny ze Španělska mohli, byť omezeně, své náboženství praktikovat a po celou dobu osmanské

nadvlády. Právě vazbou k náboženským komunitám se uchovala národní identita Chorvatů, Srbů i Židů.

Přelom 18. a 19. století

V období 1791-1815 se v okolí Bosny pod vlivem Francouzské revoluce a Napoleonova ovládnutí části Chorvatska, Dalmácie a Slovinska odehrávají rušné události, které zasáhnou i do poklidného Travniku, kam přijíždějí konzulové z Francie a Rakouska. Na východ od Bosny v Srbské části pod osmanskou nadvládou dochází k povstání a k dočasným úspěchům, kdy srbsí povstalci porážejí Osmany. Osmanská moc slábne a výsledkem srbských povstání je uznání samosprávy Smederevského sandžaku v roce 1815 a tím jsou položeny základy novodobého samostatného srbského státu.

Období 1815-1878 představuje úpadek osmanské nadvlády nad Bosnou a Hercegovinou. Domácí muslimové se vzbouří proti reformám v Cařihradu. Potlačení vzpoury trvá po dlouhé měsíce. Ke konci osmanské vlády dochází k prudkým změnám obyvatelstva. Muslimů mírně ubývá a s příchodem prvních průmyslových podniků se stěhuje do měst stále více křesťanů. Slábnoucí moc Istanbulu a tlak západních mocností Turky navíc nutí zrovnoprávnovat postupně nemuslimské obyvatelstvo s muslimy. S podporou Rakousko-Uherska se staví i první železnice do Banja Luky. Zatímco katolické obyvatelstvo v této době doufá v připojení k Rakousku, u Srbů získává velký ohlas povstání v sousedním Srbsku. Roku 1875 vypukne povstání Chorvatů v dolní Hercegovině, brzy nato se vzbouří Srbové ve východní Hercegovině a posléze se k nim přidá veškeré křesťanské obyvatelstvo v Bosně. Na jejich podporu vstoupila do války s Turky Černá Hora a později Rusko. Boje skončily roku 1878.

Berlínským kongresem 1878 nastává nová etapa dějin Bosny a Hercegoviny, která zůstává ve formálním svazku s Osmanskou říší, ale dostává se pod Rakousko-Uherskou okupaci. Politicky a sociálně je to období velmi neblahé, po stránce průmyslové a kulturní dochází k „evropeizaci“ prostoru. Bosna a Hercegovina byla převážně zemědělskou a zaostalou zemí, mnoho místních obyvatel odcházelo na studia za hranice země, většinou do významných center Rakousko-Uherska, kterými byla Vídeň, Budapešť, Praha, nebo Záhřeb.

Toto období dramaticky vrcholí anexí Bosny a Hercegoviny ze strany Vídně roku 1908.

Duchovní vývoj jednotlivých národních společenství

Prvním církevně institucionalizovaným státním útvarem v Evropě je Francká říše, která šíří křesťanství na získaných územích politickým tlakem nebo mečem a spadá do církevního svazku s Římským papežem. Této síle se nový státní útvar na Velké Moravě hodlá vzepřít a obrací se o pomoc do opačného církevního centra, do Cařihradu. Příchodem soluňských misionářů na Moravu roku 863 začíná nová etapa kulturního a politického vývoje státu, který má vliv i za své předpokládané hranice zejména mezi ostatními slovanskými obyvateli. V intencích šíření křesťanství přinášejí Konstantin a Metoděj na Moravu základní náboženské texty srozumitelné zdejší slovanské komunitě, budují vzdělávací centrum pro výchovu duchovních a dávají pro církevní i světské právo základní právní kodex, který jasně vymezuje strukturu a fungování státu². V době, kdy se zostřuje náboženské napětí mezi Cařihradem a Římem se těmto misionářům podaří upevnit tento stát ve vazbě na Řím, do jehož pravomoci území již patřilo a zároveň získat na papeži souhlas s liturgií, která pro svou jazykovou slovanskou složku je přijatelná a srozumitelná a zároveň posiluje význam slovanského obyvatelstva a jeho postavení mezi ostatními evropskými národy. Posilují stát nejen duchovně, ale i politicky, činí tak zcela mírumilovně vůči ostatním politickým jednotkám v sousedství Moravy. Toto je základ tradice, již nazýváme cyrilometodějskou a která během často neblahých dějinných etap sehrála pozitivní roli ve všech slovanských národních společenstvích, neboť většina počátky své christianizace vztahuje právě k jejich velkomoravské misi. Slovinci se odvolávají na pobyt Metoděje na území Panonie při návratu z Říma na Velkou Moravu. Situace na Moravě po smrti Svatopluka vykazuje slábnutí politické moci a po Metodějově smrti také úpadek duchovní úrovně, když jsou ze země vyhnáni jeho žáci.

2 Christianizace a formování států v severní a střední Evropě je společný projekt Cambridge University, na kterém se podílí Historický ústav AV ČR a Centrum mediévistických studií UK a AV ČR

Duchovní vývoj české společnosti

Po rozpadu Velké Moravy se centrum slovanské liturgie přenáší do Čech, kde kníže Bořivoj a jeho žena Ludmila reprezentují duchovní odkaz soluňských misionářů. V raném středověkém státě dochází k mučednické smrti knížete Václava a jeho babičky Ludmily. Církev je oba prohlašuje za svaté, prestiž českého státu, opřené o kult panovníka světce, stoupá. Také literární zpracování nese jejich životopisy do celé Evropy. V konkurenci s latinskou liturgií se slovanský obřad dostává mimo politické centrum, až také poslední centrum Sázavský klášter, založený svatým Prokopem posléze po roce 1054 církevním schizmatem končí svou působnost. Povědomí a vztah k cyrilometodějské tradici se v české společnosti uchovává a nově oživuje za přispění Karla IV., který povolává hlaholské mnichy z Chorvatska do Prahy, aby v Emauzském klášteře benediktinů Na Slovanech, obnovili hlaholskou a staroslověnskou kulturu. Nábožensky neklidné dějiny českého státu, kde fenomén husitství jako prvního reformačního hnutí v Evropě na dlouhou dobu vyvolává politickou nestabilitu země, vydávají dalšího mučedníka Jana Nepomuckého, jehož kultu církev využije jako protipólu k oblíbenému husitskému mučedníkovi Janu Husovi. V prostoru, kam také vchází reformační hnutí z Německa, se mezi utrakvisty a protestanty vytváří napětí, také katolické náboženství spojené s cizím panovníkem vyvolává negativní postoje ve společnosti. Ztráta státní samostatnosti a kulturní devastace během častých válek potlačují národní hrdost. Také v českém prostředí je nositelem vzdělání katolická církev a vlastenečtí duchovní připravují prostor pro národně jazykovou emancipaci. Česká společnost v 19. století spěje k nové kapitole náboženské tolerance, k níž přispívá konsenzuálně přijatý program celonárodních oslav tisícího výročí působení Cyrila a Metoděje na Velké Moravě, které trvaly s přestávkami od roku 1863 do roku 1885. Významně k nim přispěli také ostatní Slované, kteří od těchto misionářů odvíjejí svou kulturní a náboženskou historii. Je však značný rozdíl v duchovní atmosféře na Moravě a v Čechách. České prostředí tíhne k sekulárnímu způsobu života rychleji a intenzivněji než moravské, církevní struktury jsou pro české společenství zásadní překážkou a postupně náboženský život v Čechách slábne a převažuje intelektuální relativismus. Na Moravě je společnost mnohem tradičněji orientovaná na pospolitý způsob života, v němž má církev hluboce zakotvené postavení.

Duchovní vývoj slovenské společnosti

Slovenské území po rozpadu Velké Moravy se dostává pod správu Uher, do latinského jazykového a duchovního prostředí, slovanský jazyk si uchovává, bohužel chybí písemnictví, které by mohlo potvrdit, jak je používáno slovanské písmo. Dochována je pouze latinská grafika. Na slovenské území se prostřednictvím silného vlivu reformace v Uhrách mezi slovenským obyvatelstvem šíří protestantské myšlenky. Slovenští protestanti se označují jako „evanjelíci“ a přijímají z českého prostředí bratrský překlad Bible, což je s českým jazykovým prostředím velmi úzce sváže na dlouhou dobu. V případě slovenských kulturních dějin lze říci, že podíl na vědomí sounáležitosti se slovanským prostorem mají slovenští duchovní, jak katoličtí, tak protestantští, kteří jsou nositeli národní emancipace a na které se aktivně během 18. a 19. století podílejí. Milénium cyrilometodějských oslav působí také příznivě na vzájemnou komunikaci mezi slovenskými katolíky a evangelíky, což se nejvýrazněji projeví při dohodě o společném spisovném jazyce. Na Slovensku je dodnes cyrilometodějská tradice spojená s počátky slovenské státnosti a k ní je vztahována národní a kulturní identifikace.

Duchovní vývoj slovinské společnosti

Slovinci jsou ve své historii až na krátké okamžiky neustále součástí neslovanských státních útvarů, dokonce ani epizoda pod vládou Přemysla Otakara II., který k českému království připojil slovinské historické země, nebyla Slovinci reflektována jako akt pozitivní. Náboženský život je organizován zvenčí, v latinské liturgii. Kulturní vývoj slovinského jazykového prostoru nemohou ovlivnit ani první slovanské texty vytvořené na slovinském území v období slovanské christianizace, jimiž jsou *Frizinské památky* objevené až v 19. století. Pouze v klášterních komunitách zachycují v písemné podobě domácí jazyk přípisky do latinských rukopisných modlitebních příruček, ze kterých je patrná stále větší nářeční rozrůzněnost slovinského jazyka. Skromný počet dochovaných rukopisných památek je dokladem sociální skladby slovinského obyvatelstva, kde není přítomná ani domácí šlechta ani bohaté měšťanstvo, které by podpořilo kulturní život. Pouze mezi duchovními osobami je značný počet Slovinců, kteří tak mohou získat vzdělání. Veškerý kulturní a duchovní život slovinského společenství je až do začátku 19. století v rukou kněží a mnichů.

Jedinečná je aktivita slovinských humanistických duchovních, kteří se v první polovině 16. století na teologických studiích v Terstu seznamují s evropským reformačním hnutím, přidávají se k němu a přicházejí do Lublaně, aby zde založili novou církevní komunitu, organizovali reformované církevní instituce a školy, a to vše při využití domácího jazyka, v němž se nové učení hlásá a jemuž se učí děti ve škole. Skupinu vede Primož Trubar a jeho nejvýznamnějšími spolupracovníky jsou Sebastijan Krelj a Jurij Dalmatin. Jejich úsilím se mění kulturní prostor okolí Lublaně, kde působí jako duchovní, i celého slovinského jazykového prostoru. Oni svou obdivuhodnou vydavatelskou činností přinesou Slovincům první tištěnou knihu, slabikář vydaný v roce 1550 a reformační katechismus o rok později. Do roku 1584 obohatí slovinské písemnictví, respektive literaturu o sbírky náboženských písní, o překlad Lutherovy Domácí postily a postupně o jednotlivé novozákonní texty až po úplný překlad Bible. Z úvodů k Trubarovým knihám díky jeho „bibliografickým“ soupisům víme, že jeho dílo bylo mnohem rozsáhlejší, než je dochováno. Protestantští kazatelé byli několikrát z Lublaně vyhnáni, po definitivním opuštění země působí v Německu. Prostřednictvím tiskárny v Urachu pokračují ve vydávání náboženských knih nejen pro Slovince, ale také pro Chorvaty, které tisknou hlaholicí a pro Srby v Bosně cyrilicí. Dosah jejich reformačního úsilí je však malý a krátkodobý. Knihy byly při katolické obnově prostoru likvidovány. Přesto se jazyk protestantského překladu Bible stane kulturním, respektive spisovným jazykem Slovinců. Lublaňský biskup získá z Říma povolení využít pro šíření katolické obnovy Dalmatinova a Trubarova překladu Bible. Nadále bude tento biblický překlad v jednotlivých obdobích aktualizován a na konci 18. století bude poslední úprava biblického překladu lublaňských „akademiků“ pro Slovince jazykovým územ psaného projevu. K cyrilometodějským oslavám se ve slovinském prostoru nadšeně přidá významný vlastenecký biskup Martin Anton Slomšek, který Slovince povzbudí k poutím na Velehrad. Aktivně podporuje osvětovou a vzdělávací činnost, zejména ve štyrském Mariboru, který je ještě v 19. století na jazykové, kulturní a politické periferii. Reformace se v masivním měřítku do Slovinska nevrátila, tento prostor je dnes nábožensky velmi tolerantní.

Duchovní vývoj chorvatské společnosti

Po příchodu Metodějových žáků do chorvatského přímoří se výrazně mění vztah slovanského obyvatelstva ke křesťanství, které je v této oblasti přítomno ještě před

příchodem chorvatských kmenů. Na chorvatském pobřeží Jaderského moře se od konce 9. století vytvářejí kulturní centra, která přijímají a uchovávají hlaholici a v latinském liturgickém prostoru bojují o slovanskou liturgii, kterou i přes nevoli Říma uchovají dodnes. V silném vlivu Říma, v závislosti na neslovanských kulturních a politických tlacích, probíhá složitá historie národa, který je z mnoha stran ohrožován ve své kulturní a národní identitě. Zasluhou domácí šlechty a ekonomicky silných obchodních center i vlasteneckého duchovenstva se národní identita uchová a během emancipačního procesu je posílena a upevněna. V Dalmácii a Dubrovníku se vytvářejí v době humanismu významná kulturní centra, kde vznikají literární díla pozoruhodné kvality. Z Chorvatského prosotru vyšel také významný reformační církevní historik Matthias Flacius Illyricus.

Chorvatskou i ostatní slovanskou duchovní a kulturní úroveň významně ovlivňuje v 19. století biskup Juraj Josip Strossmayer, největší mecenáš vědy a kultury u Slovanů. Tento filantrop je zároveň jedním z nejvýznamnějších zastánců cyrilometodějské tradice jako pojítka mezi Slovany. Ačkoliv vztah dnešních Chorvatů ke Strossmayerovi není jednoznačný, vděčí mu v oblasti vědy a kultury za vznik akademie a galerie v Záhřebu, pokud se omezíme jen na tuto institucionální oblast. Chorvaté i dnes spojují svou národní identitu s katolickou církví. I když nejsou většinově praktikující věřící, církev je společností vnímána jako pozitivní kulturní hodnota.

Duchovní vývoj srbské společnosti

Přijetím Metodějových žáků mezi jižními Slovany a jejich pokračování v duchovním díle v prostoru kolem nových kulturních center vznikají Ochridská a Preslavská škola. Tento prostor byzantského kulturního a politického vlivu postupně vytvoří silné středověké státy, získá své pravoslavné autokefální církve a zde vytvořená cyrilice se bude v jejich písemnictví používat až dodnes. Pravoslavné církve na Balkánském poloostrově (srbská, bulharská, makedonská, černohorská) na cyrilometodějský odkaz navázaly, zachovaly společný slovanský liturgický jazyk s jistými jazykovými odchylkami z domácího jazykového prostoru – církevní slovanštinu.

Na počátku dějin srbského středověkého státu se vladařův syn Rastko, který neaspiruje na následnictví po svém otci, zaslouží jako pravoslavný mnich Sáva o povolení z Cařihradu založit vlastní srbskou autokefální církev, která trvá od roku 1219. Po smrti jsou Sáva a

jeho otec Nemanja (mnišským jménem Simeon) prohlášení za svaté a posilují nejen světskou vládu Nemanjićů, ale také duchovní rozměr srbského státu. V době, kdy se všechna slovanská pravoslavná území dostávají pod nadvládu Osmanské říše, představuje národní církev a slovanská liturgie jediný a posilující identifikační znak příslušnosti k národu se slavnou minulostí. Přes značné snahy barokních rekatolizátorů uspět mezi pravoslavnými Slovany v Osmanské říši a později také v jižních Uhrách s uniatskou podobou křesťanství (při zachování byzantského obřadu se vzdá autokefality a uzná římského papeže za hlavu církve), neopustí ani jedna národní komunita svou víru. Tento model je znovu nabídnut právě v době cyrilometodějského milénia, pro jižní Slovany téměř bez výsledku. Přesto se na základě uznání kultu svatých Cyrila a Metoděje jako obecně závazného pro celou katolickou církev napětí mezi katolickými a pravoslavnými křesťany snižuje a v ekumenickém dialogu je výchozím tématem.

Duchovní vývoj bosenské společnosti

V bosenském středověkém státě je náboženská situace poměrně složitá. Oblast je úspěšně christianizovaná, přiřazená do jurisdikce Říma, ale brzy vykazuje sklony k jakési vnitřně autonomní struktuře církve. Vklíněna mezi dva odlišně kulturně a politicky fungující státy (chorvatský a srbský), politicky a materiálně vybavená soběstačnou šlechtou, obchodníky a městským obyvatelstvem se úspěšně rozvíjí a vytváří velmi bohatou kulturu písemnou a to jak hlaholskou tak cyrilskou. Cyrilici pro své administrativní a světské dokumenty upravuje do specifické podoby písma zvaného bosenčice. Tímto písmem zaznamenává také tvorbu v domácím lidovém jazyce, dochovanou na náhrobních kamenech (tak zvaných stećích). Poměrně brzy ve své státní existenci je Bosna Římem obviněna z bogomilské hereze, která se šířila po Balkánském poloostrově a byla prokázána jednoznačně v Bulharsku. Bosna se k herezi veřejně nepřiznala, při církevních vizitacích a hrozbách z Říma se bogomilství odřekla a nadále pěstovala jakousi syntézu katolické a pravoslavné náboženské praxe. V prostoru středověké Bosny vždy na hranicích s okolními slovanskými státy se vytvářely skupiny nábožensky a národně identifikované s Chorvaty nebo se Srby. Při téměř neodvratné hrozbě křížové výpravy do Bosny proti bogomilům se události vyvíjejí jiným směrem. Bosnu začnou postupně obsazovat osmanská vojska a podmaňovat si její území, až stát zcela přestane existovat. Bosenské obyvatelstvo, které bylo označováno za nositele bogomilské hereze konvertuje k islámu a získává odlišné

společenské postavení od křesťanských obyvatel, které od své víry neodpadne. Katoličtí obyvatelé se semknou kolem františkánských klášterů, kde se mohou jejich děti vzdělávat, a veškerá kulturní činnost je spjatá s františkánskou provincií Bosna Argentina. Pravoslavné obyvatelstvo se podobně seskupí kolem svých duchovních. Situace pravoslavných obyvatel je odlišná v tom, že se do Osmanské říše dostávají postupně také obyvatelé srbského státu a na tomto území se nachází církevní ústředí a to patriarchát v Peči. Křesťanské vyznání je v Osmanské říši tolerováno, ale omezeno jen na sakrální prostory, křesťané platí navíc náboženskou daň. Náboženská situace v prostoru bývalé Bosny je obohacena příchodem skupiny sefardských židů, vyhnaných ze Španělska, kteří jsou muslimy tolerováni a také jim je poskytnuta forma jisté náboženské svobody jako ostatním jinověrcům. Vzniká zajímavý prostor, který se během staletí naučí společně koexistovat. A s takovou kulturně náboženskou výbavou se pak ocitá roku 1878 v naprosto odlišném prostředí Rakousko-Uherského státu. Náboženská situace Bosny a Hercegoviny je i v dalším vývoji velmi složitá a pro okolní svět mnohdy zcela nepochopitelná.

Tento velmi stručný pohled na duchovní dějiny vybraných slovanských národních společenství se zdá být z hlediska pochopení kulturní a národní identifikace velmi důležitý. Obvykle nebývá při současném odborném pohledu na kulturu těchto národů, zejména na jejich náboženský a duchovní vývoj, brán žádný nebo dostatečný zřetel.

Univerzity a akademie věd ve střední Evropě a jejich význam pro intelektuální růst společnosti

Na počátku formování středověkých států je vzdělání soustředěno do rukou církve a je zpřístupněno bohatým synům, nejprve šlechtě, posléze měšťanům. S duchovním vývojem národních společenství souvisí kvalita vzdělávacích ústavů. Od konce 11. století vznikají v Evropě univerzity ve významných městech a posilují intelektuální potenciál. Ze zkoumaných území je jako první ve střední Evropě založena univerzita v Praze. Na této univerzitě studovala řadu zahraničních studentů. Pokud se blíže podíváme, jakými obdobími pražská univerzita prošla, zjistíme, že věrně odráží události, které ovlivnily celkový život ve státě.

Po založení první evropské univerzity v Bologni roku 1088, vznikají další univerzity: v Paříži 1150, Oxfordu 1167, Cambridge 1209, Salamance 1218. Montpellier 1220, Padově 1222, Neapoli 1224, Toulouse 1229.

Roku 1294 uvažoval o založení univerzity v Praze král Václav II. Teprve Karel IV. poté, co se stal králem římským a českým požádal roku 1346 papeže o povolení zřídit v Praze univerzitu. Žádosti bylo vyhověno listinou papeže Klementa VI. roku 1347. Od toho roku začíná univerzitní výuka při katedrále a některých klášterech. Teprve roku 1348 je slavnostně založena Karlovou nadační listinou.

Univerzita Karlova v datech a vznik dalších univerzit

1347 – 1419 středověká univerzita

Rokem 1347 začínají dějiny nejstarší pražské univerzity v Praze, která po svém zakladateli dodnes nese jméno Univerzita Karlova. Její význam v českém a zpočátku i evropském prostoru byl velký. Na univerzitu přicházeli studovat mladí adepti tehdejší učenosti z mnoha okolních i vzdálených zemí. Mezinárodní charakter učiliště dokumentuje rozdělení do čtyř „národů“, jež pravomocně rozhodovaly o záležitostech univerzity. Národ český tvořili obyvatelé Čech i Moravy (česky i německy mluvící), dále Jihoslovany a

obyvatele Uher. Druhý bavorský národ zahrnoval Rakušany, Šváby, obyvatele Franků i porýnských provincií, třetí polský Slezany, Poláky a Rusy a čtvrtý saský obyvatelé Markrabství Míšeňského, Durynska, Horního a Dolního Saska, Dánska a Švédska. Češi tvořili zhruba necelou čtvrtinu z celkového počtu studentů. Začátkem 15. století se vyhrocuje situace mezi českými a zahraničními studenty. Řešení přináší roku 1409 Dekret kutnohorský, který znevýhodňuje cizince. Ti odcházejí na jiné okolní univerzity do Vídně a Heidelbergu i na nově vzniklou univerzitu v Lipsku. To co zpočátku vypadalo jako úspěch, bylo později vnímáno velmi negativně. Místo, aby se univerzita stala vyhledávané učiliště pro zahraniční studenty, začala se zaplétat do domácích sporů a její mezinárodní proslulost se ztrácela a do Prahy studenti přestali na studia jezdit. Měli k dispozici další univerzity, které po pražské univerzitě byly založeny.

Z pražské univerzální vzdělávací instituce se po odchodu cizích studentů stává pouhý regionální ústav ponechaný libovůli panovníka, šlechty a měst. V čele univerzity v roce 1409 stojí Jan Hus. Univerzitní prostředí se radikalizuje po jeho upálení a univerzita se roku 1417 přihlásila k přijímání pod obojí. Papež roku 1418 vydal zákaz na univerzitě vyučovat. Ten však kališníci nerespektovali.

1364 – univerzita v Krakově

1365 – univerzita ve Vídni

1367 – univerzita v Pécsi

1386 – univerzita v Heidelbergu

1409 – univerzita v Lipsku

1465 – Academia Istropolitana v Bratislavě

názvem sice akademie, funkcí univerzita

1472 – univerzita v Ingolstatu (přeložená 1802 do Lanshutu a od roku 1826 do Mnichova)

1419 – 1622 utrakvistická zemská univerzita

Univerzita v rukou kališníků se zmítala v nepokojích, ve kterých se ocitla celá země. Během 15. století papež obnovuje činnost univerzity, za vlády Jiřího z Poděbrad vytvářejí basilejská kompaktáta konfliktní situace, pro kterou univerzitu opouštějí nejen cizinci, ale tentokrát i domácí učitelé i studenti. Velmi složitou situaci státu kopírovala také univerzita. Mezi léty 1541 – 1558 na univerzitě působil Erasmus Rotterdamský, ale ani on neušel netoleranci kolegů. Univerzita nedokázala udržet krok s dobovým vývojem vědy.

Příchodem jezuitů do Prahy se mění situace ve vzdělávacím systému. Roku 1555 zřizují v pražském Klementinu jezuitskou kolej, školu nejprve střední pak i vysoké učení, které král Matyáš povýšil na univerzitu roku 1616. Organizace i struktura studia byla odlišná od univerzity „pod obojí“. Univerzita měla mezinárodní prestiž.

První univerzita s názvem akademie je založena v Bratislavě

1465 – Academia Istropolitana v Bratislavě

Tato univerzita založená Matyášem Korvínem měla vliv na duchovní atmosféru Slovensku. Trvala jen krátce, po roce 1485 nastává úpadek univerzity. Činnost ukončila během let 1488 – 1490, definitivně končí smrtí Matyáše Korvína, který univerzitu financoval.

1585 – univerzita ve Štýrském Hradci

1606 – Evanjelické lyceum v Bratislavě

Není univerzitou v pravém smyslu, ale tento vzdělávací ústav měl prvořadého významu pro budoucí směřování slovenské inteligence,

zde studovala štúrovská generace. Z lycea se pak roku 1882 vyčlenila akademie.

1622 – 1638 barokní jezuitská univerzita

Roku 1622 jezuité z rozhodnutí panovníka přebírají do své správy také Karlovu univerzitu.

1635 – 1777 Trnavská univerzita

Na Slovensku byla založena již druhá univerzita. Univerzita nezanikla, jen byla ze slovenského prostoru přestěhována do Pešti, kde pokračuje dodnes. V Trnavě byla univerzita znovu otevřena roku 1992.

1638 – 1740 Univerzita Karlo-Ferdinandova

Císař Ferdinand III. odebral roku 1638 jezuitům část univerzitních pravomocí a studia, studenti po úspěšné obraně Prahy 1648 se domáhali sloučení univerzity a roku 1654 císař potvrdil dohodu o vytvoření jedné Karlo-Ferdinandovy univerzity se čtyřmi fakultami, přičemž filozofická a teologická zůstala ve správě jezuitů. Od počátku 18. století je univerzita kritizována za zastaralé přístupy ve vědě.

1661 – univerzita ve Lvově

1740 – 1848 rakouská státní univerzita – osvícenství

Marie Terezie i Josef II. postupně univerzitu podřídili státním zájmům, zbavily ji církevního dohledu, stala se nástrojem absolutistického státu. Od roku 1784 kromě nových studijních oborů byl zaveden povinný německý jazyk a jednotné učebnice. Teprve roku 1793 byl jmenován prvním profesorem českého jazyka a literatury František Martin Pelcl. Revoluční rok 1848 zasáhl také chod univerzity a v následujícím roce 1849 byla univerzita ošetřena Thunovým zákonem.

1776–1850 Královská akademie věd v Záhřebu

Ač nesla název akademie, plnila funkci univerzity, tvořily ji tři fakulty.

1810 – univerzita v Berlíně

1849 – 1882 Thunova reforma

Dochází k modernizaci univerzity, přicházejí mladí vědci z Německa, čeští kandidáti buď přijati nejsou, nebo brzy odcházejí (F. L. Rieger, P. J. Safařík aj.).

1878 – univerzita v Záhřebu

1882 – 1939 Česká a německá Univerzita Karlo-Ferdinandova

Po petici, kterou předložil zemskému sněmu v roce 1864 J. E. Purkyně o zrovnoprávnění češtiny na univerzitě, se čeština postupně dostávala na akademickou půdu vyhlášky byly dvojjazyčné, vznikaly české akademické a oborové spolky, vydávaly se české učebnice. O rozdělení univerzity rozhodl císař až roku 1881, první rektor české univerzity byl instalován roku 1882 a k samotnému rozdělení došlo až 1891. Roku 1897 bylo ministerským předsedou ustanoveno, že v českých zemích má být čeština spolu s němčinou rovnoprávným jazykem. V této podobě jako česká a německá univerzita působila až do roku 1939.

Akademie věd

Kromě univerzit vznikají také vědecká centra s názvem akademie, její členové se zaměřili na výzkumnou činnost. Výsledky výzkumu významně obohatily evropský prostor šířením vědeckých poznatků myšlení a definovaly nové vědní obory.

1660 – Britská královská společnost nauk v Londýně

1635 – Královská akademie věd v Paříži

1693 – 1725 Academia operosorum Labacensis v Lublani

(Akademie pracovitých Lublaňanů)

1724 – Carská akademie věd v Sankt Peterburgu

V Praze vzniká akademie, jejíž názvy se postupně mění:

1769 – Společnost nauk – předchůdkyně Královské české společnosti

1784 – 1790 Soukromá učená společnost nauk

1790 – Královská česká společnost nauk

V českém prostředí to byla jediná vědecká instituce, která publikovala výsledky českého vědeckého výzkumu.

1781 – 1785 Academia operosorum Labacensis obnovení činnosti

1825 – Akademie v Pešti

1866 – Jugoslavska akademija znanosti i umjetnosti v Záhřebu

Tyto instituce dlouhodobě či jen dočasně zásadně ovlivňovaly intelektuální úroveň nejen města, ve kterém působily, ale přitahovaly zájemce ze širokého okolí, jak uvnitř tak i vně daného státu. Obvykle prostřednictvím těchto institucí jejich členové a studenti udržovali odborné kontakty s kolegy v zahraničí a právě tato intelektuální výměna se podílela na intenzitě a rozsahu společenských změn, zejména od konce 18. století.

Období vývoje zkoumaných slovanských jazyků do 19. století

Charakteristika jednotlivých období je zhuštěna do heslovité podoby, jsou zmiňovány jen nejdůležitější jevy a díla zásadně se podílející na vývoj jazyků směrem k jejich následné kodifikaci v 19. století.

Období vývoje českého jazyka³

Počátky písemné vzdělanosti

– Velká Morava a přemyslovské Čechy

Přípravné období 12. – 13. století

Postupná centralizace moci Přemyslovců, pevná sídliště. Latinsky psané spisy o české realitě (legendy svatých, historické práce). Postupný přechod od českých přípisků k českým zápisům. Vznikají náboženské texty, písně. Pravopis primitivní střídá spřežkový. Formující se spisovný jazyk je jazyk Prahy. Čeština se šíří se i do polského prostředí, z českého prostoru se v Polsku šířilo křesťanství.

Spisovná čeština ve 14. století

Kolonizace, zejména německá, podmiňuje hospodářský vzestup. Založena Karlova univerzita. Užívané jazyky: latina, čeština a němčina. Emauzský klášter (hlaholské opisy českých textů, církevněslovanské texty přepsány latinkou, česká díla přeložena do církevní slovanštiny chorvatské redakce). Latina se používá jako jazyk historických spisů. Makarónská studentská satirická poezie. Administrativní listiny německy i česky. Veršované skladby česky. Česká literatura se žánrově rozrůžňuje. Vliv češtiny v Polsku sílí.

Doba husitská a pohusitská

Počest'ování měst a vstup češtiny do administrativních listin. Uplatnění češtiny ve vědě. Čeština slouží k husitské agitaci. Jazykový úzus ovlivňuje česká část Husova díla. Latinský

3 Periodizace je převzata z práce Spisovný jazyk v dějinách společnosti, Dušan Šlosar ...[et al.], (2009)

jazykovědný spis o českém pravopise *De orthographia bohémica*, přičítán Husovi, řeší grafickou podobu jazyka pomocí znamének nad literami, dnes hovoříme o diakritice. Paralelní užívání latiny ve vědeckých spisech. Čeština ve funkci spisovného jazyka v Polsku i dále na východě. Stává se také jazykem diplomacie, rovněž v Uhrách. Jako kulturní jazyk se uplatňuje mezi Slováky.

Humanistická epocha

Nástup Habsburků na český trůn 1526.

Znovu užívána latina, ovšem humanistická, tedy klasická antická. Čeština usiluje o dosažení vysoké úrovně latiny a řečtiny. Pěstuje se vyspělý jazyk, roste teoretický zájem o jazyk. Vznikají humanistické slovníky (Klaret, Daniel Adam z Veleslavína: *Silva quadrilinguis*) gramatiky (1. česká gramatika Beneše Optáta, Petra Gzella a Václava Philomatesa *Gramatika česká v dvojí stránce*, k ní připojil Jan Blahoslav významnou jazykovou studii *Gramatika česká*; Vavřinec Benedikt Nudožerský *Grammaticae bohemicae libri II.*), Vychází *Bible kralická*. Čeština sílí v Polsku.

Barokní regrese

Pobělohorská doba. Ztráta intelektuální elity, odchod protestantů do ciziny. Cizí šlechtické rody lhostejné k české kulturní tradici. Literatura opouští humanistický vysoký styl. Značná nářeční diferenciace, nedostatek umělecké literatury nahrazuje lidová a pololidová slovesná tvorba. Pocit ohrožení národní identity. Čeština ve funkci vysokého stylu přežívá v dílech exulantů (Jan Amos Komenský aj.). Čeština opouští pozici vědeckého jazyka, znovu ji nahrazuje latina. V administrativě je čeština postupně vytlačována němčinou. Básně a náboženské písně využívají barokních zdobností. Svěbytným literárním útvarem se stávají barokní kázání. Vznikají rozmanité mluvnice (nejvýznamnější je *Čechořečnost* Václava Jana Rosy; kvalitní mluvnice Pavel Doležal *Grammatica Slavico-Bohemica*, ta je významná také pro jazykovou situaci na Slovensku; vychází mnoho mluvnic ale málo kvalitních). Čeština jako kulturní jazyk je užívána mezi Slováky a ve Slezsku, modifikována místními nářečními prvky.

Národní obrození

Čeština jazykem sociálně nízkých skupin. Čeština se opět vrací do škol. Nejprve na vídeňské univerzitě (od roku 1773) a na pražské (od roku 1795). Bohuslav Balbín:

Dissertacio apologetica pro lingua slavonica, praecipue bohemica 1775. Josef Dobrovský jako výrazná odborná osobnost stojí v čele první generace národního obrození, jeho mluvnické *Ausführliche Lehrgebäude* stojí na počátku 19. století. Před koncem století se objevují mluvnické popisy, hledá se typ jazyka, na kterém je možné uplatnit emancipační proces.

Období vývoje slovenského jazyka⁴

Předspisovné období

Starší: do 15. století

Kultivování slovenštiny v ústní podobě. Výskyt slovákismů v latinských a českých písemných dokumentech (onomastické, toponymické). Písemné středověké dokumenty latinské. Pronikání středověké češtiny. Koncem 15. století doložena korespondence v tehdejší slovenštině.

Mladší: do 18. století

Kryje se s vrcholícím a doznívajícím humanismem a rozvojem renesance a baroka. Nastává období tištěných slovenských textů, tehdy je přijatá pro evangelíky biblická čeština (synody 1610 a 1614). Jazyky v kontaktu v tomto období jsou latina (postupně slábne), slovákizující se čeština, ale i jazyky obyvatel společného uherského prostoru: maďarština, němčina, na východu církevní slovenština, případně ukrajinština.

Latina na Slovensku byla jazykem vyšších šlechtických a církevních kruhů uherského státu, jazykem písemných dokumentů státní správy, v 15. století také jazykem literární tvorby. Prostřednictvím latiny je uherský stát propojen s celou tehdejší Evropou.

Slovenština vstupuje jako glosa či marginálie do latinských textů. Pod vlivem humanistického principu je cestou k latině domácí jazyk. Pod vlivem reformace přichází do slovenského prostředí *Bible kralická*, která představuje nový kulturní jazykový model zejména pro slovenské evangelíky.

4 Pro slovenskou jazykovou situaci daná období definují Ján Kačala a Rudolf Krajčovič v *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny* (2006)

Čeština v předspisovném období se dostává na Slovensko během 14. století, příchodem řady českých duchovních, kteří působí na církevních školách. V následujícím století výrazně roste počet škol a kancelářů. Někteří Slováci studují na univerzitě v Praze. Pobyt husitů na Slovensku dochází k oživení vlivu češtiny. Bratrský pravopis zakořenil mezi slovenskými evangelíky, evangelické synody 1610 a 1614 přijaly češtinu jako náboženský a úřední jazyk této reformované církve. Daniel Krman zpracoval kodifikační příručku biblické češtiny pro Slováky *Rudimenta grammaticae Slavicae*, 1704 (zůstala v rukopise), praktickým uplatněním zásad této kodifikace je tištěná Bible z roku 1722, kterou do tisku Krman připravil spolu s Matejem Bélem a Pavel Doležal ji normativní podobu dal prací *Grammatica Slavico Bohemica* (1746).

Slovakizovaná čeština je nenormovaná varianta (nacházíme její prvky v *Žilinské knize*, 1451), její užívání je spjaté spíše s písemnostmi světského charakteru veřejné, úřední záznamy cechů, urbáře. atd. Normovaná varianta slovakizované češtiny se pak začíná používat v katolickém prostředí v 17. století⁵.

Kulturní slovenština v předspisovném období

Kulturní západoslovenština vzniká od 12. století na území měst Trnava a Žilina (od administrativních dokumentů je postupně využívána i pro literární činnost), využívá poměrně hojně bohemismů. Trnavská varianta kulturní západoslovenštiny se stala základem Bernolákovy kodifikace.

Kulturní středoslovenština se váže k střednímu Slovensku, písemné záznamy jsou doložené od 16. století (od veřejných listin, přes administrativní zápisy v městských knihách a pastorační spisy po folklórní a literární tvorbu). Varianta severozápadního typu kulturní středoslovenštiny se stala základem Štúrovy kodifikace.

Kulturní východoslovenština je ke konci 15. století doložena v souvislém textu dokládající výrazné jazykové znaky východní slovenštiny (*Výhražný list mestu Bardejovu*). V 18. století byly některé pastorační spisy kalvínských učenců v tomto jazyce vydány tiskem.

5 Vyvrcholením pokusů o normování slovakizované češtiny je Kollárova a Radlinského práce *Pravopis slowenský* s krátkou mluvnicí, Vídeň 1850, tuto variantu jazyka povolila na Kollárovu žádost vídeňská vláda na Slovensku po roce 1849. Tehdejší čeština jen mírně upravená hláskovými nebo morfologickými slovakismy. Pro historickou blízkost slovenštiny a češtiny Kollár tento jazyk nazval staroslovenštinou.

Normalizovaná kulturní slovenština na rozdíl od kodifikované podoby jazyka nemá celospolečenskou závaznost. V 18. století se v některých kulturních centrech věnuje pozornost jazykové normě. V klášteře kalmadulské řehole v Červeném Klášteře vznikala první překlad Bible do slovenštiny, jazyk je kulturní západoslovenština s českými biblickými výrazy.

Pravopis předpisovného období se vyvíjí od primitivního (jednoduchého), přes spřežkový (podobný systému maďarskému) k diakritickému.

Spisovné období

Od konce 18. století: Bernolákovské období 1787 – 1844

Anton Bernolák je autorem první kodifikační příručky *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* s přílohou *Orthografia* (1787), *Grammatica* (vzorem byla německá práce F. A. Schlägla), 1790, *Slowár Slowenský Česko-Laťinsko-Německo-Uherský: seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum* (vyšel péčí Juraje Palkoviče v Budíně 1825-1827, 5 svazků). Vzorem pro Bernolákovu mluvnici byla také česká mluvnice Václava J. Rosy *Čeckořečnost* a Pavla Doležala *Grammatica Slavico-Bohemica*. Pravopis je diakritický. Ján Hollý v bernolákovštině vytvořil literární dílo. Řada katolických kulturních pracovníků přijala tuto kodifikaci, o její šíření a správnost v tištěných pracích dbali členové spolku Towarišstwo litterného Umeňá (1789-1803)⁶.

Polemiky a kritiky bernolákovského typu kodifikace probíhaly rok v období 1789-1790, znovu v roce 1794. V bernolákovštině vyšla řada velmi důležitých děl (překlad Bible, Vergiliovy Eneidy, původní slovenská básnická tvorba).

Období vývoje slovinského jazyka ⁷

Období písemných památek

6 Roku 1851 došlo k dohodě mezi stoupenci bernolákovské a štúrovské kodifikace, že od bernolákovštiny bude upuštěno ve prospěch štúrovštiny.

7 Tuto periodizaci pro slovinský jazyk navrhla Martina Orožen v *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika* (1996)

Frízinské památky (10. století, nejstarší zápis slovinského jazyka). Rukopisy nalezené ve slovinských klášterech (církevní texty, nářečně diferencované jazykové projevy). Památky světského charakteru (právní formule, darovací listina, zápis písně aj.) Větší a ucelené texty ve slovinštině doloženy nejsou.

Období protestantismu

Působení slovinských protestantských kazatelů v Lublani a jejich původní a překladatelské dílo pro šíření nového náboženského směru (Primož Trubar, Sebastijan Krelj, Jurij Dalmatin). Pro první tištěné knihy ve slovinštině se řeší výběr grafiky (po prvních dvou tiscích v gotickém písmu se ustaluje latinka), vytváří se nový spřežkový pravopisu (bohoričice), je proveden výběr nářeční báze (doleňština s lublaňským lexikem). Výsledkem intenzivní činnosti jsou překlady biblických knih, duchovní písně, organizace protestantského školství, úplný překlad Bible (Jurij Dalmatin) a první latinsky psaná mluvnice slovinštiny (Adam Bohorič).

Období baroka

Pro rekatolizační působení zejména italských duchovních vznikají slovníky dvou i vícejazyčné (Megiser). Papežské svolení pro využití protestantského překladu Bible při katolické obnově. Uplatňuje se nový literární žánr – barokní kázání (Janez Svetokriški). Slovinsko proslaví v Evropě svým geografickým dílem Janez Vajkard Valvasor, který velmi ovlivní chorvatského učenice Pavla Rittera Vitezoviće. Slovinština proniká do městské administrativy a soukromé korespondence.

Období osvícenství

Během 18. století dochází k diferenciaci regionálních jazykových norem: korutanská (Ožbalt Gutsman), kraňská (Marko Pohlin), zámuřská (Štefan Küzmič), štyrská (mluvnice bude vytvořena až v 19. století). Obnovení Academie operosorum v Lublani (jazykovědci Jurij Japelj, Blaž Kumerdej připraví nový překlad Bible, pracují na mluvnici). Seskupení osvěcenských učenců v Zoisově kroužku (Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik, Jernej Kopitar). První slovinské noviny (*Lublanske Novice*).

Období vývoje chorvatského jazyka⁸

Periodizace chorvatského jazyka

9. století – konec 15. století

Období středověkého písemnictví náboženského a světského charakteru (vývoj od hlaholice a čakavského podílu na církevněslovanský jazyk na tomto území, cyrilice od 12. století, latinka od 14. století, štokavské a kajkavské prvky). Vývoj písma je ovlivněn hlaholskými inkunábulemi. Písemnictví tohoto období vzniká na základě církevněslovanské tradice a vlivu středověké latinské kultury.

Během 16. století

Humanismus a renesance

Vytvářejí se regionální literatury a písemné památky psané všemi třemi nářečími (čakavským, kajkavským a štokavským). Formují se dva silné územní celky: na severozápadě (severočakavský + kajkavský dialekt) a jihovýchodě (jihočakavský + štokavský). Hlaholice ustupuje ze světské tvorby, v církevním písemnictví se zužuje i teritoriálně. Sílí vliv západní kultury – latinská poezie, humanismus a renesance, petrarkismus (na jaderském pobřeží a v Dubrovniku vzniká svěbytná umělecká literatura)

17. století – 1. polovina 18. století

Baroko a katolická obnova

Posilují se vzájemné vazby mezi severozápadním a jihovýchodním celky, ustupuje čakavština a cyrilice, ke konci období se etabluje kajkavské písemnictví a stabilizuje se kajkavský jazyk jako spisovný. Roste umělecká hodnota literárních děl, zvyšuje se počet slovníků a jazykovědných děl, která se pokoušejí stabilizovat jednotnou jazykovou normu. Vznikají regionální typy jazykových úzů (dalmatsko-dubrovnický kruh, kajkavský kruh, ozaljský kruh, slavonský kruh).

2. polovina 18. století – 1. polovina 19. století

Osvícenství

8 Dalibor Brozović, Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti in: Hrvatski jezik, Opole, s. 3-34

Období jazykového standardu. Na jihovýchodě je štokavština jediným spisovným jazykem, tehdy se začíná období jeho standardizace. Na severozápadě nastává rychlý rozvoj kajkavského spisovného jazyka a jeho ortografická stabilizace. Zaniká čakavská literatura. V jihovýchodním celku vítězí latinka, zvyšuje se úsilí o reformu písma. Významné nadregionální vnímání jazyka, mluvnická a lexikografická činnost.

Období vývoje srbského jazyka ⁹

Období středověku

Byzantská misie Konstantina (Cyrila) a Metoděje v 7. století na Velkou Moravu. Slovanština – liturgický a spisovný jazyk všech Slovanů. Význam uznání staroslověnštiny jako křesťanského liturgického jazyka vedle řečtiny a latiny. Hlaholice a následná azbuka respektive pro jihoslovanský prostor cyrilice vyhovovala graficky potřebám slovanských hlásek, dokonalejší než latinka (ta musela pro slovanské sykavky a jiné hlásky volit spřežky). Cyrilice a církevní slovanština společný spisovný jazyk pro Bulhary, Srby a Rusy pro liturgické spisy, zpočátku i pro světskou literaturu. Vývoj lidového (mluveného) jazyka bulharského, srbského a ruského se od podoby církevní slovanštiny diferencoval. Srbské středověké texty administrativně správní profánní témata jsou zaznamenány lidovým jazykem. Kolem roku 1400 dochází k pravopisné úpravě (regresivní), archaizace a sblížení s řečtinou. Profánní literatura psaná lidovým jazykem (rytířské romány).

Období turecké nadvlády: 15. – 17. století

Zakonzervování stavu jazyka středověkých památek, opisování starých církevních textů, církevní představitelé byli jedinými autoritami srbského národního společenství.

Koncem 17. století po vyhnání Turků z jižních Uher se část srbského etnika usadila na těchto osvobozených územích, která byla v habsburském držení. Baroko v díle Gavрила Stefanoviće Vencloviće.

Ruský vliv:

9 Pro vývoj srbského jazyka tuto periodizaci navrhuje Александар Милановић, in Кратка историја српског књижевног језика (2004)

V první polovině 18. století nastává podpora srbské pravoslavné církve z Ruska pro církevní potřeby přinášejí ruští učitelé knihy v církevní slovanštině, ale i v profánní literatuře se využívá jazykové směsice ruštiny a církevní slovanštiny s výrazy srbského mluveného jazyka – ruskoslovanský typ jazyka. Někteří srbští autoři psali čistě ruským jazykem, aniž by reflektovali tehdejší srbský mluvený jazyk.

Srbskoslovanský jazykový hybrid:

Zaharija Orfelin uvádí od roku 1768 do srbského písemnictví nový hybrid – směs církevněslovanského jazyka a aktuálního lidového projevu. Tento typ nebyl gramaticky normován, míra využití ruských, církevněslovanských a srbských výrazů byla ponechána na libovůli každého autora. Dositej Obradović požaduje jazyk srozumitelný všem společenským vrstvám, rozlišuje tři jazykové styly s různou mírou archaismů (do vysokého stylu pro vzdělance zahrnul archaický církevněslovanský úzus, do středního pro měšťanské čtenáře uvolňuje církevní slovanštinu s ohledem na mluvený jazyk a pro široké vrstvy uplatňuje podobu aktuálního mluveného jazyka, do něhož zahrnuje církevněslovanská a ruská abstrakta. Řada vzdělců činí pokusy o normu srbskoslovanského jazyka (Avram Mrazović). Sílí tendence reformovat cyrilici.

Období vývoje bosenského jazyka¹⁰

Bosenský jazyk od 11. do 15. století = období středověké Bosny

Doložené památky různých grafických systémů (řecké latinské písmo, hlaholice cyrilice). Významné památky psané hlaholicí (poslední je *Hrvojev misal*, 1403-1415). Cyrilice v Bosně nabývá vlastní podoby (bosenčice). Církevní památky, zejména evangeliáře, přepisy z hlaholice do bosenčice (*Miroslavovo evangelium*), z Evropy proniká světská literatura. Nářeční báze v Bosně je štokavská, respektive šćakavská ijekavká/ikavská. V domácím jazyce vznikají diplomatické a právní texty a dopisy mezi šlechtou. Nejvíce dochovaných textů je ze 14. a 15. století. Domácím specifikem jsou památky tesané do kamene (náhrobky nesoucí originální epigrafiku v lidovém jazyce). Řada evangeliářů je přisuzována bogomilům. Jazyk je označován jako bosenský. Přesto si tyto středověké památky zčásti přivlastňují Chorvaté i Srbové.

10 Názvy období stanovují Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić in Gramatika bosanskog jezika (2000)

Bosenský jazyk od konce 15. do druhé poloviny 19. století = období turecké nadvlády

Během tohoto období se používají různé jazyky: zápis lidového jazyka bosenčicí, turecký jazyk státní správy, arabský jazyk islámu a perský jazyk poezie, později se vyvine zvláštní literatura, zápis domácího jazyka arabským písmem (arabicí), tak zvaná alhamijado literatura. Bosenčicí píší všechny vrstvy obyvatelstva, včetně františkánů a begů. První tištěná kniha bosenčicí a psaná čistým lidovým jazykem je tištěná v Benátkách roku 1616 (Matija Divković *Nauk krstjanski*). Lidové písně z bosenského území jsou tvořené čistým lidovým jazykem. Domácí jazyk obsahuje velké množství přejatých slov z turečtiny, arabštiny popřípadě perštiny pod vlivem jazyků používaných v osmanské říši. Společnost se diferencuje podle náboženské příslušnosti. Jazyk je sice nářečně diferencovaný, ale je považován za jeden společný¹¹.

11 Dohoda o společném jazyce pro Chorvaty a Srby podepsaná ve Vídni 1850 zcela opomíjí jazykovou situaci Bosny a Hercegoviny, přestože pro společnou spisovnou bázi je vybrán hercegovský dialekt. Chorvaté považují jazyk Bosny za součást chorvatského a Srbové právě tak za součást srbského jazyka.

Grafická podoba psaných projevů do 19. století

Práce se zabývá psanou podobou jazyka a v centru pozornosti péče o spisovný jazyk je od začátku 19. století grafický systém, který by plně vyhovoval mluvené podobě jazyka. Slované na počátku svých kulturních dějin dostávají dokonalý zápis slovanského jazyka v hlaholském písmu, které sestavili ještě před příchodem na Moravu soluňští misionáři. Od staroslověnštiny jako prvního spisovného jazyka se jednotlivé národní jazyky vývojem oddalovali. Ani tam, kde dál používali hlaholského písma, nemohli zachytit měnící se hláskovou a morfologickou podobu mluveného slova.

Vývoj grafiky u Čechů

V českém jazykovém prostoru se po vzniku středověkého státu užívá hlaholice přenesená s liturgickými texty z Moravy. Brzy se objevuje latinka, která zaznamenává češtinu pravopisem tak zvaně primitivním, nerozlišuje sibilanty přední a zadní, ani rozdíl mezi tvrdými a palatálními konsonanty. Další vývojovou fází latinky představuje systém spřežkový, v němž jsou zmíněné konsonanty zaznamenány zdvojením jednoduchých grafémů, či kombinací dvou znaků pro různé hlásky. Do tohoto stavu zasáhne počátkem 15. století svým návrhem *De orthographia bohemica* (kolem roku 1411) Jan Hus (o autorství je někdy pochybováno). Upravuje grafický systém odstraněním spřežek návrhem znamének nad písmenem označujícím inkriminované sibilanty či palatály. Tato úprava je používána nedůsledně, paralelně se dál užívají spřežky a písmo většinou gotické. Změnu typu latinky přináší humanismus, kdy je většinově přijata antikva, gotické písmo (švabach) však ještě vytrvá i v českém prostředí až do 19. století. Definitivně nejednotný grafický systém řeší až na počátku 19. století generace navazující na J. Dobrovského.

Vývoj grafiky u Slováků

Poměrně podobnou situaci sledujeme také ve slovenském prostoru, kde hlaholice brzy mizí a latinka se stává jedině užívaným písmem. Také zde jde vývoj písma od pravopisu tzv. jednoduchého, jak nazývá primitivní pravopis slovenská jazykověda, přes pravopis spřežkový, který podobně jako severovýchodní chorvatská jazyková oblast kopíruje

maďarskou grafiku. Vlivem českého prostředí se vyvíjí také grafika pro kulturní západoslovenštinu. Vstupem Bible kralické do protestantského prostředí slovenských evangelíků a přijetím češtiny jako posvátného jazyka se na určitou dobu v této komunitě zakonzervuje psaná podoba jazyka, včetně soukromé epistolární komunikace. První autentický záznam slovenské slovní zásoby přináší kamaldulský slovník Romualda Hadbávného *Syllabus Dictionarii Latino-Slavonicus* a později také Anton Bernolák ve svém slovníku *Slowár Slovenskí Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí*. Nové pravopisné změny přináší ve svém návrhu Štúr a další generace usilovně pracují na konsenzuální podobě a stabilizaci slovenského pravopisu prakticky po celou druhou polovinu 19. století.

Vývoj grafiky u Slovinců

Předpokládá se, že i na slovinském území se po určitou dobu používala hlaholice, byla však potlačena okolním bavorským, respektive německým grafickým systémem využívajícím latinky. Ze slovinského území pocházejí *Frízinské památky* (jejich datace spadá mezi léta 972-1039) a jsou považovány za nejstarší slovinský text a nejstarší slovanský text zaznamenaný latinkou – karolínskou minuskulí¹².

Další texty zaznamenané slovinsky jsou dochovány v primitivním, později spřežkovém písmu. Zásadní změnu a normu pravopisu přinášejí představitelé slovinské reformace. Primož Trubar, který vydává první tištěnou knihu ve slovinštině, roku 1550 *Abecednik* a o rok později *Katekizem* v gotickém písmu, pro další vydání obou knih volí latinku psanou spřežkovým pravopisem. Společně se Sebastijanem Kreljem a dalšími spolupracovníky ustalují pro slovinské knihy grafickou podobu písma. Kodifikační podobu tomuto grafickému systému dá svou mluvnicí Adam Bohorič, po kterém bylo toto písmo pojmenováno bohoričice. Další autoři, zejména nositelé rekatolizace ve slovinském prostředí se tohoto systému přidržují. První pokusy o reformu bohoričice jsou doloženy až

12 karolínská minuskula přítomná v evropském prostředí od 8. století, podléhala změnám až se nakonec ve 12. století proměnila v gotické písmo. V 15. století se z důvodu rostoucí potřeby hojnějšího a rychlejšího psaní hledaly nové tvary písma: humanisté proto na základě tvarů kapitál a karolínské minuskuly vytvořili humanistické písmo, zatímco gotické písmo se přeměnilo v novogotické písmo, v němž nabyla navrch jeho kurzívní podoba švabach. Oba typy písma spolu soupeřily, přičemž humanistické písmo postupně vytlačovalo novogotické, které se nakonec v polovině 20. století úplně přestalo používat. Humanistické písmo se již v první polovině 16. století stalo výhradním typem písma pro zápis textů v latině a rozšířilo se v celé Itálii. Slovanské jazyky, které mají odlišný systém hlásek od latiny, řeší až do 19. století jejich zápis pomocí písmen latinské abecedy

koncem 18. a v 19. století, kdy zavládne na přechodnou dobu složitá situace, než je přijata podoba diakritického pravopisného úzu. Slovinští protestantští autoři tiskli v Urachu překlady Písma a věroučné knihy také v hlaholici a cyrilici, neboť chtěli novou víru šířit mezi Chorvaty a Srby, což nezanechalo ani v jednom národním společenství patrné stopy. První generace slovinských buditelů si poprvé uvědomuje nevýhody bohoričice, pokus Marka Pohlina o její reformu zůstane v rukopise. Pravopisná válka tedy slovinským jazykovým prostorem se prožene a vítězně skončí až v 19. století.

Vývoj grafiky u Chorvatů

Hlaholice byla používána i mimo liturgické texty na chorvatském a bosenském území také v administrativních dokumentech, vykazuje pokusy zachytit vývoj jazykové situace, ovšem čím dál nedostatečněji. Graficky se chorvatské hlaholice mění z oblé na hranatou, což je vlastně její jediná grafická proměna oproti hlaholici moravské, respektive české. Podobně se grafický systém cyrilského písma vytvořený až v bulharsko-makedonském prostoru používaný pro církevněslovanské liturgické texty nemůže uspokojivě aplikovat na živý jazyk, byť je ho používáno také v profánních písemnostech. Relativně nejlépe grafický systém pružně reaguje na jazykové procesy v bosenské variantě cyrilice, v tak zvané bosenčici, která jako první grafický systém opouští záznam hlásek, které živý jazyk už nepoužívá (např. nosovky a jery aj.). Bosenčice bude také na území osmanské Bosny užívána pro všechny typy písemných dokumentů světského charakteru a to jak obyvatelstvem muslimským, tak i katolickým a pravoslavným. Také bosenští františkáni jí píší svá četná díla. Dokladů středověkého užívání všech tří písem, hlaholice, cyrilice a bosenčice, v jihoslovanském prostoru máme velmi mnoho. Jak je zmíněno, dochovaly se rukopisné památky všech stylů, náboženské, umělecké, administrativní, osobní korespondence, epigrafika aj.

V chorvatském prostoru, kde je převaha hlaholských písemných dokladů, nechybí ani cyrilice, která postupně mizí, kromě oblastí, kde trvale žije srbské obyvatelstvo. Hlaholice v chorvatském prostředí během středověku pozbývá prioritního postavení, ovšem její prestiž znovu posílí první chorvatská tištěná kniha *Misal po zakonu rimskoga dvora*

(1483), která je vytištěna hlaholicí. Hlaholice nadále zůstává pouze písmem chorvatské domácí liturgické praxe¹³.

Latinka má pro vývoj grafického záznamu u Chorvatů zásadní význam. Dostala se do prostoru nejen chorvatského, ale i slovinského, českého a slovenského prostřednictvím latiny jako společného kulturní jazyka středověké Evropy. Do chorvatského písemnictví začala latinka pronikat ze dvou center. Na jaderském pobřeží v politické a kulturní dominanci Benátek se latinka zaznamenává podobně jako v italštině a proniká i do církevních děl. (První doložený zápis latinkou je řehole sester dominikánek v Zadru z roku 1345 a *Šibenska molitva* z roku 1387). Druhé kulturní centrum, které posiluje svůj význam od 16. století, se vytváří v Záhřebu a severozápadních oblastech chorvatského prostoru, kde přijímají latinku z maďarského prostředí. Grafika slovanské sibilanty podle přejatých vzorů se zaznamenávala spřežkami, na jihu podle italštiny, na severozápadě podle maďarštiny. Tato situace byla značně složitá, a proto se postupně řada chorvatských intelektuálů snažila pravopis zjednodušit a sjednotit (např. P. Budinić, B. Kašić a Pavao Ritter Vitezović). Vitezovićovu pravopisnou rozpravu *Ortographia Illyrica* postihl osud mnoha děl té doby, nedochovala se, pouze z jeho vlastní aplikace tušíme, že šlo o zásadní reformu pro každou hlásku vytvořit jeden znak. Vitezović na přelomu 17. a 18. století jako první řeší reformu pro všechny Chorvaty, tedy sjednocuje grafiku severu a jihu, což odpovídá také jeho představě o politickém sjednocení všech Chorvatů. Definitivní řešení chorvatské grafiky tedy čekalo až na Ljudevita Gaje v první polovině 19. století.

Vývoj grafiky u Srbů

Hlaholice se z prostoru srbského středověkého státu vytrácí a cyrilice se stává identifikačním znakem srbské autokefální církve, tedy národní církve, písmem liturgických a jiných náboženských děl psaných církevní slovanštinou a zároveň jediným grafickým záznamem administrativních i profánních literárních děl. S rostoucím zvětšováním rozdílů mezi církevněslovanskou tradicí a živým jazykem pronikajícím do světských textů je pociťována potřeba grafické úpravy. Postupně se vytvářejí písařská centra (školy zetskohumská, rašská a resavská). Po osmanském uchvacování Balkánu dochází jen k

13 Koncem 19. století, kdy na ostrově Krku působí odborná instituce zabývající se hlaholskými památkami, je odborným zásahem českého jazykovědce Josefa Vajse chorvatská hlaholice reformována a v této podobě je používána dodnes.

historizujícímu zásahu do grafické podoby církevní slovanštiny, kdy je pocit'ována každá odchylka od původního stavu za herezi (Konstantin Kostenečki Filozof po odchodu z Bulharska do Srbska kolem roku 1400 zasahuje do písma ve prospěch archaického stavu). Stav z tohoto období je zakonzervován až do doby, kdy Srbové v jižních Uhrách během 18. století nutně potřebují modernizovat grafický systém pro profánní sféru. Opět je nutno poukázat na odklad řešení pravopisné reformy cyrilice do 19. století.

Vývoj grafiky v Bosně a Hercegovině

Jak již zmíněno, prostor bosenského středověkého státu ležícího na spojnici mezi západním a východním kulturním vlivem, vykazuje po jistou dobu paralelní užívání hlaholice i cyrilice. Cyrilské písmo doznává výrazné úpravy a je nazýváno bosenské písmo neboli bosenčice. Ta byla písmem liturgických textů bosenské církve, ale všeobecně se jí užívalo jak v kolokviálním tak i veřejném písemném styku. Toto písmo přijímají také v Bosně působící františkáni. Z významných bosenských františkánů je třeba připomenou Matiju Divkovićé, autora prvních knih psaných čistým domácím jazykem a bosenčicí, jeho první kniha je katechismus *Nauk krstjanski* (Benátky 1611, v tiskárně dohlédl, aby správně vytvořili písmena pro sazbu).

Z hlediska grafiky se Bosna stává neobyčejně zajímavé území, obohacené také o hebrejské písmo sefardských židů, kteří nacházejí nový domov v Osmanské říši po roce 1492. Na přelomu 16. a 17. století se objevuje domácí literatura Bosňáků tzv. alhamijado literatura, která zaniká po roce 1878, má tu zvláštnost, že texty vytvořené v čistém lidovém jazyce zaznamenaná arabským písmem, označovaným jako arebice. V prostoru Bosny a Hercegoviny je v 19. století přijata reforma latinky z Chorvatska a cyrilice ze Srbska. Další grafické systémy z tohoto území definitivně mizí a dnes je pro nezasvěcené těžko identifikovat, zda latinkou psaný text patří chorvatské či bosenské entitě z Federace Bosny a Hercegoviny. Pouze v Republice srbské je jasno. Jiné písmo než cyrilice není povoleno.

Lexikografické práce vzniklé do 19. století

Slovníkový materiál, který zachycují slovníky zhruba od konce 16. století je velmi důležitým prostředníkem při tehdejší vzájemné komunikace mezi obyvateli jednoho národnostně rozmanitého území a také se státní a veřejnou správou, jejímž jazykem byla latina a později němčina v rakouské části státu a maďarština v oblastech pod uherskou správou. Byly také zprostředkovateli výměny intelektuálních hodnot mezi vzdělanci, a rovněž pomocníky pro šíření náboženských a kulturních proudů tehdejší Evropy. V době národně jazykové emancipace během 19. století představovaly tyto slovníky reálnou i symbolickou hodnotu, o kterou se mohli domácí jazykovědci opřít při normování spisovného jazyka svého národa.

České slovníky

Česká lexikografie začíná Klaretovým slovníkem *Bohemář* (Bohemarius), který uvádí v osmi kapitolách ve verších asi 2500 termínů, vesměs podstatných jmen. Druhý jeho slovník *Glosář* (Glossarius) či také *Poklad chudých* (kolem 1360) je pokračováním a rozšířením *Bohemáře*, na němž spolupracovali i pražští arcibiskupové a další učenci. Uvádí v osmi kapitolách ve verších terminologii sedmi svobodných umění včetně sloves, adjektiv a dalších slovních druhů. V následujícím období jsou vytvářeny latinsko-české slovníky, z nichž nejvýznamnější jsou jeho slovníky latinsko-český a česko-latinský Tomáše Rešelia (1560 a 1562). V humanistickém období vytvoří Daniel Adam z Veleslavína dva slovníky, kterými dává základ českému slovníkářství *Silva quadrilinguis* – 1598, bohatství čtyř jazyků (latiny, řečtiny, češtiny a němčiny), řazení je abecední a *Nomenclator quadrilinguis* má řazení věcné. V barokním období vzniká pozoruhodné slovníkové dílo Jana Ámose Komenského, o kterém je známo, že to měl být podrobný česko-latinský slovník, který měl zahrnovat i srovnávací gramatiku, frazeologii a přísloví a nesl název *Poklad jazyka českého* (Linguae Bohemicae thesaurus, hoc est lexicon plenissimum, gramatica accurata, idiotismorum elegantiae et emphases adagiaque). Slovník již připravený k tisku ovšem shořel v roce 1656 při požáru a plenění Lešna. Vytisknuta byla pouze malá část díla, která obsahovala soupis všech kořenů jazyka českého se souborem odvozenin a složenin. Komenského spis ve svém díle *Thesaurus linguae bohemica* zmiňuje jazykovědec Václav

Rosa a zřejmě z něj také čerpal. Rosův slovník vysvětluje česká hesla latinskými a německými výrazy, slovník zůstal jen v rukopise. Slovníkářství v českém prostoru vydalo více prací, ovšem ne tak zásadních, jako jsou výše zmíněné. Během národního obrození se počet i kvalita slovníků zvyšuje.

Slovenské slovníky

Ve slovenském prostoru byl vydán roku 1763 významný slovník kamaldulského mnicha Romualda Hadbávného *Syllabus Dictionarii Latino-Slavonicus*, což je latinsko-slovenský slovník kulturní západoslovenštiny a s podobnou slovní zásobou pak pracuje při sestavování svého slovníku Anton Bernolák *Slovár Slovenskí Česko-Latinsko-Nemecko-Uherskí*. Jeho dílo považované za průkopnické v oblasti slovenské lexikografie vyšlo až v letech 1825 – 1827 péčí Juraje Palkoviče.

Slovinské slovníky

Slovinský jazykový prostor je po celý středověk poměrně skromný ve výčtu dochovaných písemných památek. Přesto svůj nedostatek tohoto rázu odstraňuje v okamžiku vstupu skupiny protestantských duchovních do Lublaně. Zhruba po sto letech od vynálezu knihtisku v roce 1550 dostávají Slovenci péči jednoho z nich Primože Trubara svou první tištěnou knihu katechismus a slabikář. Během krátkého času pracuje Trubar na překladech jednotlivých biblických knih do slovinštiny, v překladu Bible pokračuje Jurij Dalmatin, který v roce 1584 vydá celý překlad Bible doplněný první slovníkovou prací nazvanou *Register*. Register obsahuje 765 slov, je považován za první synonymický slovník slovinských nářečí, lze ho rovněž považovat za první diferenční slovník slovinského a chorvatského lexika v kontaktním jazykovém prostoru: „register nekaterih besed, katere Kranjski, Koroški, Slovenski ali Bezjački, Hervacki, Dalmatinski, Istrianski ali Kraški se drugače govore“. Ambicí překladatele bylo, aby se překlad dostal také k chorvatskému čtenáři. Z Dalmatinova překladu Bible a z jeho Registru čerpal materiál pro svůj obsáhlý slovník Němec Hieronymus Megiser. Jeho čtyřjazyčný slovník *Dictionarium quator linguarum, videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae, (quae vulgo Sclavonica appellatur)& Italicae* (1592, 1605) zahrnuje zhruba 10 tisíc slovinských slov. Pro potřeby rekatolizace pak následují další slovníky, v nichž je zachycena slovinská slovní zásoba. Z regionální

slovní zásoby štyrských a zámořských nářečí čerpá slovník Matiji Kastelce – Gregora Vorence: *Dictionarivm Latino-Carniolicvm* (1680-1710). Korutanskou slovní zásobu přináší roku 1789 Ožbalt Gutsman: *Deutsch-windisches Wörterbuch*. Z pera představitele první generace slovinských buditelů Marka Pohlina přichází roku 1781 slovinsko-italsko-německý slovník *Tu malu besedišče treh jezikov* a 1792 *Glossarium slavicum carniolicum*. Další slovinské lexikografické práce patří do 19. století.

Chorvatské slovníky

Chorvatský prostor je z hlediska slovníkových prací mapován zhruba od začátku 16. století. Zejména jde o jazyky kontaktní, jako je italština (Pietro Lupis Valentiano: *Opera nuova che insegna a parlare la lingua schiavonesca alli grandi alli piccoli et alle donne....* 1527). Chorvatští jazykovědci mezi slovníky se vztahem k chorvatské slovní zásobě uvádějí slovník českého učenice Zikmunda Hrubého z Jelení Sigismund Gelenius: *Lexicon symphonum quo quator linguarum Europae ...concordia ...indicatur*. Basel 1537. Slovník řeckých, latinských, německých a slovanských slov, mezi nimiž uvádí také několik výrazů církevní slovanštiny chorvatské redakce z pražského Emauzského kláštera. Za humanismu a renesance se v Chorvatsku nacházela střediska kultury v Dalmácii a Přímoří. Kromě latiníků zde psali svá originální díla v domácím jazyce rodilí mluvčí a to zejména v čakavském nářečí, z Dubrovníku se dochovala díla psaná v nářečí štokavském. Podobně tomu bylo i v době baroka. Ovšem během 16. století se kulturní centrum přesouvalo z pobřeží Jaderského moře do vnitrozemí, zejména do kajkavského nářečního prostoru Záhřebu. Také Chorvatsko bylo nakrátko ovlivněno reformací. Chorvaté shodně se Slovinci zařazují do dějin lexikografie rovněž Dalmatinův Register k slovinskému překladu Bible a slovník Hieronyma Megisera *Dictionarium quator linguarum*, neboť některá ze slovanských slov mají označení „croaticae“. V chorvatském prostoru vznikl pozoruhodný tezaurus, jehož autorem byl Faust Vrančić: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmatiae et ungaricae*. Venezia 1595, 1605 - 2. vydání připravil Peter Loderecker a doplnil slovník o část českou a polskou. Vrančić, původem ze Šibeniku, pro své slovníkové dílo opustil jižní grafiku (spřežkové písmo latinské převzaté podle italské grafiky) a vytiskl je v severní grafice (spřežkovém písmu podle maďarské grafiky). Právě výběrem grafiky se slovník stal srozumitelný v kajkavské oblasti, přestože ve výběru slov převažují výrazy čakavské,

poměrně hojně je zachycena štokavská slovní zásoba, zatímco kajkavská je početně nejméně zastoupena. Vrančić v úvodu lokalizuje, kde se používá chorvatština, kterou řadí mezi nejušlechtlejší evropské jazyky - „lingua Slauonica“: „ in Dalmatiam, Croatiam, Bosniam, Slauoniam, Seruiam & Bulgariam“ Vrančić jako jeden z prvních chorvatských lexikografů dal podnět k dalším rozsáhlejším slovníkovým dílům.

Nejobsáhlejší chorvatské dochované lexikografické dílo 17. století, přesahující rámec slovníkových hesel, spíše encyklopedie, vycházející z Vrančićova slovníku vytvořil Ivan Belostenec. Jeho oboustranný slovník latinských a chorvatských slov, který zůstal na dlouhou dobu v rukopise má název: *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium*. Zagreb 1740 a *Gazophylacium illyrico-latinum*. Zagreb 1740. Redaktorem slovníku byl Jeronim Orlović, jehož po jistou dobu považovali znalci za spoluautora. Pro Belostence je charakteristické, že využil všech dosavadních lexikonů a slovníků, Vrančiće, Della Belly, Vitezoviće. Dílo vznikalo během jeho pobytů v různých krajích Chorvatska, kde působil jako člen pavlínského řádu. Právě pavlíni na rozdíl od jezuitů razili v chorvatském prostředí koncepci sjednocování všech tří nářečí, zatímco jezuité v 17. a 18. století paralelně pracovali ve dvou centrech – v jižním, kde se podíleli na vytváření spisovného jazyka v prolínání štokavštiny a čakavštiny a v severním, kde kajkavský nářeční základ obohacovali nepočetným lexikem štokavským a čakavským.

Belostencovo lexikografické dílo bylo dokončeno před rokem 1675, kdy zemřel. Podle písemného svědectví dvou spolubratrů Belostenec své dílo nazval *Dictionarium latino-croaticum* a *Dictionarium croatico-latinum*. Jisté je, že Belostenec stejně jako celý ozaljský kruh nazýval svůj jazyk „horvatski“. Nový název „*Gazophylacium*“ – pokladnice – byl dán slovníku redaktory při vydání tiskem roku 1740, čímž bylo dílo usouvztažněno ke slovníku Jakova Mikalji: *Blago jezika slovinskoga*. Rovněž změna označení jazyka chorvatského na ilyrský je svědectvím doby, do které byl opožděně vydán. Název ilyrský sjednocoval trojjedinou chorvatskou zemi – Dalmácii, Chorvatsko a Slavonii.

Dílo významného chorvatského reformátora pravopisu, dochované pouze v rukopise, Pavla Rittera Vitezoviće: *Lexicon latino-illyricum* vysvětluje latinské heslo domácími výrazy ze všech tří nářečí – ze štokavského, čakavského a kajkavského. Tento koncept jednotného jazyka pro Chorvaty sjednocováním všech tří dialektů byl uplatňován představiteli tzv. ozaljského kruhu. Vitezović s největší pravděpodobností sestavil také obrácenou verzi slovníku chorvatsko-latinskou, která se nedochovala stejně jako jeho průkopnické dílo

Orthographia Illyricana, v němž řeší grafický systém, místo spřežek navrhuje diakritiku. Jeho jazykovědné práce vznikly pravděpodobně na počátku 18. století. V řadě slovníkových prací následuje již zmíněné dílo Jakova Mikalji: *Blago jezika slovinskoga*, Loretto-Ancona 1649-51. Do svého slovníku zařadil pouze bosenské štokavské lexikum.

Pro úplnost ještě uveďme následující slovníky: Juraj Habdelić: *Dictionar ili reči slovenske s vekšega ukup zebrane, u red postavljene*, Nemški Gradec 1670. (Tento slovník představuje chorvatsko (kajkavsko) – latinský slovník čítající 12000 slov, určený pro školní potřeby a představuje kompilaci z větších slovníků a zachycuje pouze kajkavské lexikum.); Ardelio Della Bella: *Dizionario italiano, latino, illyrico*, Venezia 1728; Franjo Sušnik–Andrija Jambrešić: *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica at Hungarica*. Zagreb 1742.

Srbské slovníky

Situace v Srbsku byla naprosto odlišná. Po zlatém věku Dušanovy středověké říše nastal úpadek a byl téměř zmrazen kulturní život Srbů porobených Osmany. To se odrazilo také v jazyce a písemnictví. Srbové své kulturní vzkříšení prožili teprve po svém nastěhování do jižních Uher ke konci 17. století. Srbští pravoslavní duchovní hledali pomoc u ruských pravoslavných bratrů. Ti jim během 18. století vypomohli s výukou a s ruskou redakcí církevní slovanštiny, což způsobilo velmi neutěšenou situaci v písemných pracech srbských vzdělců. Vznikl jakýsi hybridní jazyk ruskoslovanský, a celé období nese název ruskoslovanské, které ke konci 18. století bylo vystřídáno obdobím slavenoserbským, v němž se uplatnil další umělý jazykový konstrukt, který byl více či méně vzdálený běžně mluvené srbštině. Potřebu řešit tuto situaci pocíťovala řada vzdělců, ale všechna navrhovaná řešení byla dílčí, nesystémová, neperspektivní.

Prvním objemným slovníkem srbského jazyka vypracovaným na podobném základě jako vícejazyčné tezaury u Slovinců a Chorvatů je *Srpski rječnik istolkovan njemačkijem i latinskijem riječima*, (1818) Vuka Stefanovića Karadžića. Toto dílo vydané až v 19. století nicméně zaplňuje svým rozsahem a strukturou chybějící slovníková díla předchozích období. Jde o určitý druh encyklopedického výkladu srbských reálií.

Všechna zmíněná lexikografická díla představovala ve své době významné příručky, ačkoliv jejich dopad v době vzniku, respektive jejich vydání v domácím prostředí nebyl

převratný. Nebylo totiž dost vzdělaných recipientů, zejména ve Slovinsku na přelomu 16. a 17. století, kteří by mohli na ně bezprostředně navázat. Přesto Megiser má pro slovinské národní obrození a pro lexikografickou práci druhé poloviny 19. století obrovský význam. Vrančić a Belostenec představují pro chorvatské jazykové obrození důležité historické vazby. Lze konstatovat, že podobně jako v českém obrození, Slovinci a Chorvaté se navraceli k tradici humanistické a zejména reformační, i když ta v jihoslovanském prostoru sehrála roli krátkodobou a nebyla později v rovině duchovního života obnovena.

Překlady Bible do 19. století

Na počátku kulturních dějin Slovanů se v procesu christianizace objeví ojedinělý počín v tehdejší evropském prostoru a to překlad nejprve liturgických textů, evangeliáře později všech knih Nového a konečně i Starého zákona do slovanského jazyka. Staroslověnský překlad všech biblických knih byl dokončen před Metodějovou smrtí r. 885, část Starého zákona přeloženého už jen samotným Metodějem se nedochovala. Existuje nejen překlad, ale také souhlas Říma (r. 868) s používáním slovanského jazyka v liturgii. Připomeňme, že misionáři Konstantin a Metoděj přišli z řecké jazykové oblasti byzantské kultury a bohoslužby, kde se úzkostně dbalo na pravost křesťanské věronauky. V době jejich působení na Velké Moravě již trvalo napětí mezi latinským Římem a řeckým Cařihradem, které se promítalo nejen do náboženské oblasti, ale ovlivňovalo sféru politickou a kulturní.

Jestliže pro kulturní a politický vývoj Velké Moravy je vyhnání Metodějových žáků velmi nepříznivou skutečností, pak pro jiné, zejména jižní a východní Slovany je tento fakt onou „blaženou vinou“, pro kterou i oni přijali křesťanství hlásané slovanským jazykem a písmem.

Vzhledem k výtečně zmapované situaci českých překladů biblických textů¹⁴ můžeme vyjít při hodnocení situace v jihoslovanském prostředí z komparace s vývojem biblických a liturgických překladů do češtiny. Zároveň je zmiňována tvorba mluvníc daného jazyka, jestliže je spojená s prací na biblickém překladu.

České překlady

Pro raný český stát bylo důležité, že kromě latinské vzdělanosti v 10. a 11. století zde paralelně působila živá slovanská tradice. Rozkošem Říma s Cařihradem roku 1054 začalo potlačování slovanské liturgie a písemnictví. Přesto lze předpokládat, že i později byl českými kněžími užíván staroslověnský evangeliář, který se časem počestil. I přes období výlučně latinské liturgie nastává nejen v českém prostředí během 13. století obrat, když je do liturgie pro potírání bludů zapojeno kázání v domácím jazyce. To, že se v té době

14 Kyas, Vladimír: Česká bible v dějinách národního písemnictví. (1997)

mohla neobvykle rychle rozvíjet spisovná čeština, lze vysvětlit stále ještě působící složkou staroslověnskou.

Ze slovanských jazyků je staročeština jako první využívána k překladům dílčích biblických textů od žaltářů k evangeliářům až po celý překlad Bible a to i napříč stoletími. Prvním dochovaným staročeským překladem celého souboru biblických knih je *Bible Leskovecko-drážďanská* (1360). Překlad patří do první staročeské redakce.

Vzhledem k velkému množství biblických překladů dílčích knih nelze zde vyjmenovat všechny překlady, byť jsou z hlediska vývoje jazyka cenné a významné. Z druhé staročeské redakce z počátku 15. století je zajímavá *Bible boskovická*, která jako první je napsána diakritickým pravopisem. Mezi těmito překlady je z hlediska vazby na chorvatské jazykové prostředí významná *Bible hlaholská*.

Třetí staročeská redakce se váže na okruh Husových spolupracovníků, sám Hus této redakce užil v *Postile nedělní* (1413), z překladů sem patří *Bible nymburská* a další.

Ke čtvrté staročeské redakci dochází koncem 15. století a vztahuje se na tištěné biblické překlady, významná je skutečnost že biblické překlady tištěné v národních jazycích před rokem 1500 vycházejí pouze v němčině, francouzštině a češtině. První tištěné překlady jsou *Bible pražská*, *Bible kutnohorská* až po Melantrichova různá vydání Bible až po *Bibli Veleslavínovu*.

V dějinách českých překladů biblických textů sehrává důležitou roli překlad *Nového zákona* pořízený Janem Blahoslavem Zřejmě pro potřeby překladu Nového zákona Jan Blahoslav vytvořil poznámkový aparát k mluvnici Beneše Optáta, Petra Gzella a Václava Philomatesa *Gramatika česká*, kterou používal. Podrobně komentuje mluvnickou část, ve které podává vlastní výklad jazykových jevů a varianty návrhů pro překlad latinských textů do češtiny, vysvětluje frazeologismy, stylistické problémy, popisuje rozdíly mezi nářečími. Při výčtu „dialektů“ uvádí po nejpřednější dílektu řeči české jako druhý dílekt slovenský¹⁵ „k němuž se připojuje způsob mluvení Charvátů rozličných, kteříž od Uherské země až k Konstantynopoli, odtud až k Benátkám do Vlach, potom také toho dílu jset v Afryce za mořem, kteréž slove Mediterraneum; a ti rozličná jména mají podle krajin; jako Croatea in Croatia, Bosňané v Bosně, krajině nemalé, Ilyrikové, ti jenž sou v Illyrii,

15 *J Grammatika česká Jana Blahoslava, vydali. M. Čejka, D. Šlosar, J. Nechutová* (1991, s. 368-369)

kteríž tam na větším díle slovou Sláví = Sclavi.“ (Illyrikové jsou Srbové). Blahoslavův překlad Nového zákona byl zapojen do celého překladu všech biblických knih *Bible kralické* (1579-1594, 1613). Tento reformační bratrský překlad je významným počinem české biblistiky, tento překlad se zároveň stal prvním používaným překladem slovenských evangelíků a sehrál velmi pozitivní roli pro zachování slovanské identity Slováků v maďarské jazykové přesile, ale v 19. století se stává nechtěnou příčinou sporů o podobu slovenského spisovného jazyka. K Bibli kralické je katolickými kruhy v barokní rekatolizační intenci vytvořen jako potipól český biblický překlad *Bible svatováclavská* (1677, 1712, 1715). Všechny tyto překlady jsou zároveň normativními jazykovými texty pro období, v němž vznikly. Tato Bible byla oficiálně používána od té doby v česky mluvících zemích Rakouské monarchie. Její 3., lidové vydání (na popud Marie Terezie) se nazývá *Bible císařská* (1778-1780).

Pro českou kulturu představuje zařazení nejstarších českých překladů do německé edice *Biblia slavica* zařazení následujících faksimilních vydání s komentáři významný čin, který přesahuje hranice českého jazykového prostoru¹⁶

Slovenské překlady

Jak patrně, slovenská biblistika se odvíjí od přijetí českého překladu *Bible kralické*. Díky tomuto překladu se čeština mezi slovenskými protestanty stává, paradoxně na základním požadavku reformace vlastního překladu Bible do národního jazyka, posvátným jazykem

16 Kutenberger Bible:- Kutnohorská bible u Martina z Tišnova. I. Faksimile; II. Kommentare. [Hrsg.]: Olesch, Reinhold - Rothe, Hans. [Kommentare]: Kyas, Vladimír - Stejskal, Karel - Urbánková, Emma. Paderborn - München - Wien - Zürich, Ferdinand Schöningh 1989. 612 l.+ 87 s. Biblia Slavica. Serie 1. Tschechische Bibeln. 2/I, II.

Die Altschechische Dresdener Bibel: Drážďanská anebo Leskovecká bible. Facsimile aufgrund der photographischen Aufnahmen von 1914 nach dem verbrannten Original aus dem 14. Jahrhundert. [Hrsg.]: Rothe, Hans - Scholz, Friedrich. [Kommentare]: Kyas, Vladimír - Pečirková, Jaroslava - Stejskal, Karel. Paderborn - München - Wien - Zürich, Ferdinand Schöningh 1993. 425 s., 28 obr. příl. Biblia Slavica. Serie 1. Tschechische Bibeln. 1. Dresdener Bibel/Drážďanská bible

Kralitzer Bibel = Kralická bible. Facsmilie - Nachdruck der Erstausgabe Kralitz 1579-1594. Bd. 1.- 6. + Kommentare. [Ed.]: Rothe, Hans - Scholz, Friedrich. Paderborn - München - Wien - Zürich, Ferdinand Schöningh 1995. s. Biblia Slavica. Serie 1. Tschechische Bibeln. 3.

Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká. Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století. Díl 4. - Tobíáš - Sirachovec. = Biblia paleobohema codicis Dresdensis ac Olomucensis. Editio critica bibliae Bohemae antiquissimae XIV. saeculi. 4. Tobias - Siracides. [Ed.]: Kyas, Vladimír - Kyasová, Věra. [Edici dokončila]: Pečirková, Jaroslava. Paderborn, Ferdinand Schöningh 1996. 592 s., obr. příl. Rés. lat. s. 586-589. Biblia Slavica. Serie 1. Tschechische Bibeln. 1, 2.)

(podobně jako u pravoslavných Slovanů staroslověnština, respektive církevní slovenština). Katolické prostředí se v následném období rekatolizace snažilo o vlastní biblický překlad. Stalo se tak, bohužel bez jakéhokoliv dopadu na slovenský jazykový vývoj. Až do poloviny 20. století zůstal zcela utajený první překlad Bible do slovenštiny pořízený kamaldulskými mnichy v Nitře či Červeném Kláštoře v první polovině 18. století (před rokem 1756 a zachoval se v rukopisném přepisu datovaném od 6. května 1756 do jara 1760). Teprve současné 21. století tuto rukopisnou památku zveřejnilo. Stalo se rovněž v německé edici *Bibla slavica* za výsostné péče slovenských jazykovědů a biblistů jako faksimile zásluhou německého slavisty profesora Hansa Rotheho¹⁷ ve dvou svazcích. Tento překlad využívá jazykový typ označovaný jako kamaldulská slovenština blízký kulturní západoslovenštině, kterou si pro svou kodifikaci později zvolí Anton Bernolák. Z jeho kodifikace pak vychází první tištěný překlad Bible do slovenštiny Juraje Palkoviče (1825 a 1832) a jak je z naznačené charakteristiky patrné, jde o překlad katolický. Palkovičovu vydání předchází roku 1722 tištěná *Biblia sacra, to jest: Biblí svatá*, na které Daniel Krman spolupracoval s Matejem Belem. (Na katolický překlad do spisovné slovenštiny si slovenská veřejnost musela počkat až do let 1913-1926, respektive na první evangelický překlad do slovenštiny až do mezidobí 1936-1937).

Slovinské překlady

Přesuneme-li se na území dnešního Slovinska, zjistíme, že pokud jde o písemnictví v domácím jazyce, nacházíme zde bílá místa. Mezi *Frisinskými památkami* z 10. století a první slovinskou tištěnou knihou v roce 1550 existuje nepatrný počet rukopisných památek, které dokládají užívání slovinštiny na tomto území. Teprve protestantismus, který požadoval překlad Bible do národních jazyků, aby se nové učení rychleji šířilo mezi širokými lidovými vrstvami, změnil kulturní mapu slovinského jazykového a kulturního prostoru. Slovinští studenti teologie se vzdělávali v Terstu a na německých univerzitách, kde v 16. století přišli do přímého styku s protestantskou teologií. V Lublani působila

17 *Swaté Biblia Slowénské aneb Pisma Swatého Částka I, Která w sebe obsahuje Starého Testamentu Zákon, a Zákona Historiu: Pět knih Moyžssowýcg, Knihi Yózue, Yudikum, Ruth, Kralowské, Paralipomenon, Ezdrassowe, Tobiassowe, Yudith, Ester, Yob, Žalmi Dawidowé, Knihi Prislow, Ekklesyastej, Pjsně, Ssalomúnové, Knihi Mudrosti, a Syrách; Částka II, Která v sebe obsahuje Prorokú, Knihi Machaběgské a celý Testament nowý* (920 + 1063 strán), vyšel v německém vydavatelství Ferdinand Schoningh v roce 2002 v edici *Biblia Slavica*, která přes čtyřicet let vydává faksimile nejstarších slovanských i baltských překladů Písma svatého. Doplnují ji komentáře a studie.

v polovině 16. století skupina slovinských protestantských kazatelů v čele s Primožem Trubarom. Trubar sestavil protestantský katechismus, který vyšel roku 1550 a představuje první tištěnou slovinskou knihu. Velmi se zasazoval o organizaci reformované církve v Lublani a kromě jiného se za svého pobytu v Lublani věnuje překladům novozákonních knih. Trubar se nemohl opřít o písemnou tradici, proto první problém, který musí řešit, byla grafika pro slovinský psaný text a zároveň nářeční báze, v níž by svá díla psal. Trubar se svými oddanými spolupracovníky, z nichž Sebastijan Krelj vytvořil grafický systém pro domácí jazyk a Jurij Dalmatin se po Trubarovi ujal starozákonních překladů a vydal celou Biblii, vedl rovněž vydavatelství protestantských knih v Urachu, které kromě slovinských věroučných knih vydávalo tytéž tituly rovněž tištěné hlaholicí pro Chorvaty a cyrilicí pro Srby. Přes tyto snahy protestantismus nezískal mezi Chorvaty a zvláště u Srbů téměř žádné stoupence. Pro Slovinci je však význam protestantských pracovníků nesmírný. Během třiceti čtyř let (1550-1584) dostali Slovinci svou první tištěnou knihu, sbírky duchovních písní, překlad Lutherovy Postily a celý překlad Bible (1584). Tento překlad jako faksimile s odbornými komentáři vyšel v německé edici Biblia slavica s názvem *Slovenska Biblija* (2007). Obsahuje šest Trubarových svazků a tři Dalmatinovy překlady vzniklé před rokem 1578. Z Trubarových překladů jsou do souboru zařazeny různé novozákonné překlady, z nichž *Ta Evangeli Svetiga Matevsha* (1555) je prvním biblickým textem pořízeným do slovinštiny a z Dalmatinových překladů jsou otištěny starozákonné knihy. Tento soubor vyšel roku 2006 s názvem *Slovenska Biblija*.

Jako výsledek revize biblického překladu pak vzniká první mluvnice slovinštiny z pera protestantského učenice Adama Bohoriče *Arcticae horulae*¹⁸. Předlohou této mluvnice byla latinská gramatika Melanchtonova, o kterou se Bohorič opřel natolik, že nerespektoval odlišnosti slovinského jazyka od latiny. Tato mluvnice je i přes mnohé historické nepřesnosti při výkladu dějin Slovanů a strukturně opřena o latinu, aniž reflektuje odlišnosti slovanské flexe, vlastně první slavistickým pojednáním s praktickou ukázkou otčenáše v šesti slovanských jazycích. Touto prací je dovršeno protestantské úsilí o duchovní povznesení Slovinců, které rázem tento lid včlenilo mezi ostatních vyspělé kulturních národy tehdejší Evropy. Patrná je blízkost pojmenování Bohoričovy mluvnice

18 Celý název zní: *Arcticae horulae succisivae, de Latino Carniolana literatura, ad Latinae linguae analogiam accommodata, unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boëmicae & Lusaticae lingvae, cum Dalmatica & Croatica cognatio, facile deprehenditur* (slovinšsky: Zimske urice proste o latinsko-kranjski pismenosti, po priliki latinskega jezika uravnani, iz katere se moškoviškega, rutenskega, poljskega, češkega in lužiškega jezika sorodnost z dalmatinskim in hrvaškim lahko spozna).

Zimní hodinky ... s jedním z nejstarších českých překladů novozákonního textu: Čtenie zimního času (60. léta 14. stol.),

Vzhledem k následnému a masivnímu protireformačnímu působení na území dnešního Slovinska, kdy byly protestantské knihy zničeny a protestanté ze země vypovězeni, nestačil protestantský překlad bible v tomto prostoru všeobecně zakotvit. Přesto následná rekatolizace pro pastorační na slovinském území využila protestantského překladu Bible. Tomaž Hren, lublaňský biskup, hlavní postava katolické obnovy v Kraňsku, získal od papeže povolení používat při liturgii Dalmatinův překlad Bible a tím bylo umožněno zachovat jazykovou a literární tradici. Finančně podpořil vydání Evangelii a Listů *Evangelia inu listuvi* (1613) v překladu Janeze Čandeka, který se řídil Dalmatinovým překladem a pokračoval v protestantské jazykové tradici. Byl to první katolický autor, který psal své knihy pro pastorační potřeby slovinsky. Další robustní barokní postavou je Janez Svetokriški, který není biblista, ale slovinský prostor a zejména jazyk ovlivnil svými barvitými barokními kázáními vydanými v pěti svazcích pod latinským názvem *Sacrum promptuarium* (Svatá příručka 1691-1707). V jazyce jsou použity prvky přímořského hovorového jazyka a značný počet germanismů. Původním jménem Tobija Lionelli pocházel z Přímoří, byl synem slovinské matky a italského otce¹⁹

V kulturně a jazykově odlišném prostředí Slovinců žijících v Zámuří, které patřilo Uhersku, přeložil pro potřeby tamních slovinských protestantů do místního kulturního jazyka zámuřštiny (prekmurščina) buditel Štefan Küzmič *Nova zaveza*, 1771. Küzmič část svých studií prožil na bratislavském lyceu. Jazyk této oblasti se vyvíjel nezávisle na ostatních slovinských dialektech, spisovnou slovinštinu v Zámuří přijali až po připojení do nového státu Království Srbů, Chorvatů a Slovinců v roce 1918

Dva významní slovinští jazykovědci Jurij Japelj a Blaž Kumerdej spolu s dalšími spolupracovníky pořídí během let 1784-1786 překlad Nového zákona *Svetu pismu noviga testamenta I-II* a *Svetu pismu stariga testamenta* pak vydali v jednom svazku roku 1802. Překladaelé vycházeli z Dalmatinova protestantského překladu, jazyk upravili podle živé jazykové praxe, přejatá slova nahradili domácími. Tento překlad se stal vzorem pro tehdejší jazyk literatury i pro následné slovinské překlady Bible.

19 Marko Snoj vydal v roce 2006 *Slovar jezika Janeza Svetokriškega* v edici Janez Svetokriški, Dela, sv. 49/7, 8.

Také Japelj s Kumerdejem vytěžili ze svého překladu materiál pro sepsání slovinské mluvnice. Ale toto dílo zůstalo v rukopise a tudíž samo nezasáhlo do procesu kodifikace spisovné slovinštiny. Teprve Kopitarova německy psaná mluvnice vydaná v roce 1809 otevírala cestu, zpočátku značně složitou, k budoucí podobě jazykové normy pro všechny Slovince.

Chorvatské překlady

Z jihoslovanských zemí, které patřily do jurisdikce Říma, si dále všimněme chorvatského území, kde si hlaholité vymohli používání slovanského jazyka v liturgii. Zejména v dalmatském přímorí, kde se stýkala latinská kultura s řeckou, pro sousedství s nábožensky problematickou Bosnou, která byla považována za baštu bogomilské hereze, a na hranici s autokefálním pravoslavným Srbskem, bylo žádoucí udržet loajalitu domácího obyvatelstva vůči náboženské politice Říma. Přes hojnou náboženskou literaturu psanou hlaholicí a později také latinkou, nebyl na tomto území pořízen úplný překlad Bible. Prvním překladem pouze novozákonních knih je *Prvi del Novoga Testament* (1562) a *Drugi del Novoga Testamenta* (1563). Překladačem je Anton Dalmatin, protestant pocházející z Istrie, který se přidal ke skupince protestantů soustředěných kolem Trubara v Urachu, kde se tiskly protestantské knihy pro jižní Slovany. První překlad celé Bible souvisí až s rekatolizací a je spjat se jménem autora první chorvatské mluvnice Bartola Kašiće. V biblickém překladu na rozdíl od své mluvnice *Institutiones linguae Illyricae libri duo* vydané v roce 1604, v níž použil rodného čakavského dialektu a prvků štokavské mluvy, se přikloní k použití štokavského lexika v návaznosti na zkušenosti ze svých pastoračních cest do Bosny a Srbska. Pro teologické spory u papežského dvora jeho překlad nemohl vyjít tiskem. Svého překladu použil v úryvcích z Písma ve svém překladu *Římského rituálu*. Můžeme pouze spekulovat, pokud by Kašićův překlad Bible (dokončený 1625) vyšel tiskem, jak by tato skutečnost výrazně ovlivnila cestu chorvatského jazyka ke kodifikaci. Chorvati si i přes svou aktivitu v tvorbě náboženské literatury museli na překlad Bible do národního jazyka počkat až do 19. století. Kašićův překlad vyšel rovněž v již zmiňované německé edici *Biblia slavica*²⁰.

20 *Biblia sacra: versio illyrica selecta, seu declaratio vulgatae editionis latinae, Bartholomae Cassij curictensis...* / *Kroatische Bibel des Bartol Kašić* ; ed. Hans Rote [et al.] Paderborn,

Srbské překlady

Pravoslavný prostor navázal na cyrilometodějskou tradici a přijal slovanský liturgický jazyk. Po vzniku národních autokefálních církví u jižních Slovanů byla veškerá bohoslužebná a náboženská literatura psaná církevně slovanským jazykem. Pro již zmíněný přísný požadavek ortodoxních církví na čistotu a pravost víry, docházelo v tomto prostoru k revizím církevněslovanských textů podle řečtiny. Velmi zdárně se rozvíjející kultura pravoslavných Slovanů na Balkáně byla zastavena uchvácením Bulharska, Srbska a Bosny Osmanskou říší. Pro náboženský život pravoslavných, ale i katolických Slovanů v Osmanské říši byl úředně vymezen prostor, který jej značně omezoval, nikoliv zakazoval. Kulturní život pod osmanskou nadvládou stagnoval zejména pro téměř absolutní izolaci od okolního evropského světa, a také proto, že křesťané se ocitli v diaspoře. Přesto jak pravoslavná tak katolická církev na těchto územích ve svých klášterech udržela kontinuitu s tradicí a zachovala víru předků. Proto zde církevní slovanština byla pojítkem mezi vzdálenými generacemi i souvěrci. Úplný překlad Bible do srbštiny přijde jako výsledek dokončení procesu kodifikace spisovného jazyk v druhé polovině 19. století.

Vzhledem k významu Bible v kultuře i praktickém životě evropských národů byl její překlad do národního jazyka nejen kritériem vlastní jazykové vyspělosti, ale představoval získání prestižního postavení mezi kulturními národy. To se u jednotlivých slovanských národů naplňovalo v různých dobách, ovšem s výrazným dopadem na další kulturní a jazykový vývoj národního společenství.

II. Jazyková situace během 19. století

Společný historický prostor v 19. století

„Zrychlený tep dějin“

Dříve, než časově vstoupíme do 19. století, uveďme zásadní společenské předpoklady pro jazykovou situaci u zkoumaných národních společenství. Od poloviny 18. století a zejména v poslední čtvrtině dochází na evropském politickém, společenském a kulturním prostoru k zásadním změnám.

Je třeba zmínit fenomén osvícenství, který od konce 17. století určuje evropské myšlení, vzdělanost, nově strukturuje společnost, přináší pojmy občan, občanská společnost, přirozené právo, lidská práva a ve století 18., jinak také označovaném jako století rozumu, vyústí do radikálního politického řešení nespokojenosti s daným uspořádáním společnosti během francouzské revoluce roku 1789. Osvícenství v Habsburské monarchii má zcela specifické znaky a je známé jako osvícenský absolutismus.

V Rakouské říši zesláblé válkami o rakouské dědictví panovnice Marie Terezie zahajuje řadu reforem, kterými chce zvrátit neutěšenou ekonomickou a sociální situaci ve státě. Reformy se týkají politické, hospodářské správy, soudnictví a školství. Dochází k centralizaci státní moci, omezení vlivu stavů na zemskou samosprávu a k byrokratizaci státního aparátu. Ekonomické zlepšení situace má řešit také zřízení pevného systému hospodářských úřadů. Cílům hospodářské politiky jsou podřízeny i reformy v jiných oblastech. Zákonem z roku 1774 byl upraven systém základního školství v monarchii (tzv. triviální, hlavní a normální školy) a zavedena povinná školní docházka pro děti od 6 do 12 let. K praktickému zaměření studia směřovaly reformy studijní náplně univerzit a gymnázií (nový studijní řád z roku 1775). Reformní zásahy státu si postupně vynutila i prohlubující se krize robotně nevolnického systému (robotní patent z roku 1775). Reformní iniciativa tereziánského státu přináší jen dílčí výsledky.

Důsledněji státně reformní snahy osvícenského absolutismu prosadí teprve Josef II. během své samostatné vlády 1780-1790. S jeho osobou je spojen pojem josefinismu, což je pozdější historické označení pro rakouskou formu osvícenského absolutismu, tj. osvícenství, prosazovaného prostředky státní moci. Panovník vše činí „pro blaho národa“ společenský život racionalizuje, podřizuje kontrole státu a tím zlepšuje kvalitu života všech svých poddaných. Spojení osvícenské myšlenky racionálního uspořádání společnosti s

myšlenkou svrchované a neomezené moci státu představuje dokonalou formu státního paternalismu. Všechny nezávislé složky společnosti, především v Rakousku většinou katolickou církev, ale i univerzity, zednářské lóže atd. podřizuje centralistickému státu a jeho účelům. Připomeňme, jak se do školského systému v katolické části monarchie neblaze promítlo zrušení jezuitského řádu roku 1773, které si na papeži vynutili evropští panovníci. V zájmu vyšší efektivity práce poddaných byla zrušena řada církevních svátků, omezily se veřejné projevy lidové zbožnosti (poutě a procesí).

Do náboženského života představitelů různých konfesí měl pozitivně zasáhnout tak zvaný toleranční patent (1781), tedy výnos o náboženské snášenlivosti na území říše, kterým se povolovalo, s jistými omezeními i protestantské a pravoslavné náboženství.

Panovníka k tomuto kroku vedly spíše politické pohnutky, získat dohled nad dosud skrytými složkami společnosti a zamezit odlivu bohatých a schopných jinověrců do emigrace. Roku 1782 ruší řadu diskriminací proti Židům, odstraňuje zákaz některých povolání, nošení zvláštního oděvu a ruší speciální daň. Představitelé katolické církve podrobuje přísaze věrnosti státu, zakazuje přímý styk s papežskou kurií, ruší řeholní řády, které nevykonávaly veřejně prospěšnou činnost (špitální bratři a sestry), klášterní budovy se přeměnil na kasárny, nemocnice nebo továrny. Klášterní knihy a rukopisy, pokud nebyly zničeny, prodány či rozkradeny, byly odevzdány pražské a olomoucké univerzitní knihovně. Výchovu kněží soustředil císař do šesti státních „generálních“ seminářů a roku 1783 prohlásil sňatky za civilní smlouvy.

Josef II. zavedl němčinu jako úřední jazyk i jako vyučovací jazyk včetně na univerzit, které zbavil posledního zbytku autonomie a podřídil vídeňskému ministerstvu. Z univerzit se staly vzdělávací ústavy pro budoucí zaměstnance státu (učitele, kněze, úředníky, soudce atd.), kde se učilo podle jednotných učebnic a plánů. Podobná situace nastala i na gymnáziích, kde se také podle reforem Josefa II. muselo učit pouze německy, stejně tak jako na hlavních školách, které byly zřízeny v krajských a větších městech. V domácím jazyce bylo dovoleno vyučovat pouze na základních triviálních školách, které byly většinou na venkově a v menších městečkách.

Pro úspěšnou centralizaci státu císař hodlal prosadit němčinu jako jediný a jednotící jazyk. Racionalistická myšlenka jednotného státního jazyka byla podle národně smýšlejících vzdělců útokem na národní identitu, proti níž se postavili svými programy národní emancipace ve všech zemích říše.

Roku 1784 nechal převézt uherskou korunu z Prešpurku (dnešní Bratislavy), tehdy hlavního města Uher, do Vídně, aby zdůraznil jednotu unitárního státu.

Přes všechny přehmaty byl josefinismus důležitým krokem k modernizaci zastaralého rakouského státu. Přinesl uvolnění nevolnického stavu, což umožnilo vznik průmyslu a prudký růst měst. Do měst tak přicházeli z venkova lidé mluvící čistým národním jazykem, a pomocí tohoto obyvatelstva, jejich podpory a pochopení se obrozencům mohl zdařit jejich plán na zachování národní identity.

Josefův bratr a jeho nástupce Leopold II. nařídil oslabení josefinských reforem, základní centralistický model však Rakousku zůstal.

A právě pod zorným úhlem tohoto centralizovaného politického, ekonomického, společenského a vzdělávacího státního systému jednotného pro celou říši je nahlížen vývoj zkoumaných národních společenství a jejich jazyků směrem k plné emancipaci. Ve většině případů během 19. století dochází k stabilizaci a kodifikaci jazykové normy, k prosazování základních politických práv jednotlivých národů, k plné národní emancipaci však dochází až ve 20. století, kdy Slované z Habsburského soustátí vystoupí a spojují se do nových států vznikajících na předchozích ideálech slovanského sjednocování. To však je jiná kapitola, stojící mimo rámec práce.

Politický vývoj v Habsburské monarchii během 19. století

Habsburská monarchie 1526-1804

Státu vládla rakouská větev habsburské dynastie a jejich následnická habsbursko-lotrinská dynastie. Roku 1804 František I. přijal císařský titul a dosud bezejmenný stát se přeměnil na Rakouské císařství.

Rakouské císařství 1804 – 1867

Z tohoto státu bylo Napoleonovi po porážce v bitvě u Slavkova postoupeno území dnešní Dalmácie, Istrie, Kraňska, Korutanska, Rakouského přímoří, Terstu, chorvatského přímoří a Francouzi obsazená bývalá Republika Dubrovník a vznikly

Ilyrské provincie 1809 – 1816

Ilyrské provincie (hlavní město Lublaň, úřední jazyk francouzština a slovinština) se staly přímou součástí francouzského císařství. Francouzská správa zde oslabila feudální vztahy a vytvořila příznivé podmínky pro rozvoj národního hnutí Jihoslovánů. Ilyrské provincie se měly stát nástupištěm francouzské expanze proti Osmanské říši.

Po bitvě národů v roce 1815 se území Ilyrských provincií dostalo zpět pod rakouskou nadvládu. Ač měla francouzská nadvláda krátkého trvání, jde o jeden z mezníků slovinské historie. Slovinština je posílena na základě zkušenosti z Ilyrských provincií.

Na Vídeňském kongresu roku 1815 bylo území Ilyrských provincií vráceno Rakousku a dělilo se na autonomní korunní zemi Království Dalmácie, k níž patřil Dubrovník i Kotor a na korunní zemi Království Ilyrské (Kraňsko, Korutansko, Gorice, Istrie, Terst v rámci Rakouska s hlavním městem Lublaní. Roku 1849 zaniklo a území bylo opět rozděleno na původní historické země).

Rakouského císařství zahrnuje po roce 1815 následující útvary: Království české, Království uherské, Království dalmatské, Království haličsko-vladiměřské, Království chorvatsko-slavonské, Království lombardsko-benátské, Arcivévodství Rakousy pod Enží a Arcivévodství Rakousy nad Enží (formálně jako Arcivévodství rakouské), Království ilyrské, (uspořádané od roku 1850 jako Vévodství kraňské, Vévodství korutanské, Vévodství štyrské, Okněžněné hrabství Gorice a Gradiška, Markrabství istrijské, Vévodství solnohradské (od roku 1850), Vévodství Horní a Dolní Slezsko, Vévodství Bukovina (od roku 1850), Velkoknížectví sedmihradské (od roku 1867 součást Uherska), Markrabství moravské, Okněžněné hrabství tyrolské, Vorarlbersko.

Revoluční rok 1848 – „jaro národů“

V Praze se koná Slovanský sjezd. Hlavní ideou bylo sjednotit všechny Slovanů žijící v Rakouské monarchii a měl rozhodnout o tom, zda bude uplatněn panslavismus nebo austroslavismus. Předsedou sjezdu byl František Palacký, který propagoval austroslavismus jako obranu proti pangermanismu. Sjezd měl na programu 4 hlavní body: vytvoření spolku rakouských Slovanů, vztah ke Slovanům mimo Rakousko, vztah k neslovanským národům v rakouských zemích, vztah rakouských Slovanů k neslovanským národům mimo Rakousko (zejména v Německu).

Sjezd provázela nejednotnost jednotlivých národních zástupců. Přesto se sjezd dohodl na *Manifestu sjezdu Slovanského k národům Evropským*, jehož hlavní myšlenkou bylo právo

na sebeurčení národů, odsouzení národnostního a politického útlaču a požadavek občanských práva a rovnoprávnost všech národností. Jednání bylo přerušeno červnovým povstáním 1848 v Praze.

Po potlačení povstání nastoupil ve Vídni do funkce ministra vnitra Alexandr Bach, zavedl ostrou cenzuru a tvrdé policejní praktiky proti odpůrcům státu, značně omezil politický i společenský život. Období jeho ministerské funkce 1849-1859 bývá nazýváno Bachův neoabsolutismus.

1861 - únorová ústava

mění politický systém mocnářství, z absolutní monarchie se stává konstituční .

Rakousko-Uhersko 1867–1918

oficiální název zněl „V Říšské radě zastoupená království a země a země svaté Štěpánské koruny uherské“. Vznikl přeměnou Rakouského císařství (Habsburské monarchie) na základě tzv. rakousko-uherského vyrovnání v únoru 1867.

Rakousko-Uhersko bylo unií dvou státních celků: Rakouska (oficiální název „Království a země v říšské radě zastoupené“, neoficiální název Předlitavsko a Uherska) a Uherského království a dalších zemí s ním spojených personální unií v tzv. Země Koruny svatoštěpánské, neoficiální název Zalitavsko.

Obě části byly spojeny osobou panovníka z dědičné habsbursko-lotrinské dynastie, společným ministerstvem zahraničí, války, říšských financí a společným nejvyšším účetním dvorem.

Každý z obou celků měl svůj parlament (říšská rada v Předlitavsku, uherský sněm v Zalitavsku) a vládu; společné záležitosti soustátí projednávaly tzv. delegace, tvořené delegovanými poslanci rakouské říšské rady a uherského sněmu. V obou částech rakousko-uherské monarchie zůstaly přitom zachovány dosavadní historické státoprávní jednotky - korunní země s vlastními autonomními zemskými sněmy (český, moravský, slezský, chorvatsko-slavonský a jiné zemské sněmy).

Společné úřady nesly označení c. a k. (císařský a královský), předlitavské c. k. (císařský královský), zalitavské král. uher. (královský uherský).

1868 – Chorvatsko-uherské vyrovnání

Úprava státoprávního postavení Chorvatska-Slavonska v rámci Uherska (Zalitavska), (v návaznosti na rakousko-uherské vyrovnání roku 1867) schválená chorvatským sněmem 1868. Chorvatsko-slavonské království tím získalo autonomii v oblasti vnitřní politické správy, soudnictví, školství a osvěty, spadající do kompetence zemského sněmu a zemské vlády v čele s bánem formálně odpovědným sněmu, avšak jmenovaným uherskou vládou. V ostatních oblastech rozhodoval společný uherský sněm a uherská vláda se sídlem v Budapešti.

1878 – Berlínský kongres určuje Rakousko-Uhersko jako protektora Bosny a Hercegoviny (ta je nadále součástí Osmanské říše). Poměr slovanského obyvatelstva ve státě se zvyšuje. Fakticky moc nad celou oblastí získal uherský ministr financí, místní politická reprezentace se zatím nevytvářela. Administrativně byl ponechán systém osmanský, do úřadů byla zavedena němčina. Rakouští správci začali následně s masivními investicemi - rozvojem průmyslu, školství a dalších modernizací této zaostalé země. Tento proces ale probíhal velmi pozvolna; Bosna byla stále zemědělskou a zaostalou zemí, mnoho místních odcházelo na studia za hranice země, většinou tedy do významných center Rakousko-Uherska, kterými byla Vídeň, Budapešť, Praha, nebo Záhřeb.

Slovanská území zahrnutá do Habsburských zemí.

Před koncem 19. století je v Rakousko-Uherské říši soustředěn největší počet Slovanů, kteří tuto situaci vnímají jednak negativně (žalář národů, politický, policejní útlak, národnostní nerovnoprávnost a sociální nespravedlnost aj.) ve smyslu kulturního a vědeckého růstu lze situaci nahlížet pozitivně, neboť dochází k velké výměně osob, které studují na největších vzdělávacích ústavech monarchie, ovlivňují své postoje a vytvářejí společnými diskusemi prostor pro budoucí politické směřování v národních státech.

Pro přesnost nutno uvést ještě Slovany ve Slezsku a Haliči. Studie nevěnuje pozornost polské jazykové situaci v Haliči ani ve Slezsku

Halič (rozšířená o velkou část historického Malopolska) se po prvním dělení Polska se v letech 1772 - 1918 stala rakouskou korunní zemí pod oficiálním názvem Haličsko-Vladiměřské království. Přestože státní správa prosazovala germanizaci, byl Lvov i během 19. století jedním z hlavních center polské i ukrajinské kultury.

Rakouské Slezsko, oficiálně Vévodství Horní a Dolní Slezsko je označení části historického Slezska, které zůstalo součástí habsburské monarchie po Vratislavském míru uzavřeném roku 1742. Ke správě Rakouského Slezska byl vzápětí vytvořen Královský úřad v Opavě, 1. července 1782 bylo císařským dekretem rakouské Slezsko spojeno s Moravou do jednoho správního celku, v jehož čele stálo Moravskoslezské gubernium se sídlem v Brně. Císařským rozhodnutím z 26. června 1849 bylo rakouské Slezsko (včetně moravských enkláv ve Slezsku) k 1. lednu 1850 od Moravy opět odděleno a stává se jednou z korunních zemí, vévodstvím Horní a Dolní Slezsko s hlavním městem Opavou. Od 5. listopadu 1860 do 29. března 1861) opětovně spojeno s Moravou.

Krakovské vojvodství

Po třetím dělení Polska 1795 obsadili Krakov Rakušané. V letech 1809-1815 náležel do Varšavského knížectví jako hlavní město departamentu. V letech 1815-1846 byl hlavním městem maličké, formálně nezávislé Krakovské republiky. Po „krakovské revoluci“ v roce 1846 byl Krakov opět začleněn do Rakouska, jehož součástí zůstal až do roku 1918.

Česká jazyková situace

Během 19. století hovoříme o vývojových etapách:

Národní obrození (pokračování)

Přirozený rozvoj spisovného jazyka od čtyřicátých let 19. století

Národní obrození (pokračování)

Na začátku století se ústřední postavou české jazykovědy stává Josef Dobrovský. Svá díla píše převážně německy a latinsky, otázkám jazyka se věnuje s vědeckou metodikou a objektivitou. Zajímá se také o dějiny a jejich historickou pravdivost, o literární památky a národní literaturu, o vývoj jazyka, všechna jeho díla představují počátek české filologie, jak v oblasti zkoumání a popisu českého jazyka a literatury, tak i v oblasti slavistického bádání. Kodifikuje český jazyk mluvnicí (*Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1809) a jejím zkráceným vydáním *Lehrgebäude der Böhmisches Sprache* (1819) a dvousvazkovým německo-českým slovníkem *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* (1802,1821). Vydává časopisy *Slavín* a *Slovanka* (příspěvky jsou vesměs v němčině a přinášejí jeho glosy k vědecké a aktuální situaci). V českém prostředí je třeba vyřešit pravopisnou úpravu. V grafice se zaměnila gotická fraktura (švabach) renesanční antikvou, dalším krokem pak je ustálení tzv. analogického pravopisu, který navrhl Dobrovský a realizoval jej Václav Hanka v pravopisné příručce roku 1817. Poté začíná období pravopisných sporů. Tento fenomén můžeme sledovat také na Slovensku, ve Slovinsku, u Chorvatů i u Srbů.

V tomto období velmi silně ovlivňuje myšlenky slovanské vzájemnosti Ján Kollár (pseudonym Čechobratr, neboť proslul jako neochvějný zastánce češtiny jako kulturního jazyka Slováků). V českém prostředí našel své obdivovatele i zastánce. Kollár došel největšího uznání mezi Chorvaty, ilyrské hnutí je inspirováno kollárovsou vzájemností více než ostatní národní hnutí.

Místem Kollárova působiště jako evangelického kněze byla Pešť, kde se stýkal nejen se svými krajany Slováky, ale i se Srby z jižních Uher a Chorvaty. Jeho zásadní dílo *Slávy*

dcera (1824, 1832) se stalo známým nikoliv pro své umělecké kvality (bylo napsáno časomírou a vyznačovalo se romantickým arzenálem a zároveň se tvářilo jako seriózní příručka charakterizující hierarchické postavení jednotlivých slovanských jazyků, ale svým dobovým filozofickým uchopením slovanské tematiky. S ohledem na jím postulovanou anomálii, tedy neplnohodnotnost a nerovnoprávnost slovanských jazyků, si vysloužil velmi radikální nesouhlas Slovinců a rodných bratrů Slováků. Slovinci, přesvědčení o slovinštině jako jazyku schopném uplatnit se nejen ve sféře obecné komunikace, ale i v umělecké tvorbě, nejenže odmítnou nabízený podíl na vytvoření společného ilyrského jazyka s Chorvaty, ale také se velmi angažují v úsilí představit slovinštinu jako výsostný jazyk poezie. Tento projekt, u jehož zrodu stojí nejprve dva přátelé Matija Čop a France Prešeren, se projeví jako úspěšný, životaschopný a vzdorující nejen nepochopení v domácím prostředí²¹, ale také kulturně politickému tlaku ze strany chorvatských ilyrců a později neoilyrců.

Nepřijatelnost Kollárova požadavku, aby čeština byla spisovným jazykem nejen pro Čechy a Moravany, ale i pro Slováky, byla jasně formulována štúrovcí.

Lze říci, že Kollár svou panslovanskou ideou nejadresněji oslovil generaci srbských a chorvatských obrozenců, kteří v jeho ideál slovanské vzájemnosti uvěřili a s romantickým zaujetím se o něj snažili. Nicméně je možné konstatovat, že ve vzdáleném časovém odstupu se pro oba národy akceptování Kollárových myšlenek stalo přinejmenším problematické. Neboť i na tomto principu byl obhájen projekt společného jazyka pro Chorvaty a Srby, stvrzený podpisem dohody o společném jazyce roku 1850 ve Vídni. Také tato situace vedla v chorvatském prostoru ke specifickým jazykovědným sporům.

Takových „smutných rytířů“ slovanských ideálů se během 19. století vyskytuje více. Kollárem silně ovlivněný přistupuje ke konkrétní podobě „vzájemně slovanského“ jazyka slovinský buditel pocházející z Korutan Matija Majar Ziljski. Tento kněz výrazně profilující slovinský politický prostor v roce 1848 se posléze věnoval jazykové utopii,

21 Střet Kopitarovy koncepce lidové slovesnosti jako vrcholu poezie a Prešernovy představy slovinské poezie podobné petrarkovskému modelu, vešel do slovinského prostoru jako stereotyp „zlého“ Kopitara a Prešerna jako jeho oběti a trvalo více než jedno století, aby byl Kopitar v očích Slovinsů přijat jako významný vědec.

nesen mimo jiné také obdivem k soluňským misionářům, k jejich počtě se pokusil vytvořit podobně společný spisovný jazyk pro všechny Slované²².

Roku 1845 propukl na obrozenecké scéně spor o český pravopis – zda používat starší formy s *w* a *au*, či je nahradit moderními *v* / *ou*. Na straně tradice stály nejvýznamnější osobnosti jako František Palacký, Pavel Josef Šafařík, Karel Havlíček Borovský a Karel Vladislav Zap, proti nim Franta Šumavský, Václav Hanka, Karel Boleslav Štorch a Jakub Josef Malý. Hlavně Šumavského zásluhou vyšla z tohoto nerovného souboje dohoda o zavedení moderního pravopisu.

Josef Jungmann dovršuje započatou práci obrozenců vydáním Česko-německého slovníku (1834-1839). Materiál sice neexcerpoval sám, ale značnou měrou využil jazykového materiálu při popisu dějin literatury. Jeho dílo je značně rozsáhlé, zahrnuje nejen odborné zkoumání jazyka a literatury, seskupil kolem sebe řadu významných osobností (F. L. Čelakovský, F. Palacký, J. E. Purkyně aj.), které jsou nazváni „Jungmannova básnická a vědecká škola“. Jungmann jako nadaný básník tvořil původní poezii, uspěl také jako překladatel (Ztracený ráj J. Milтона) a zabýval se českou prozodíí. Působil jako profesor českého jazyka a svou pedagogickou činnost zakončil jako rektor pražské univerzity.

Přirozený rozvoj spisovného jazyka od čtyřicátých let 19. století

Po vystřízlivění z porážky revolučních ideálů, které vedly národy k otevřené revoltě proti vládnoucímu režimu, nastává reálné odhadnutí sil a zejména období konkrétní práce na poli vědy a také péče o jazyk. Primárně je péče věnována učebnicím pro základní a střední školy. Dochází nejen k rozvoji humanitních, společenských ale i technických vědních oborů a s tím souvisí také tvorba terminologie a její zachycení v oborových slovnících. Pro rozšíření jazykové sféry češtiny má velký význam jazykové nařízení o rovnoprávnosti češtiny s němčinou v tak zvaném vnějším úřadování vydaném v roce 1880. Vyřízení záležitostí se napříště sdělovalo v jazyce určeném podávající stranou. Vnitřní úřadování se neměnilo. Rozšiřovalo se úřední uplatnění češtiny i počet českých úředníků ve státní správě. Dalším posílením role češtiny jako jazyka vědy bylo roku 1882 vydání Zákona o

22 Valšík, Kamil: Vzájemněslovanský jazyk Matiji Majara a jeho kontakty v Čechách, in *Matija Majar Ziljski v česko-slovinském kontextu: minulost, přítomnost a budoucnost vzájemných kulturních styků*. (2004, s. 89-95)

rozdělení Karlo-Ferdinadovy univerzity na německou a českou. Univerzita získala po rozdělení většinou mladé profesory, kteří moderním způsobem pěstovali své obory. Příznivě ovlivňovala rozvoj a úroveň vědy a obohacovala duchovní život celé společnosti.

Z obav o snížení vysoké úrovně spisovného jazyka objevují se četní obránci jazykové čistoty, navazují na tradici „brusů“, z nichž *Brus jazyka českého, který sestavila komise širším sborem Matice české zřízená*, (opakovaně je vydáván 1877, 1881, 1894) působil dlouhodobě proti přirozenému vývoji jazyka. K další příručce správného jazyka je *Rukověť správné češtiny Františka Bartoše* (1891) a obsáhlý slovník „kazimlůvů“ Karla Vorovky *Strážce jazyka, jenž jest zároveň Brusem jazyka českého* (1896). Podobná puristická tendence je přítomná také ve slovinském i chorvatském prostředí. Srbský jazyk v této době nepociťuje tak naléhavou potřebu bránit se cizím slově. Zásahy proti turcismům, ne však v tak masivní podobě, nastanou až ve 20. století.

Výzkum jazyka probíhá také v rovině záznamu a zkoumání nářečí v Čechách a na Moravě, zejména moravským dialektům se horlivě věnuje František Bartoš (nejen jako jazykovědec ale i folklorista), výsledkem jeho práce jsou dvě zásadní monografie *Dialektologie moravská* I. (1886), II. (1895) a lexikografické zpracování *Dialektický slovník moravský* (1906).

Na základě studia vývoje českého jazyka vypracovává Jan Gebauer závaznou mluvnickou normu pro další nejméně čtyři generace žáků a studentů a tou je *Mluvnice česká pro školy střední* (1890), ke které vycházejí *Pravidla českého pravopisu* (1902), jimiž Gebauer definitivně končí rozkolísanou normu. Poprvé je také vypracována ortoepická norma Josefa Dudíka *Kallilogie čili O výslovnosti* (1873).

Nutně musí být zmíněn zásadní fenomén 19. století v české kultuře a tím jsou spory o pravost Rukopisů (královédvorského a zelenohorského zveřejněných 1817 a 1818). Domněnku o falzu vyslovil Josef Dobrovský, ustoupil ze sporu, když jejich pravost podpořil Pavel Josef Šafařík, který platil v otázce slovanských starožitností za prvořadou autoritu, a historik František Palacký. K rozřešení emocí přispěl také zásadním popřením pravosti Jernej Kopitar (ten si vysloužil řadu negativních odsudků také v domácím slovinském prostředí, i u pravoslavných Srbů, kteří se neobyčejně podezřívavě dívali na jeho podporu Karadžićovy jazykové reformy). Teprve ke konci století čeští filologové, opření o důkladné studium vývoje jazyka, nacházejí odvahu rukopisy kriticky zhodnotit rukopisy, nejsilněji a nejkompetentněji pozvedl hlas proti jejich pravosti Jan Gebauer. Spor

o rukopisy však v české společnosti neskončil, také v 21. století se najdou horliví zastánci pravosti. Je třeba spravedlivě přiznat, že rukopisy v době zveřejnění představovaly symbol národní hrdosti a platily jako nejsilnější argument pro oprávněnost národní emancipace.

Český jazyk se péčí tří generací obrozenců dostává na úroveň vyspělého kulturního jazyka a plní všechny funkce veřejné, vědecké, umělecké, kde zejména v tvorbě výjimečných osobností básnických (K. H. Mácha, K. Havlíček Borovský aj.) i prozaických (B. Němcová) nabývá plné srovnatelnosti s literární úrovní vyspělých evropských děl. V návaznosti na tyto tvůrce se v druhé polovině 19. století rozvíjí literární tvorba v souladu s evropskými směry. Český jazyk se navrácí k nejlepším tradicím humanistického období a jeho kodifikací je skončeno období stagnace. Národně jazyková emancipace je nezvratnou realitou celého národního společenství a ve chvíli, kdy se představitelé české inteligence chystají na zásadní zápas o politickou emancipaci, se mohou o tuto kulturní hodnotu plně opřít.

Slovenská jazyková situace

Současná slovenská jazykověda považuje vývoj slovenštiny během 19. století za druhé období a člení ho následovně:

Spisovné období

Bernolákovské období

Štúrovské období

Reformní období

Matiční období

Martinské období

Spisovné období

Bernolákovské období 1787 – 1844

První polovina 19. století na Slovensku je po stránce jazykové situace zcela ve znamení prvního vydaného kodifikačního díla, latinsky psaného jazykovědného spisu *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* s přílohou *Orthografia* (1787) Antona Bernoláka a jeho následné mluvnice *Grammatica* z roku 1790, pro kterou našel vzor v německé práci F. A. Schlägla. Čerpal také z předchozích mluvnic, které měl k dispozici, a to *Čechořečnost* Václava Jana Rosy a *Grammatica Slavico-Bohemica* Pavla Doležala. Bernolák vycházel z předpokladu, že jazyk kulturního centra je nejvhodnější pro normu spisovného jazyka, a proto se rozhodl pro západoslovenské nářečí, které však s ohledem na blízkost slováckých nářečí a přímé kontakty s českým prostředím představovalo jistou míru nepřijatelnosti pro vzdálenější uživatele slovenštiny. Pro svou normu použil diakritického pravopisu, další úpravy bernolákovské podoby jazyka učinili spolupracovníci Juraje Palkoviče během překladu Bible a při přípravě Bernolákova pětisvazkového slovníku: *Slowár Slowenský Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherský: seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum*. Ján Hollý, významný básník tohoto období, přijal Bernolákovu normu a vytvořil v ní zdařilé básnické dílo. Katoličtí duchovní, zejména

členové spolku Towarišstwo litterného Umeňá (1789-1803) se s normou ztotožnili a propagovali ji řadou tištěných prací. V bernolákovštině vyšla řada velmi důležitých děl, zejména překlad Bible, Vergiliovy Eneidy a původní slovenská básnická tvorba. Roku 1834 Martin Hamuljak založil Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej, v němž je spolupráce nabídnuta oběma konfesím, výsledkem je almanach *Zora* (čtyři ročníky 1835, 1836, 1839, 1840)

Kriticky se k Bernolákově kodifikaci stavěla řada vzdělců, zejména Jozef Ignác Bajza a Juraj Fándly a polemiky se ve slovenském prostředí několikrát vracely na pořad dne.

Štúrovské období: 1844 – 1852

Generace soustředěná kolem Ľudovíta Štúra nesouhlasící s Bernolákovou podobou jazyka roku 1844 zakládá v Liptovském Mikuláši spolek Tatrín na podporu kultury a vzdělanosti vydáváním knih a podporou slovenských studentů. Na ustavující schůzi je oficiálně schválena štúrovská kodifikaci. S Tatrínem je spjatá diskuse o podobě spisovného jazyka, spolek zanikl v roce 1848. Štúrův návrh na podobu kodifikovaného jazyka vychází v roce 1846, nejprve *Nauka reči slovenskej*, téhož roku *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí*, úpravu písma a jazyka ihned rozšiřovala periodika: Štúrem redigované noviny *Slovenské Národňje novini* s literární přílohou *Orol Tatránský* a Hurbanem vydávané *Slovenskje Pohladi*. Na kritiku nebylo třeba dlouho čekat. Polemika proti kodifikaci byla ostrá, zejména vystoupení Kollára (*Hlasové o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*. W Praze 1846), odmítnutá byla i Šafaříkem. Proto došlo k širšímu konsenzu o podobě spisovné slovenštiny zejména pravopisu a výsledkem přijatelným pro obě strany pak byla roku 1852 vydaná *Krátka mluvnica slovenská*. Tomuto vydání předcházela roku 1851 dohoda štúrovců a zastánců historismu a to jak evangelíků tak katolíků, která poprvé dovedla obě náboženské komunity k diskusi a následnému konsenzu ve věci jednotného spisovného jazyka, kdy společně souhlasí, že od bernolákovštiny bude upuštěno ve prospěch štúrovštiny.

Reformní období: 1852 – 1863

Období začíná vydáním Krátké mluvnice a končí založením Matice slovenské a je charakterizováno prací na definitivní podobě pravopisu. Důsledně je přijat etymologický princip s ohledem na situaci ve slovanských jazycích zejména češtiny a ruštiny. Pravopis značně mění Štúrův návrh. Morfologie je upravena ve prospěch tradičních či archaičtějších tvarů. Hlavním architektem reformy kodifikace je Martin Hattala a vyhovuje i té části vzdělců, kteří považovali slovenštinu za historický relikv staročeštiny.

Matiční období: 1863 – 1875 (násilné ukončení činnosti Matice slovenské z Vídně)

Martin Hattala vede jazykovědné oddělení Matice slovenské, které pečovalo o spisovnou normu, o šíření upravené kodifikace, vydávalo příručky spisovné slovenštiny pro školy i širší veřejnost. Měla plán na vydání slovenského výkladového slovníku i vícejazyčných slovníků. Tento plán pro krátkost trvání Matice nebyl realizován.

Martinské období: 1875 (po zániku Matice) – 1918

Martinské centrum

V Turčianském svatém Martinu vzniklo po zániku Matice slovenské centrum mnoha spolků a kulturních institucí orientovaných zejména na zachování a kultivaci spisovné slovenštiny. Díky jejich aktivitám byl ustálen pravopis, zdokonalovaly se jazykové styly. V tomto období došlo k odstraňování archaismů z Hattalovy kodifikace a jejich nahrazení živými výrazy zejména martinského centra. Zde vycházely základní slovenské časopisy: *Orel*, *Národní hlásník*, *Živena*, *Slovenské Pohľady* i *Slovenské národní noviny*. Zde byly také aplikovány pravopisné změny Samuela Cambela z roku 1902 *Rukovet' spisovnej reči slovenskej*.

Trnavské centrum

Koncem 19. století se v Trnavě kolem časopisu *Literárne listy* (1899-1908) a almanachu *Tovarišstvo* (1893, 1895, 1900) seskupili katoličtí vzdělanci. V odborných pracích se snažili dokázat kontinuitu slovanských dějin a slovenského jazyka zkoumáním a

publikováním pramenů. V době vystupňované maďarizaci udrželi vysokou kvalitu jazyka časopisu a respektováním spisovné normy přispěli k jejímu ustálení.

Centrum péče o spisovnou slovenštinu v Pešti

V Pešti na konci 19. století vzniklo Centrum péče o spisovnou slovenštinu, které vytvořila malá skupina kolem redakce *Slovenské noviny*. Tato skupina uvedla do života Cambelovy zásady normy a přispěla ke stabilizaci spisovného jazyka.

V této podobě spisovná slovenština vstupuje do 20. století a její definitivní podoba se ustaluje až v meziválečném období. Ještě je třeba po pravdě připomenout, že po vzniku společného státu byl vyvíjen poměrně silný tlak na slovenštinu z českého prostředí. Jednak přirozeně, z pozice plně kodifikované a pro všechny jazykové funkce zcela diferencované češtiny, jednak šlo o politicky motivovaný tlak na pojmenování jazyka, který by kopíroval název státu, tedy společný československý jazyk²³.

23 Toto vztahové hledisko, které ovlivňuje jazykovou kulturu zpracoval Marián Sloboda: Česko-slovenská asymetria (konštituovanie spisovnej slovenčiny) in Navýchod <http://www.navychod.cz/articles.php?id=8c714200-8e8c-11df-aa30-00304830bcc4>

Slovinská jazyková situace

Ve slovinské jazykovědě je vývoj jazyka v 19. století označován jako:

Období normování jednotného jazyka a zahrnuje etapy²⁴:

do roku 1848: jde o hledání a nalézání společných kořenů a formování národa s vlastní jazykovou a kulturní identitou;

po roce 1848: v padesátých a šedesátých letech dochází k odstranění starých krajových rozdílů a normování společného jazyka pro všechny Slovince;

období sedmdesátých a osmdesátých let: řešení stylových rovin, obohacování slovníku (archaizace, slavizace) ustalování normy, vznikají slovníky, pravopis, krásná literatura.

Období normování jednotného jazyka

– do roku 1848

Na počátku 19. století stojí klíčové dílo, jímž je Kopitarova mluvnice, vypracovaná formou deskripce jazykových jevů. Kopitar zde navrhuje pro Slovince vytvoření jednotného spisovného jazyka na základě živé lidové mluvy. Problémem je značná nářeční diferenciace, v dosavadních kodifikačních snahách se během první poloviny 19. století uplatňuje kraňština (spojení doleňského a goreňského nářečí), štyrština, korutanština a poměrně izolovaně od těchto hlavních jazykových proudů také zámuřština. Nejde o samostatné jazyky, pouze autoři mluvnic za základ jazykové normy berou nářeční prvky užívané v jejich domácím prostředí (Franc Metelko, Peter Dajnko, Štefan Küzmič).

Slovinskou jazykovou situaci na začátku 19. století významně ovlivní z politického hlediska jinak značně neblahé období, když na částech slovinského a chorvatského území, do té doby v Rakouské říši, vznikají Napoleonovy Ilyrské provincie. Zatímco v sousedním

24 Podrobně se událostmi ve slovinské jazykovědě zabýval Jože Toporišič, jeho klasifikace mapuje osobnosti (Portreti, razgledi, presoje: k zgodovini slovenskega jezikoslovja... 1987) , zatímco klasifikace Martiny Orožen se opírá o obsahovou náplň v daném období (Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju, 1996) .

Chorvatsku, v části Dalmácie a Dubrovníka, které byly do Ilyrských provincií zahrnuty, je toto období chápáno jako doba násilí, hrůzy a útlaku, Slovinci hleděli na francouzskou správu jako na dar z nebes, protože Lublaň se stala hlavním městem těchto provincií a slovinština vedle francouzštiny byla úředním jazykem, na školách se zavedla francouzština jako vyučovací jazyk. Učebnice francouzštiny pro školy na bázi slovinského jazyka sestaví Valentin Vodnik, jeden z členů Zoisova kroužku. Jím se vlastně uzavírá působení první skupiny obrozenců.

Nejmladší z členů Zoisova kroužku Kopitar volá po důkladném slovníku, který by zahrnul nejen jazyk slovinských literárních děl, ale zachytil i nářeční výrazy živé lidové mluvy. Pozitivním pokusem je slovník Antona Murka *Deutsch-Slowenisch und Slowenisch-Deutsch Handwörterbuch* (1833).

Třicátá léta se u Slovinců nesou ve znamení „války“ o ortografickou normu (tzv. *Črkarska vojna/ pravda*), která se rozpoutala mezi jazykovědci a básníky. Velmi energicky zasáhl do jazykovědných bojů básník France Prešeren. Podnět ke zjednodušení písma přišel z Čech od F. L. Čelakovského.

V sousedním Chorvatsku probíhá ve stejné době ilyrské hnutí, které kromě společného politického a kulturního programu pro všechny jižní Slované nabízelo také jednotu jazykovou. Na takovou nabídku se tvářili poměrně příznivě Štýřané, kteří na sobě nejvíce pociťovali germanizační tlak. K ilyrismu se svou tvorbou přimkl Štýřan Jakob Fras, spolužák Frana Miklošiče, který pak proslul jako významný chorvatský romantický básník pod jménem Stanko Vraz. Jinak byla ilyrská idea u Slovinců radikálně odmítnuta.

Anton Murko (*Teoretično-praktični slovenski jezikovni nauk za Nemce*, 1832) a Jožef Muršec (*Kratka slovenska slovnica za prvence*, 1847) připravují ve třicátých letech svými mluvnici cestu generaci, vstupující do kulturně politické situace po „jaru národů“.

– po roce 1848

První slovinskou jazykovědnou publikací vydanou v roce 1848 je panslavistická jazyková utopie sestavená Matijou Majarem Ziljským na způsob všeslovanského esperanta (*Pravila*

kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slovenski jezik 1848; později doplněná pravopisem *Uzajemni pravopis slavjanski*, Praha 1865)²⁵

Koncem čtyřicátých a začátkem padesátých let vycházejí první příručky, které znamenají počátek péče o jazykovou kulturu. Roku 1849 vychází 1.list Miklošičova překladu *Všeobecného říšského zákoníku*, dále v jeho překladu pokračuje M. Cigale. Z jazyka tohoto zákoníku vzejde právníká terminologie při zavádění slovinštiny do úřadů, u soudu a do parlamentu.

Úspěšným počinem unifikačních snah je kompromis mezi kraňskou podobou slovinštiny se štýrskou a korutanskou normou, v roce 1868 bude provedena další úprava podle východoštýrských dialektů. První normativní úprava z roku 1851 se stává závaznou pro školní učebnice a úřední styk. Tato norma je přijata i přes počáteční odpor zvláště J.Bleiweise a jeho spolupracovníků. Jeho noviny *Novice kmetijske in rokodelske* normu přijmou, podobně v roce 1848 přistoupí jako první tištěné médium ve Slovinsku na novou ortografickou normu, tzv. gajici.

V padesátých letech jde péče o slovinský jazyk dvěma směry. Pro praktické školní potřeby vypracovává Anton Janežić slovník a mluvnici (*Popólni ročni slovar slovénskega in nemškega jezika; Slovensko-nemški del, Nemško-slovenski del*, 1850-1851 a *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva z malim cirilskim in glagolskim berilom za Slovence*, 1854) a Fran Miklošič první čítanku slovinské literatury (*Slovensko berilo*, 1853-1865). Druhý směr má vědecký ráz, zejména pro odbornou slavistiku neboť Miklošič vydává zásadní slavistické dílo *Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen*, 1852,1856,1875, od které se pak odvíjejí další slavistické studie. Dílo mělo ve slovinském prostředí obrovský ohlas a vyprovokovalo celý jazykovědný proud historizujícího přístupu k řešení jazykovědných problémů. O Miklošičovu autoritu se opírá v roce 1854 Janežičova mluvnice (*Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva z malim cirilskim in glagolskim berilom za Slovence*, 1854).

V kultivačním procesu jazyka se významně uplatňuje také nový překlad Bible *Sveto pismo stare in nove zaveze z razlaganjem* (1856), který vydává lublaňský biskup Anton Alojzij Wolf a bude ovlivňovat slovinskou církevní terminologii po desítky let.

25 O významu korutanského vlastence podává téměř vyčerpávající informace sborník Matija Majar Ziljski v česko-slovinském kontextu: minulost, přítomnost a budoucnost vzájemných kulturních styků. Praha 2004

Zásadní příspěvek k praktické péči o kulturu jazyka podává F. Levstik svým rozsáhlým příspěvkem *Napake slovenskega pisanja* (Novice 1858). V *Napakah* (*Chybách slovinských písemných projevů*) prokazuje smysl pro přirozený živý jazyk, což koresponduje s jeho realistickým přístupem k literárnímu textu; jde mu především o očištění jazyka od germanismů. Vývoj Levstika jazykovědce se bude ubírat od slibných začátků až k nepřijatelné míře archaizace a slavizace jazyka, v níž nebylo možné dál pokračovat.

Šedesátá léta přinášejí realizaci projektu ze čtyřicátých let. V nadaci lublaňského biskupa A .A. Wolfa vychází Matejem Cigalem zpracovaný dvoudílný německo-slovinský slovník *Deutsch-slowenisch Wörterbuch herausgegeben aus kosten des hochwürdigsten fürstbischofes von Laibach* (1860).

Do řady autorů mluvnic vstupuje roku 1866 také F. Levstik *Die slowenische Sprache nach ihren Redetheilen*. Podává foneticko-morfologickou realizaci slovních druhů, označuje přízvuky, formuluje své přesvědčení o významu „staroslovinských“ (tj. staroslověnských) pravidel pro řešení sporných příkladů ve slovinštině. Jde o všeobecnou slovinskou euforii z „panonské“ teorie zastávané Kopitarem a Miklošičem, která mylně pokládala staroslověňštinu za přímou předchůdkyni slovinštiny.

– období sedmdesátých a osmdesátých let

Do jazykovědných zmatků doby vstupuje roku 1870 střizlivý vědec Stanislav Škrabec cennou studií o slovinském přízvuku (*O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki*, 1870), jeho pojetí bude úplně realizováno až ve 20. století.

V osmdesátých letech se otevírá prostor pro odbornou péči o slovinskou terminologii. Františkán Stanislav Škrabec zahajuje v roce 1880 sérii svých jazykovědných statí pravidelně otiskování na třech stranách obalu náboženského měsíčníku *Cvetje z vertov svetega Frančiška* (1/1880-32/1915).

Roku 1894 konečně spatří světlo světa dlouho očekávaný a od čtyřicátých let projektovaný protějšek k Cigaleho německo-slovinskému slovníku Wolf – Pleteršnikův slovník, *Slovensko-nemški slovar, izdan na troškove rajnega knezoškofaljubljanskega Antona Alojzija Wolfa* sponzorovaný tehdy již zesnulým biskupem Wolfem. Během dlouhých příprav se na jeho zpracování jistou dobu podílel i F. Levstik, po neshodách byla konečná koncepce a realizace byla svěřena Maksi Pleteršnikovi. Slovník vycházel ze slovní zásoby

slovinské literatury vydávané od padesátých let 19. století, přihlížel k živému lidovému jazyku, označoval dialektismy a zastaralé výrazy. Byl častokrát kritizován a odsuzován, teprve s odstupem doby je považován za počátek moderní slovinské lexikografie.

Do slovinského kulturního prostoru vstupuje roku 1899 Levčův *Slovenski pravopis*, který opět rozdmýchá vášnivé polemiky zejména svou ortoepickou normou. V této pravopisné emotivnosti bude slovinská veřejnost pokračovat i ve 20. století vždy, když se objeví nová pravopisná příručka.

S počátkem 20. století vstupují do slovinského prostoru novoilyrské tendence, jejímž hlavním představitelem je Slovinec F. Ilešič zdomácnělý v chorvatském prostředí. Myšlenka sjednocení jižních Slovanů sílí v politickém smyslu po balkánských válkách a dochází realizace v založení společného státu po první světové válce. Jazykový program novoilyrismus Slovinci přijat není, zejména zásluhou tvrdě odmítavého postoje spisovatelů, především Ivana Cankara a dalších.

Roku 1909 říká v časopise *Čas* své rozhodné slovo ke slavismům ve slovinštině A. Breznik. Téhož roku vychází Bleiweisův sborník, v němž je zhodnocena pozitivně účast Novic v boji za slovinský jazyk a domácí literaturu. Purismus, který během předchozích desetiletí oklešťoval přirozený vývoj slovinštiny, dosahuje své kulminace pracemi Josipa Tominška (*O napakah in pravilih slovenskega pisanja*, 1909 a *Antibarbarismus*, 1910), jež jsou ukázkou diletantismu.

Teprve na začátku 20. století vrcholí jazykové úsilí, probíhající po celé 19. století aktivitou Antona Breznika, který v letech 1916-1919 vydává 1. díl Škrabcových jazykovědných spisů *Jezikoslovni spisi*, a opíraje se o jeho moderní názory na jazyk, vydává mluvnici *Slovenska slovnica za srednje šole*, 1916, která bude po celé půl století provázet slovinské žáky při výuce mateřského jazyka. Tím jsou dovršeny kodifikační snahy předchozího století.

Tento vývoj probíhal v prostoru, v němž jako úřední, kulturní i obecně dorozumívací jazyk působila němčina. V době, kdy sílí germanizační vliv státní správy, se domácí inteligence postaví proti tomuto tlaku intenzivním zájmem o domácí jazyk. Ač početně menší než okolní národy, a přes časté spory uvnitř národního společenství, Slovinci dokázali najít svou vlastní cestu k svébytnému národnímu jazyku, nemuseli přijímat ve funkci spisovného jazyka cizí jazyk (ilyrský, ani srbochorvatský). V případě Slovinců a Slováků lze říci, že jsou si ve svých emancipačních snahách podobní.

Chorvatská jazyková situace

Etapy vývoje chorvatského jazyka během 19. století jsou charakterizovány těmito fázemi:

Druhá polovina 18. století – začátek 19. století

Od třicátých let 19. století do konce století

Druhá polovina 18. století – začátek 19. století

Ve východní a jihovýchodní oblasti chorvatského prostoru se novoštokavština stává jediným spisovným jazykem. Na Severozápadě se ustaluje kajkavský spisovný jazyk, zaniká čakavská literatura, vznikají četné mluvnické a lexikografické práce

Také pro chorvatský jazykový prostor v 19. století je třeba vzít v úvahu předchozí aktivity směřující k vytvoření jazykové normy obecně přijatelné pro chorvatský prostor. V intencích racionalismu a osvícenství si řada vzdělaných Chorvatů uvědomuje potřebu kulturního povznesení prostého lidu, zajistit pro něj vzdělání. V oblibě jsou knížky lidového čtení, které nesou znaky lidové mluvy, většinou na štokavské bázi. Z této doby pocházejí zejména dvě díla, která byla velmi populární a ovlivnila budoucí model kodifikace (Andrija Kačić Miošić: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, 1756, 1759 pocházel z Makarského přímoří a Matija Antun Relković: *Satir iliti divji čovik*, 1762, 1779 původem ze Slavonie). Na sklonku 18. století je v obecném užívání novoštokavština především západního ikavského typu, kromě ijekavského Dubrovníka. Mluvený jazyk ovlivňuje písemnou podobu, chorvatština se rozšiřuje i do oblastí profesní i kulturní komunikace a vytváří se jakási prvotní forma standardního tedy obecně přijatelného a respektovaného úzu. V tomto období sílí maďarizační tlak na chorvatském prostoru, to vyvolává reakci národně smýšlejících vzdělavců a zvýší se zájem o chorvatský jazyk. Vznikají lexikografické i gramatické práce mapující chorvatský jazyk různých oblastí (Blaž Tadijanović: *Svašta pomalo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, Magdeburg 1761 – autor zaznamenává slavonskou ikavskou štokavštinu v gramatickém přehledu a slovníku; Marijan Lanosović: *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*, doplněné o slovník *Slavonisches Wörterbuch*, Osijek, 1778; Joakim Stulli: *Lexicon latino-italico-illyricum* Budim 1801 – 1.díl; *Rječosložje ilirsko-italijansko-latinsko* Dubrovnik

1806 – 2. Díl; *Vocabulario italiano- ilirico-latino* Dubrovnik 1810 – 3. Díl; Šime Sarčević: *Nova ričoslovnica ilirička*, Trst, 1812 první mluvnice psaná chorvatským jazykem poprvé je popsána soustava čtyř akcentů ikavské novoštokavštiny). Aktivitu mapující v tomto období jazykový terén chorvatského jazyka předčí ostatní zkoumané oblasti.

Od třicátých let 19. století do konce století

Probíhá národní obrození, dochází ke spojení obou hlavních kulturních a jazykových center (jihovýchodního i severozápadního), je provedena reforma grafiky, štokavský standard je přijat jako jediný společný pro celé území. Vyostřují se spory o pravopis, zda přijmout princip fonologický nebo morfologický, na konci století je přijat fonologický princip.

Jazyková situace na začátku 19. století vykazuje nadřazenost latiny ve státní správě a maďarštiny jako povinného předmětu ve všech chorvatských školách nad domácím chorvatským jazykem. Skupina mladé vlastenecky smýšlející inteligence se na počátku třicátých let postaví do čela veřejného života, sestavením programu národní a kulturní emancipace Chorvatů na principu slovanské vzájemnosti, zejména jihoslovanské jednoty. Pro sjednocující označení všech jižních Slovanů volí název Ilyr, program vyhlašuje jako ilyrské hnutí. Označení má svá úskalí, Ilyr, ilyrský jak patrně z předchozího výkladu, většinou užívali neslovanští autoři či politici, když chtěli označit oblast Slovany obývaného Balkánského poloostrova. Zejména je to patrné během reformace a následné rekatolizace jak u Slovinců, tak u Chorvatů. Pokud chtěli směrem mimo hranice svého prostoru dát o sobě Chorvati či Slovinci vědět, také používali pojmenování Ilyr, ilyrský (např. Matthias Flacius Illyricus). Z krátké epizody Napoleonova ovládnutí části slovinských a chorvatských území je patrné, že pojmenováním provincií jako Ilyrské jasně pro ostatní Evropu vymezil jejich prostor. Následně ještě Vídeň použila jako nástroj pro získání loajality Slovinců název Království ilyrské pro jejich historická území, což byl akt veskrze symbolický nikdy neuvedený v život. V okamžiku, kdy se Chorvati kulturně a politicky emancipují, se jeví název původního neslovanského obyvatelstva Balkánu jako ne příliš vhodné „logo“ pro jejich aktivitu. Nakonec se ujalo označení národních a kulturních institucí jako chorvatských, když se ilyrské ambice ukázaly pro Slovince a Srby jako nereálné.

Pozitivními pro jazykovou situaci chorvatštiny se staly zejména aktivity vůdčí postavy hnutí Ljudevita Gaje při reformě dvojího spřežkového chorvatského pravopisu (*Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisana*, 1830), rozhoduje se nahradit spřežky jedním znakem s diakritickým označením podle českého a způsobu, vzhledem k tomu, že vychází z kajkavského systému hlásek, nerozlišuje č a ć, vzorem mu byl pravopis Pavla Rittera Vitezoviće *De ortographia illyricana*, který se nedochoval). Druhou velmi významnou Gajovou činností v oblasti jazykové kultivace byla sama jazyková praxe. Ta souvisela s vydáváním novin. Roku 1835 Ljudevit Gaj založil první chorvatské noviny *Novine Horvatske* s literární přílohou *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*. Již v lednu roku 1836 noviny přejmenoval na *Ilirske narodne novine a Danica ilirska*. V tomto periodiku ověřoval přijatelnost jazykového úzu kajkavského, který byl ukotven v jeho rodném Záhřebu, nebo štokavského, který používalo mnohem více mluvčích a který měl své uplatnění v literatuře od dob dubrovnických renesančních a barokních tvůrců i v současné literatuře.

Politický program hnutí formulovala anonymní „instrukce“ pro chorvatské delegáty na uherském sněmu. Autorem tohoto politického programového spisu, poprvé psaného chorvatsky byl hrabě Janko Drašković. Jeho *Disertatija iliti razgovor. Darovan Gospodi Poklisarom Zakonskim y buduchjem Zakonotvorcem Kraljevinah naših Za buduchu Dietu Ungarsku odaslanem derzan po jednom starom Domorodcu Kraljevinah ovih*. (Karlovac, 1832). Navazovala na tradici odporu chorvatské šlechty proti maďarizaci po roce 1790. Byla adresována chorvatské šlechtě a odmítala správní a finanční podřízenosti Chorvatska Uhersku a nastolila požadavek samostatné vlády pro Chorvatsko, obsahovala také myšlenku společného jihoslovanského státu (Velké Ilýrie). Úřední řečí by měl být „ilyrský jazyk“, tedy štokavština a v čele tohoto celku měl stát bán se svou někdejší pravomocí a s Uherskem měl tvořit federaci. Draškovićem navrženou novou orientaci přijal v roce 1832 chorvatský sněm.

Mimo Záhřeb se emancipačního procesu zúčastnil ilyrský kroužek v Šibeniku a dalmatský v Zadru. V Šibeniku roku 1838 kroužek vydával *Srpsko-dalmatinski magazin*, redaktorem byl Božidar Petranović, Gajův spolužák a příslušník srbské obchodnické rodiny ze Šibeniku a v duchu ilyrismu propagoval ve svých novinách elementární zájem o národní jazyk, lidové písně a historii. Druhá ilyrská skupina se vytvořila v Dubrovníku, odkud její členové posílali příspěvky Gajovi do jeho novin.

V Zadru se vytvořil okruh Ante Kuzmaniće se silným vlivem katolické církve a který od roku 1844 vydával list *Zora Dalmatinska*. Proti Gajovu ilyrismu se postavil národně-emanipační proces v Dalmácii na ryze chorvatský základ, vyzdvihoval kulturní primát Dalmácie a jeho představa chorvatského spisovného jazyka se neshodovala s Gajovým výběrem ijekavské štokavštiny, ale trval na dalmatsko-chorvatské štokavské ikavské výslovnosti.

Do sporů o podobu jazyka zasáhli také zastánci kajkavštiny, kteří se jinak politicky angažovali v chorvatsko-uherské straně a podporovali maďarštinu jako úřední jazyk v Chorvatsku. Napjatou situaci řešil císař roku 1843 zákazem používání slova ilyrský a Ilyr, zákaz byl roku 1845 odvolán a roku 1847 chorvatský sněm prohlásil chorvatštinu úředním jazykem místo latiny.

Po politické porážce revoluce od roku 1849 v monarchii sílila centralizace a germanizace. Pro chorvatskou kulturu a vědu znamenalo jmenování Josipa Juraje Strossmayera roku 1849 biskupem v Đakovu významný krok. Tento chorvatský politik, představitel duchovní a kulturní chorvatské elity, se aktivně podílel na posílení politické kultury a emancipace, zároveň jako delegát na I. vatikánském koncilu prosadil uznání kultu svatých Cyrila a Metoděje katolickou církví a jako mecenáš se zasloužil o založení Jugoslávské akademie věd a umění v roce 1867 a Univerzity v Záhřebu v roce 1874. Financoval vznik záhřebské umělecké galerie, podporoval studenty a řadu kulturních a jiných spolků a institucí v Chorvatsku a v celém jihoslovanském a slovanském světě. Byl velkým propagátorem sjednocení katolíků s pravoslavnými, podobně jak o to usilovali čeští duchovní zejména v době příprav cyrilometodějského milénia²⁶.

V druhé polovině 19. století se v chorvatské jazykovědě objevují představitelé různých názorových proudů, vytvářejí se centra, která vedla mezi sebou polemiku o konečné podobě spisovného jazyka. V Záhřebu se seskupují původní Gajovi spolupracovníci (Vjekoslav Babukić a Ante Mažuranić) a později se do jejich čela dostává Adolf Weber Tkalčević a Bogoslav Šulek a vytváří se **záhřebská jazykovědná škola**. Jsou zastánci historické podoby některých tvarů chorvatské morfologie, dbají na jazykovou čistotu, jimi začíná jazykový purismus. To, co Slovinci v tomto období nazývají slavizací, realizuje

26 Anežka:Kindlerová sumarizuje úsilí českých, slovinských, chorvatských a ruských duchovních o sjednocení pravoslavných s katolíky v příspěvku: Slovanský unionismus, cesty k církevní jednotě, in Navýchod 1/2010 <http://www.navychod.cz/articles.php?id=d4a89296-20ac-11e0-8517-00304832e85e>

Šulek přejímáním slov ze slovanských jazyků. Jejich hlavní zásluhou je tvorba mluvníc a slovníků pro školní potřeby.

Mnohem archaičtější podobu spisovného jazyka propagovala **rijecká jazykovědná škola**, v jejím čele stál Fran Kurelac s požadavkem, aby chorvatský spisovný jazyk bral v úvahu všechna nářečí, zejména využil čakavského nářečí, neboť ho považuje za prvotní základ chorvatštiny. Tato škola zastávala názor, že spisovný jazyk má být tvořen těmi prvky, které jsou společné všem slovanským jazykům, hájili důsledně morfologický pravopis. Názory této školy nebyly přijaty.

Okruh pracovníků seskupených kolem časopisu *Zora Dalmatinska* je nazván **zadarská jazykovědná škola**, její aktivisté prosazovali dalmatskou novoštokavskou ikavštinu psanou dalmatskou regionální grafikou.

Poslední, kdo v 19. století zasahuje do podoby spisovného jazyka, jsou zastánci Karadžićových jazykových reforem, které mezi Chorvaty propagoval srbský lingvista Đura Daničić, když v nově založené Jugoslávské akademii věd začal práci na lexikografickém díle společném pro Chorvaty a Srby. Lingvisté, kteří k jazyku přistupují podle Karadžićova vzoru, jsou nazváni **vukovci**, ti pak uzavírají celý proces jazykové emancipace Chorvatů dvěma kodifikačními příručkami – Ivan Broz: *Hrvatski pravopis*, 1892 na fonologickém principu jako srbský jazyk a Tomislav Maretić: *Gramatika i stylistika hrvatskoga ili srpskoga književnosga jezika*, 1899, rovněž přiblížila chorvatštinu srbštině.

Zásadní rozdíly mezi příslušníky chorvatských škol a vukovci představovaly postoje k nářečnímu základu jazyka. Zatímco zmíněné školy přijímaly novoštokavské nářečí jako základ spisovného jazyka, byli ochotni akceptovat také jednotlivé jevy z čakavského i kajkavského dialektu, vukovci striktně hájili čistý štokavský jazyk, snažili se obohacovat slovní zásobu srbskými slovy a internacionalismy, nebrali ohled na podobu jazykového standardu v jednotlivých etapách vývoje chorvatského jazyka. Tato koncepce vukovců slavila vítězství vydáním slovníku Ivan Broz, Franjo Iveković: *Rječnik hrvatskoga jezika*.

Pro budoucí politické a kulturní směřování Chorvatů ve 20. století se sluší zmínit okamžik slavnostního otevření budovy Národního divadla v Záhřebu roku 1895 za přítomnosti císaře Františka Josefa I. Tehdy dala chorvatská mládež průchod nesouhlasu s tvrdou maďarizací a demonstrativně před císařem zapálila maďarskou vlajku. Ze strany uherské

policie byli potrestáni zákazem studia na všech školách v uherské části státu. Proto se rozhodli odejít na studia mimo Uhersko a jedna, později zvlášť politicky vlivná skupina, v níž byl také Stjepan Radić, odešla na studia do Prahy. Odtud si přinesla nejen kulturní dotek s evropskými proudy, ale také Masarykův politický realismus, který následně po návratu domů hodlali v politice uplatnit. O chorvatské situaci a nejen jazykové během 20. století lze stručně říci, že se vyvíjela velmi složitě, zásadně ji poznamenaly diktatury a totality, které prostorem prošly. K plné emancipaci chorvatského jazyka došlo až koncem 20. století po předchozích dílčích úspěších, kterým královský i komunistický režim tvrdě bránil.

Srbská jazyková situace

Období 19. století v srbské jazykovědě charakterizuje jazykové dílo Vuka Stefanoviće Karadžiće

Reforma Vuka Karadžiće, její odpůrci a vítězství (rok 1868)

Jazyková situace srbského jazyka v 19. století zahrnuje především jazykový prostor v jižních Uhrách, ovšem vzhledem k zásadním aktivitám Vuka Stefanoviće Karadžiće pocházejícího z centrálního Srbska, je třeba vnímat také kulturně politický vývoj tohoto území. Karadžiće lze ovšem víceméně považovat za občasného exulanta žijícího ve Vídni, kde za odborné konzultace Jerneje Kopitara zahajuje své jazykovědné dílo a buduje své kontakty s představiteli českých, slovenských a chorvatských obrozenských pracovníků. V jeho osobě se jazykový prostor politicky rozděleného srbského národa propojuje, neboť procesy odehrávající se v předchozím 18. století se týkaly pouze jazyka Srbů v Rakouské říši.

Počátek formování novodobého jazykového úzu pro Srby se datuje příchodem Karadžiće do Vídně roku 1813. Jernej Kopitar, zaujatý potřebou kodifikace slovanských národních jazyků, zastával shodná stanoviska s německými jazykovědci, zejména J. Ch. Adelungem a Jacobem Grimmem. Ovšem, jak je patrné z jeho role v domácím slovinském prostoru, neubíral se vývoj moderního slovinského spisovného jazyka zcela v jeho intencích. Hledal tedy jinou živnou půdu pro uplatnění své jazykovědné teze. Zajímal se zejména o neutěšený stav srbského psaného jazyka a hledal mezi Srby osobnosti, které by podle svých jazykovědných představ zaangažoval ve prospěch moderního grafického záznamu jazyka a jeho kodifikace společné pro celé jazykové společenství. Znal práci Savy Mrkalje vydanou ve Vídni roku 1810. V Karadžićovi našel oddaného žáka a spolupracovníka a stál u zrodu jeho prvních prací – mluvnice s návrhem pravopisné úpravy 1814 a srbského slovníku 1818. Karadžić také sestavil *Prvi srpski bukvar*, otiskl ho ve svém almanachu *Danica* 1827, což je první slovník srbského živého lidového jazyka. Karadžićova mluvnice je sepsána podle předchozí Mrazovićovy gramatiky. Avram Mrazović vydal na konci 18. století tři jazykové učebnice vlastně rukověti, které podávaly návod, jak psát slavenoserbským jazykem: *Rukovodstvo k slavenskomu pravočteniji i pravopisaniji* (1792),

Rukovodstvo k naucje čislitelnoj (1794) a *Rukovodstvo k slavenstjej gramaticje* (1794) ta pak inspirovala Karadžiće k vytvoření své *Pismenice serbskoga jezika* (1814).

Karadžić se pro přátelskou spolupráci s podezřelým rakouským státním úředníkem, který představoval pro srbské pravoslavné hodnostáře potencionální nebezpečí v ohrožení uniatstvím nebo rovnou pokatoličtěním Srbů, stává se pro pravoslavnou hierarchii osobou nepřijatelnou. Protože církevní představitelé mají v srbské společnosti silný vliv, daří se jim udržet představu o škodlivosti jeho reformy pro srbský národ poměrně dlouho živou. Proto i mezi vzdělanými Srby a Karadžićem probíhá tak urputný a dlouhotrvající spor o pravopis a jazykový úzus.

Srbská pravoslavná církev považuje také Mrkaljovu reformu za útok na tradici a duchovní hodnoty, včetně možného ohrožení pevné vazby Srbů na Rusko. O síle argumentů pravoslavných představitelů svědčí také změna postoje k vlastní reformě samotného autora, který roku 1811 vstoupil do kláštera a v periodiku *Novine Srbske* v roce 1817 uveřejnil kající článek, jímž přehodnocuje svůj názor na „debeli jer“ *Palinologija libo obrana debeloga ђ*. Ještě před Karadžićovým zásahem do pravopisu se k požadavku shodnosti mluvené podoby jazyka s psanou hlásí Pavle Solarić v pravopise *Bukvar slavenskij triazbučnyj* (1812). Lukijan Mušicki, významný klasicistní básník, ačkoliv pravoslavný mnich, podporuje Karadžićovu reformu, neboť se o ní sám také pokoušel. Za svůj souhlasný postoj k reformě se rovněž dostává do potíží se svými představenými.

Karadžić se radikálně rozchází s tradiční grafikou používanou jak v církevněslovanských knihách náboženského charakteru, tak i s písmem nejednotně používaným v jazykové směsici individuálních jazykových projevů vytvořených v tzv. slavenosrbském jazyce. Vyhovuje dobovému požadavku na zjednodušení grafiky u většiny Slovanů a vytvoří systém tak, aby každé jedné hlásce odpovídal jediný grafický znak, odstraní nepotřebné jery, nosovky, jať a další znaky a pro typické srbské palatální hlásky vytvoří znaky nové nebo převzaté od předchozích navrhovatelů grafických úprav. Jak radikálně přistoupí ke grafice, tak se také rozhodne zcela opustit jakýkoliv druh neorganického hybridního jazyka, který se u Srbů v jižních Uhrách vytvořil pod vlivem ruštiny, církevní slovanštiny a živého mluveného jazyka. Vybere za základ spisovného jazyka pro Srby novoštokavské východohercegovské nářečí a vypracuje jeho mluvnickou normu. Oddělí tak dosavadní psanou jazykovou tradici od novodobého jazyka, protože psaný jazyk se nevyvíjel v souladu s jazykem mluveným. Svůj rozchod s jazykovou tradicí manifestuje také svým

překladem Nového zákona. Během této práce sám narazí na úskalí svého předpokladu, že živý lidový jazyk je schopný vyjádřit nejen všední život, ale také duchovní hodnoty. Přiznal, že pro náboženský a filozofický prostor musí využít biblického slovníku z církevněslovanské tradice. V roce 1847 vychází jeho překlad novozákonní části Bible společně s kardinálními díly, jimiž srbský jazyk vstupuje do nové fáze svého vývoje. Především jazykovědně fundovaný Đuro Daničić se po Karadžićovi stává vůdčí postavou nového přístupu k jazyku. Svým odchodem do záhřebské Jugoslávské akademie věd a umění v roce 1866 a odborným vedením prací na výkladovém slovníku *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1.díl 1880-1882) propojuje svou autoritou chorvatskou i srbskou jazykovědu. Je rovněž autorem zásadní studie o slovanských akcentech.

Do sporu o pravopisnou normu se pouští s Karadžićem nejintenzivněji Jovan Hadžić (alias Miloš Svetić, který vedl a k neslavným koncům dovedl Matici srbskou) původně Karadžićův zastánce, později nesmiřitelný odpůrce. Mezi léty 1829-1864 ve svých spisech používá grafický systém 36 znaků, které relativně zachovávají vztah k církevněslovanské tradici. Roku 1837 Hadžić vydává *Sitnice ezikoslovne* jako protinávrh Karadžićovy reformy písma. Na to Karadžić publikuje *Odgovor na sitnice ezikoslovne*, čímž vyvolá sérii Hadžićových protiútoků (*Utuk* I. – III.). Tuto etapu sporů ukončí roku 1847 Đura Daničić svou fundovanou studií *Rat za srpski jezik i pravopis*. Hadžić ještě jednou na Karadžićovu reformu zaútočí v šedesátých letech. Spory pak definitivně uzavře posmrtné vydání Karadžićova *Pravopisu* roku 1868.

Pravopisné spory Karadžiće značně vyčerpávaly. Postupem času sám Karadžić reviduje svou původní grafiku, najde-li v lidovém jazyce doklady odlišné výslovnosti, než je podoba výslovnosti hlásek ve výchozím východohercegovském nářečí. Nekončí ani jeho práce na rozšiřování první podoby srbského slovníku, neustále ho doplňuje o nový materiál a tak vydání z roku 1852 je oproti prvnímu značně rozšířené a posmrtně ve 3. vydání rozšířené o další materiál vychází roku 1898 a na dlouhou dobu ovlivňuje jazykovou kulturu srbského jazyka i literatury

Jazyková situace srbštiny se stabilizuje po roce 1868, kdy nová norma závazně platí pro Srby v habsburské říši, tak i v Srbském knížectví. Na rozdíl od ostatních sledovaných slovanských jazyků, u zrodu moderní srbštiny stojí pouze dva učenci V. S. Karadžić a Đ. Daničić a od jejich kodifikace se poté odvíjí odborná práce na kultivaci spisovného jazyka. Je patrné, že jazyky, které se ve druhé polovině 19. století sloučily v jeden dvouvariantní

spisovný jazyk srbochorvatský, a které měly nesouměřitelnou historickou vývojovou cestu, byly v podstatě výsledkem romantického snu o společné kultuře a jazyce. Po sto padesáti letech se od sebe obě varianty bolestně oddělily a vytvořily svébytné jazyky novodobých národních států.

S poukazem na tuto následnou vývojovou etapu se vrátíme do historického okamžiku pro vznik dalších příbuzného jazyka a to jazyka Bosny a Hercegoviny, jehož pojmenování dodnes není mezi slavisty jednoznačně přijato.

Jazyková situace v Bosně a Hercegovině

Podle současných domácích jazykovědců je třeba nahlížet na jazykovou situaci v Bosně a Hercegovině v 19. století z hlediska změny politické správy země a dělí toto století na dvě vývojové fáze:

bosenský jazyk od konce 15. století do 2. poloviny 19. století = turecké období

bosenský jazyk na přelomu 19. a 20. století = rakousko-uherské období

Jazyková situace po roce 1878

Poznámka k názvu jazyka Bosny a Hercegoviny

V práci se zachycuje jazyková situace jednotlivých národních společenství, která se během svého vývoje dostala do společného státu nazývaného Habsburská monarchie. Označování jednotlivých jazyků je voleno vzhledem k dnešnímu názvu, tedy zkoumá se čeština, slovenština, slovinština, chorvatština, srbsština a jazyk oblasti bývalého středověkého státu Bosny, respektive Bosny a Hercegoviny. Autorka práce se pojmenování bosenština vyhýbá, protože takto označený jazyk měl oprávnění v době středověkého státu Bosna, kdy se národ identifikoval se státem, tedy všichni obyvatelé bez rozdílu etnické příslušnosti byly jeden národ. Pak také jazyk tohoto státu je právem označován jako bosenský, jednak to dokládají písemné památky a také písmo v Bosně tehdy používané je bosenčice. Když se ovšem Bosna a Hercegovina po Berlínském kongresu dostává pod okupaci Rakousko-Uherska, je situace jiná. Během historického vývoje se změnil význam pojmu národ a v 19. století jsme svědky právě národně jazykové emancipace příslušníků stejného etnika. Tehdy jsou vyprofilovány okolní slovanské národy, tedy chorvatský a srbský a k nim se hlásí také obyvatelé Bosny a Hercegoviny z oblastí, kde se i přes silnou islamizaci uchovala chorvatská katolická a srbská pravoslavná identita. Zbývajícím slovanským obyvatelstvem Bosny přijalo během osmanské nadvlády islám a nyní stojí před rozhodnutím národní a jazykové identifikace. Situace je v tom okamžiku složitá, okupační moc si také není jistá, jak tuto situaci vyřeší, proto se nejprve zavádí pojem zemský jazyk, posléze bosňácký (bošnjački) a nakonec je vyučovacím jazykem na bosenských školách srbochorvatština. Pro onu konotaci z moci úřední zavedený název bosňáckého jazyka je celkem

pochopitelné, že je pro byvatelstvo nepříjemný. Ovšem pojmenování bosenský je nepřesné, protože tento jazyk odmítají další národnostní skupiny tvořící dnešní Bosnu a Hercegovinu. Protože autorka nezná řešení pro tuto situaci ani z hlediska jazykového ani politického, volí neutrální označení jazyková situace v Bosně a Hercegovině.

Politický přelom představuje také zásadní změnu v duchovním životě slovanských obyvatel této části Osmanské říše. Dochází zde ke kulturnímu šoku, protože téměř bez přípravy se obyvatelé Bosny a Hercegoviny ocitají v době politicky vypjaté a zejména kulturně naprosto odlišné od té, v níž do té chvíle žili a která se podobala více středověku než novověku. S e státní správou okamžitě přichází do prostoru rakousko-uherský školní systém povinný pro všechny děti. Proto je zapotřebí řešit otázku učebnic. První mluvnicí v Bosně a Hercegovině pro potřeby nekonfesního školství je *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole* (vydaná anonymně 1880, autorem je Frane Vuletić). Dočkala se několika vydání a používala se do roku 1911, od 1908 nesla název *Gramatika srpsko-hrvatskoga jezika*. Islámští učitelé také vydávají učebnice, např. Ibrahim Edhem Berbić: *Bosansko-turski učitelj* (1893), Ibrahim Seljubac: *Nova bosanska elifnica* (1900), *Tursko-bosanski rječnik* (1912) sestavil Ahmed Kulender.

V době rakousko-uherské okupace se jazyk nazývaný zprvu zemský, dále bošnjački (bosňácký), který se stává úředním jazykem. Důvodem užití tohoto názvu je skutečnost, že maďarský správce území Kallay zpočátku nechtěl, aby chorvatské a srbské národně emancipační hnutí zasáhlo zdejší prostor. Roku 1907 státní správa zřejmě usuzuje, že v oblasti je méně politicky zatížené označení jazyka společného pro Chorvaty a Srby, název bosňácký jazyk se tedy nahrazuje pojmenováním srbochorvatský jazyk.

Tento přesah do 20. století je nutný pro ilustraci, v jak složité situaci se domácí obyvatelstvo nacházelo a že cesta k národní emancipaci sice byla otevřena, ovšem její cíl se v dohledu nerýsoval. Složitý mnohonárodnostní a vícekonfesní prostor byl nesrozumitelný nejen rakouským a uherským politikům, ovšem ani obyvatelé sousedních oblastí příliš nechápali zdejší národnostně složitou situaci, spíše podporovali a upřednostňovali obyvatelstvo svého národa, či ještě lépe své víry. Proto bude v novém společném státě po roce 1918 nejjednodušší dotlačit veškeré obyvatelstvo k jazykové unifikaci a to názvem společného jazyka srbochorvatského. Tato situace bude pokračovat i po druhé světové válce, kdy se změní národnostní složení obyvatel (židovské obyvatelstvo je holokaustem téměř zdecimované, turecké, respektive islámské postupně ateizované,

prostor řízeně dosidlován obyvatelstvem z jiných krajů státu, čímž se cíleně ničí historická a kulturní tradice prostoru). Když se k tomu připočte sociální a ekonomická nerovnováha oproti ostatním zemědělským a průmyslovým oblastem jugoslávské federace, můžeme tušit, že situace jednou dozraje do otevřeného konfliktu. To se bohužel stalo. Jazyková situace v této zemi stále ještě není zcela či uspokojivě dořešena.

Lexikografické práce vzniklé během 19. století

Filologicky vzdělaná druhá generace obrozenců (žáci Dobrovského a Kopitara) se cíleně soustředila na shromáždění národní slovní zásoby do velkého lexikografického díla. Pro žádný ze zkoumaných slovanských jazyků Slovanů v habsburském státě na počátku 19. století nebyl doposud vytvořený jednojazyčný výkladový slovník. Vzorem se pro jejich práci stává Adelungův německý slovník *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*, 1774-1786 a samozřejmě i dva významné a obsáhlé slovníky slovanských jazyků: ruštiny (Slovar', 1789 - 1794) a polštiny *Slowar jezyka polskiego* (Samuel Linde, 1807-1814). Pro češtinu, slovenštinu, slovinštinu a chorvatštinu vznikaly od humanismu vícejazyčné slovníky, která propojovaly kulturní, administrativní a komunikační jazyky s domácím lexikem (slovníky tří, čtyř či pětijazyčné), důvody pro vypracování těchto slovníků byly různé, všechny typy slovníků však byly využity při tvorbě jednojazyčných výkladových slovníků národních jazyků.

V českém prostředí koncem 18. století vydal František Tomsa tříjazyčný slovník, v němž je čeština poprvé výchozí jazyk (1791). Podobný tříjazyčný slovník pro chorvatské uživatele vypracoval Josip Voltić (1803). Slovinci naposledy dostali tříjazyčný slovník od Marka Pohlina (1871).

Pro srbské prostředí se základní lexikografickou příručkou stal rovněž tříjazyčný slovník Vuka Karadžiće), který tlumočí srbské výrazy do němčiny i do latiny *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječima*, 1818, (2. vyd. 1852, 3. vyd. 1898). Toto dílo přesahuje běžný rámec lexikografického díla, jde zároveň o svého druhu encyklopedii srbského života a reálií, některé výrazy jde dnes najít už jen v tomto slovníku.

V českém prostředí zahajuje lexikografické práce v 19. století J. Dobrovský dvojjazyčným slovníkem *Deutsch – böhmisches Wörterbuch* (I.-1801, II.-1821).

Slovník z pozůstalosti Antona Bernoláka do tisku připravil a upravil Juraj Palkovič *Slowár Slovenskí Česko-Lat'insko-Ňemecko-Uherskí: seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum* (1-5, 1825-1827), byť vydáním patří do 19. století, přece jen je to typický slovník předchozího období, který zpracoval slovní zásobu kulturních jazyků, které se na Slovensku té doby používaly.

Pro český jazyk je zásluhou Josefa Jungmanna vypracován do té doby nejobsáhlejší slovník *Slovník česko-německý 1-5* (1835-1839). V předmluvě Jungmann píše „Slovník národního jazyka náleží mezi první potřeby vzdělaného člověka“ (s. III). Tento Jungmannův slovník dal podnět k intenzivní lexikografické činnosti i u ostatních Slovanů v monarchii. Zejména u Chorvatů se množí a zkvalitňují dvoujazyčné slovníky.

Situace u Slovinců je zvlášť hodná pozornosti, neboť ve Slovinsku se obvykle velká díla rodí značně bolestně. Ve 40. letech 19. století vznikl ve Slovinsku z podnětu Janeze Bleiweise odbor pro vypracování německo-slovinského slovníku. Projekt a vydání financoval lublaňský biskup Anton Alojzij Wolf a slovník zpracoval Matej Cigale. Dvoudílný slovník vyšel roku 1860. Tento slovník velmi ostře kritizoval Fran Levstik. Slovinci ustanovili Zemský kraňský výbor pro vytvoření slovinsko-německého slovníku a prací byl pověřen Fran Levstik, kterému byly předány rukopisné slovníky a soukromé materiály tehdejších slovinských vědců a kulturních pracovníků (M. Zalokara, O. Cafa či F. Miklošiče). Levstik považoval tento materiál za nedostačující a pustil se do excerpce starších slovníků a textů. Odbor se obával přílišné šíře slovníku a zejména dlouhé přípravné doby. Levstik musel díla v roce 1868 zanechat, po hromadících se problémech byl ke spolupráci na slovníku ještě jednou v roce 1875 přizván, což odmítl. V roce 1880 byla přijata nová koncepce slovníku, podnětem byl chorvatský slovník Ivana Filipoviće *Neues Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache, I., II.* (1875), slovník ryze praktického využití. Přistoupilo se k excerpce knih a časopisů, pro tuto práci byly využiti studenti lublaňského gymnázia a bohosloví. Roku 1883 byl redakcí slovníku pověřen Maks Pleteršnik, který jako student slavistiky ve Vídni pomáhal při korekturách Miklošičova významného díla *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum* (1862-1865). Konečně roku 1892 byl *Slovensko-nemški slovar* 1, 1894, 2. 1895 Pleteršnikem připraven do tisku, mecenáš tohoto díla, biskup Wolf se vydání nedožil, přesto finanční krytí díla zajistil

Vyvrcholením lexikografického úsilí u rakouských Slovanů v 19. století je projekt velkého slovníku společného jazyka Chorvatů a Srbů, který vznikl v Záhřebu pod vedením srbského jazykovědce Đury Daničića a jehož první díl vyšel v roce 1880 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, JAZU, Zagreb 1880–1976. Redaktoři: Đuro Daničić (I–II, 1880–1882), Matija Valjavec (II, 1882–1883), Pero Budmani (II–VI, 1883–1907), Tomo Maretić (VI–XII, 1907–1938). Po druhé světové válce dílo pokračovalo.

Situaci na lexikografické scéně zkoumaných národních jazyků můžeme stručně shrnout do tří fází.

Pro rakouské Slováky se na počátku jejich jazykovědných snah a v péči o národní jazyk jako základ spisovného jazyka národního společenství staly vzorem tři rozsáhlé slovníky. Adelungův německý a dva slovníky slovanských jazyků národních společenství žijících vně monarchie – ruského a polského.

V první fázi bylo lexikografické úsilí soustředěno na slovníky komunikačně kulturního jazyka prostoru a na přiřazení vhodných domácích jazykových ekvivalentů. Postupně se zvyšovala kvalita slovníků zejména ve slovinském a chorvatském prostředí, tyto slovníky sloužily především pro výuku domácího jazyka ve školách i pro neslovanské obyvatelstvo.

Druhou fází charakterizují slovníky, v nichž výchozím jazykem je domácí slovanský jazyk. Zde nastala raritní situace, když roku 1818 vyšel slovník srbského jazyka, aniž pro tento jazyk existovaly dříve vypracované slovníky. Jeho exkluzivita je nejen v latinských a německých ekvivalentech, ale také v sestavení hesel, takže jazykový slovník je zároveň pramenem informací o životě tehdejších Srbů.

Ve 30. letech se pro celý slovanský prostor stal vzorem Jungmannův česko-německý slovník. Také v jihoslovanském prostředí se objevovaly stále kvalitnější dvoujazyčné slovníky. Ve Slovinsku se práce na velkém slovníku značně komplikovala, přesto slovinští jazykovědci své lexikografické dílo úspěšně dokončili.

Za třetí fázi můžeme považovat vytváření velkých jednojazyčných výkladových slovníků. Příkladem byl slovník ruský (Dal', *Tolkovyj slovar' živogo velikoruskogo jazyka* 1863-1866). V jihoslovanském prostředí došlo v polovině 19. století k dohodě o společném spisovném jazyce pro Chorvaty a Srby a následně po založení Jugoslávské akademie v Záhřebu byl touto institucí povolán srbský filolog Đura Daničić, aby vedl práci na velkém slovníku chorvatského nebo srbského jazyka. Způsob týmového zpracování výkladových slovníků se zrealizovalo ve většině slovanských zemí až ve 20. století. Slovníky vytvořené během 19. století zachytily bohatství slovní zásoby, ověřily životaschopnost a kulturnost národních jazyků, spolu s normativními mluvnicemi a následnými pravopisnými příručkami se staly základními pilíři jazykové stability a jazykové kultury v daných národních společenstvích.

Jungmann se v předmluvě ke svému slovníku přihlásil k teorii pružné stability jazyka: „Ba kdyby hned na tento čas ve všem ohledu dokonalý a úplný slovník možný byl, nedlouho by ta jeho úplnost platiti mohla, poněvadž živý jazyk, jakýž posud chvála bohu český jest, nikdy v též míře nezůstává, ale podobně všemu, v čemž život jest, neustále se proměňuje.“ (s III)

Pravopisné reformy provedené během 19. století

Spory o podobu spisovného jazyka a pravopis

Osvícenství s racionalistickým přesvědčením, že zdrojem pokroku národů je poznání, vzdělání a osvícenské zákonodárství, se šířilo celou Evropou a otevřelo cestu ke vzdělání také všem obyvatelům habsburské monarchie. Vzdělání začíná jazykovou gramotností, proto je během 19. století věnována pozornost reformě grafiky. Ustálení grafiky je nezbytný předpoklad pro kodifikaci jednotlivých národních jazyků.

Evropa se během 18. století seznamovala s osvícenstvím jako společným myšlenkovým hnutím, které v jednotlivých zemích vykazovalo určité názorové rozrůznění, modifikovaly se různé proudy filozofické, politické i kulturní. Společným znakem všech osvícenských snah bylo úsilí za nezávislost myšlení a svobodu přesvědčení. U většiny Slovanů se osvícenství prolínalo s národním obrozením. Ve slovanských zemích, které byly součástí neslovanských států, byl velmi silně vnímán národnostní útlak a politická nesamostatnost. To způsobilo opoždění kulturního vývoje oproti západním zemím. Celoevropské hnutí zasáhlo do života rakouských Slovanů jednak shora od osvícených panovníků, jednak prostřednictvím vzdělců, kteří udržovali přímý i nepřímý kontakt s vůdčími osobnostmi osvícenství a šířili jejich myšlenky a díla mezi svými krajany. Dalším výrazným podnětem pro národní obrození byla historicky a kulturně významná období, v nichž bylo dosaženo vysoké kulturní úrovně. Inspiračním historickým zdrojem pro Čechy byla státní samostatnost, Karlova doba, humanismus, pro Slovince, a Slováky reformace, pro Chorvaty renesance, pro Srby samostatný středověký stát „cara“ Dušana a jeho kulturní vyspělost. Obyvatelé Bosny musí ještě třičtvrtě století svůj sen o vysvobození tvrdě uvádět ve skutečnost. Podstatou emancipačního procesu pak bylo v symbolické rovině vzkříšení národa. Pro šíření nových myšlenek, výsledků vědeckého bádání v oblasti filozofie, historie, přírodních věd, jazyka a dalších vědních disciplín, sehrály důležitou roli učené společnosti, akademie či matice, které byly zakládány v městech s nejvyšší odbornou aktivitou. V Rakouské říši sehrála významnou roli vzdělávací centra ve Vídni, Štýrském Hradci a v Pešti, kde se studenti z jednotlivých slovanských zemí seznamovali s evropskými osvícenskými díly nejen německými, ale i francouzskými a anglickými a po návratu domů s nimi seznamovali své spolupracovníky, věnovali se osvětové práci i vlastní vědecké a odborné činnosti. Vzájemný kontakt navázaný v dobách studií pak učenci

udržovali obvykle po celý život. To dokládá bohatá dochovaná korespondence mezi vzdělanci té doby.

Pro Slovary v Rakousku se jednou z nejvýznamnějších autorit první generace buditelů stal Josef Dobrovský, který se ještě téměř po tři desetiletí 19. století angažoval ve vlastním vědeckém výzkumu a se zájmem sledoval jazykovědné úsilí povětšinou svých žáků. Zasáhl významně do počátků slavistických studií. Nalézání a zkoumání starých slovanských památek posilovalo národní vědomí i pocit sounáležitosti všech Slovanů ke společnému jazykovému základu. Byly nastoleny otázky po původu staroslověnštiny, učenci nabídly dvě odlišné teorie. Dobrovského domněnka o bulharském původu byla potvrzena jako správná, Kopitarova tzv. panonská teorie sice sehrála důležitou roli ve slovinském prostoru v probíjování práva na vlastní spisovný jazyk, později byla vyvrácena. Po Dobrovském se stal významnou autoritou mezi rakouskými Slovary stal Slovinec Jernej Kopitar. Dobrovského považoval za svého učitele, byl v úzkém styku s německými představiteli kultury, zejména J. W. Goethem a bratry Grimmy, které seznámil s jihoslovanskou lidovou slovesností a jejich prostřednictvím zajistil evropský věhlas lidové poezii i próze srbské a chorvatské. Inspirací pro Slovary bylo na počátku 19. století dílo Johanna Gottfrieda Herdera *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Ideově a eticky myšlenku slovanské vzájemnosti podepřel Ján Kollár svým rozšiřovaným dílem *Slávy dcera*. Na jedné straně se obrozenci upínali k jakési širší integraci, na druhé straně považovali za prvořadý úkol položit základy moderního národního spisovného jazyka pro každý jednotlivý národní celek, pomocí něhož by se toto jazykové společenství – národ – identifikovalo a zároveň diferencovalo od jiných. Během tohoto století zvítězily představy o svébytných národních jazycích a kulturách.

Jazyková situace na počátku 19. století u zkoumaných národních společenství byla neutěšená vzhledem k přerušené státní a kulturní kontinuitě, která u jednotlivých národních skupin trvala nanejvýš dlouho a v různé intenzitě, ovšem ve svých důsledcích byla všude devastující. Zásadním problémem bylo velké nářeční rozrůznění na území bývalých historických celků (jak v Zemích koruny české, tak v trojjediném království Chorvatska, Dalmácie a Slavonie, nejvíce však v Kraňsku, Korutanech a Štýrsku). Srbové žijící od konce 17. století v Uhrách tvořili jazykově relativně homogenní skupinu, jejich problém tkvěl v jazykové anarchii psaných děl, ke které došlo postupně mísením církevněslovanského jazyka s ruskou slovní zásobou a následně s větším či menším zapojováním lidového jazyka do děl domácích srbských autorů. Pro všechna zmíněná

území bylo zapotřebí vyřešit nářeční bázi spisovného jazyka přijatelného pro celé národní společenství. Samotné kodifikaci spisovného jazyka musela předcházet reforma grafiky, neboť v oblasti písma panovala ve všech zkoumaných zemích buď značná komplikovanost grafického záznamu (týká se to spřežkového pravopisu českého, slovinského i chorvatského, v českém jazykovém prostoru vedle sebe existující dva pravopisy – diakritický i spřežkový). Nevyhovující byl i zastaralý systém cyrilského písma, které v grafice zachovávalo téměř všechny grafémy ze staroslověnštiny a nepřizpůsobilo se hláskovému vývoji srbštiny. Návrhy na řešení ortografických úprav se vyskytovaly již od 15. století. Přesto navrhovatelé nedosáhli obvykle trvalého úspěchu, a proto byla reforma pravopisu prvořadým úkolem jazykovědců při kodifikaci jednotlivých spisovných jazyků.

Pro český pravopis byl již na počátku 15. století vypracován princip diakritického rozlišení grafémů, který byl dále zdokonalován tzv. bratrskou úpravou. Přesto vedle diakritického pravopisu byl uplatňován pravopis spřežkový, jehož užívání postupně sláblo. Dobrovský navrhl úpravu pravopisu, který nazval analogickým. Prakticky tuto úpravu provedl Václav Hanka a Josef Jungmann, a vyvolali v českém prostoru diskuse o podobě českého pravopisu.

Na Slovensku se problém grafiky odborně řeší až kodifikací Antona Bernoláka koncem 18. století. Do té doby, zejména u slovenských evangelíků je grafický systém daný užíváním kraličtiny jako spisovného, respektive kulturního jazyka. Jinak vzhledem k bilingvnosti obyvatel, které prošlo školním vzděláním, je jazykem písemného styku latina, posléze maďarština. Problém grafického záznamu jazyka řeší především katoličtí duchovní při tvorbě homilií a při neveřejném písemném styku s ostatními Slováky. Uživatelé slovakizované češtiny grafický systém zásadně strukturně neřeší. Po bernolákovštině nastupuje štúrovština, která mění pravopisná pravidla, nicméně trvá ještě půl století, než je grafická a pravopisná norma spisovné slovenštiny ustálena definitivně. Zásadním pozitivním výsledkem výměny nářečního úzu pro spisovnou slovenštinu je dosažení do té doby neobvyklého konsenzu mezi katolíky a evangelíky. V polovině 19. století už není v sekularizující se společnosti konfese jediným identifikačním znakem, naopak posiluje vědomí, že pro národní emancipaci je nutný společný spisovný jazyk, kterým je možné formulovat kulturní a politické požadavky k dosažení plné nezávislosti na státě, s nímž se neidentifikují.

Ve slovinském prostředí byla od dob reformace používána tzv. bohoričice, spřežkový pravopis, který zcela zdomácněl. Výrazně s ním vyjádřil nespokojenost J. Kopitar (1809) ve své první mluvnici pro všechny Slovince. Zaujatý myšlenkou po jazykovém sblížení všech Slovanů se domníval, že grafická úprava by měla propojit latinku s cyrilicí. Tomuto jeho návrhu ve Slovinsku vyhověli P. Dajnko ze Štýrska (1824) a F. Metelko z Kraňska (1825) ve svých mluvnicích, v nichž představili novou abecedu, která měla splnit Kopitarův požadavek jedna hláska jeden znak. Písmo navržené Dajnkem se nazývalo dajnčice a bylo užíváno jen na území Štýrska a paradoxně podporovalo separatistické tendence tohoto regionu. Dajnčice byla odmítnuta již v roce 1829. Metelkova abeceda se vžila pod názvem metelčice a začaly se v ní ihned tisknout knihy, paralelně dál byla užívána bohoričice. Tato situace vyvolala veřejnou diskusi o pravopisu, kterou Matija Čop (1833) nazval abecední válkou, do které zasáhl svými názory a zkušenostmi z českého pravopisného boje vybavený F.L. Čelakovský (1832), když doporučil Slovincům po vzoru chorvatského Gajova návrhu (1830) přijetí diakritického pravopisu a tím podpořil sblížení s bratry Čechy a Chorvaty (Ilyry). Metelčice byla pod tlakem veřejnosti, zejména odborné argumentace Čopovy, v roce 1833 z oficiálního užívání vytlačena. Gajice si ve slovinském prostoru razila cestu pomalu, neboť byla spojována s ilyrismem, na který Slovinci reprezentovaní Čopem a Prešernem odmítali přistoupit. Ve čtyřicátých letech byla gajice používána paralelně s bohoričicí, která měla mocného zastánce například ve Franu Miklošičovi, i sám Prešeren psal a tiskl své básně bohoričicí, přesto byla gajice roku 1848 definitivně uznána za jediný slovinský pravopis a bohoričice přestala být užívána.

Autoři chorvatských textů pociťovali problémy s grafikou od okamžiku, kdy byla v první polovině 14. století v Dalmácii přijata latinka. Prvním doloženým písmem chorvatských památek je hlaholice, která v okamžiku vzniku ideálně odpovídala fonetické podobě staroslověnského jazyka. Latince v Přímoří a Dalmácii byla vzorem benátská spřežková grafika, pomoc které nebyli schopni zaznamenat slovanské hlásky odlišné od italštiny. Když se kulturní centrum na počátku 17. století přesunulo z přímořských krajů na severozápad Chorvatska, kde se rovněž používala latinka i spřežkový pravopis, leč ten byl zde pod vlivem grafiky maďarské, potýkali se zde uživatelé psaného jazyka s problémy analogickými jako na jihu. Proto byla mezi chorvatskými vzdělanci od počátku 18. století věnována pozornost reformě pravopisu. Návrhy Pavla Rittera Vitezoviće a Andriji Jambrešiče, kteří se zhlédli v české diakritice, se staly východiskem pro úpravu pravopisu Ljudevita Gaje (1830). Pro chorvatské buditele, kteří se soustředili v kajkavském Záhřebu,

řešili podobu společného jazyka přijatelnou pro všechny uživatele národního společenství a samozřejmě jeho grafickou podobu. Gajovy úpravy pravopisu v domácím prostředí nevyvolaly výrazné spory. O pravopisné reformě se vedly vášnivé spory mezi Slovinci či uherskými Srby nebo Čechy. Vášnivé polemiky kolem pravopisu a definitivní podoby spisovného jazyka u Chorvatů se objevily až v druhé polovině 19. století, kdy v Záhřebu působil srbský jazykovědec Đuro Daničić, stoupenec Karadžićovy reformy a organizátor lexikografického díla společného pro Chorvaty a Srby. Zastánci etymologického pravopisu byli před koncem 19. století umlčeni normativní mluvnicí Maretičovou, která téměř na jedno století dala závaznou normu spisovnému jazyku chorvatskému neboli srbskému v chorvatském jazykovém prostoru.

Nejkomplikovanější situace na počátku 19. století panovala v písemnictví uherských Srbů. Tito imigranti kromě státní a kulturní diskontinuity pociťovali také problém vykořenění, neboť neobývali zemi svých předků. Na konci 17. století se ocitli v prostředí, které se ve svém historickém vývoji vzdálilo středověku, v němž pod Osmany bez ohledu na evropský vývoj do té doby žili. Navíc přišli do prostředí s odlišnou konfesí, nové uherské prostředí bylo převážně protestantské a rakouské katolické, což pro pravoslavné Srby, kteří si pod tlakem islámu těžce uchovali víru svých otců, znamenalo skutečné nebezpečí ztráty národní, tedy náboženské identity, neboť pravoslaví je vzhledem k autokefálnímu charakteru svou podstatou náboženstvím národním. Během 18. století hledali uherští Srbové pomoc u pravoslavných Rusů, do Vojvodiny přicházeli ruští a ukrajinští učitelé, absolventi Slavjanské greko-latinské akademie, přinášeli církevněslovanské náboženské knihy a učebnice z doby před provedením reformy ruské azbuky. Tím došlo k vytvoření zcela umělého hybridního tzv. ruskoslovanského jazyka, kterému málokdo rozuměl, a doba nazrála k řešení tohoto jazykového problému. Jednotliví autoři dospěli k subjektivně a nejednotně uplatňovanému jazyku slavenosrbskému. Vzhledem k tomu, že u Srbů vzdělání v té době mohli dosáhnout jen osoby církevní, církevní slovanština jako jazyk posvátný nemohla sloužit světským potřebám. Pro vzdělance a světské potřeby byl určen jazyk, do něhož se nesourodě zapojovaly výrazy živého lidového jazyka. Situace v grafice zcela vystihovala celý jazykový problém. Z posvátného jazyka není možné škrtnout jedinou literu, byť je již zcela nefunkční, a zároveň do grafického systému nelze přidat grafém, který by zaznamenal fonetický stav soudobého jazyka. Přesto řada autorů navrhovala jakási částečná řešení jako odstranění nepotřebných znaků a doplnění o znaky

nové. Významý byl návrh srbské grafiky Savy Mrkalje *Salo debeloga jera* 1810²⁷. Vuk Karadžić přejal od svého učitele Kopitara jeho představu reformy pravopisu a lidového jazyka jako základu pro spisovný jazyk. Pod Kopitarovým vedením Karadžić v krátké době ve Vídni vydal svá zásadní jazykovědná díla (1814 a 1818). Karadžićovy návrhy byly pro církevní představitele i pro řadu srbských vzdělců nepřijatelné. Karadžić vedl polemiky se svými krajany, pro zásadní odmítání své reformy v domácím prostředí (v roce 1832 byl jeho pravopis na srbském území zcela zakázán), pobýval většinou mimo srbské území, v cizině se stával známou a velmi uznávanou osobností a neúnavně pracoval na svém jazykovědném i folkloristickém díle. Ve Vídni ovlivnil své krajany, kteří zde studovali, zejména Đuru Daničiće a Branka Radičeviće, kteří svým dílem (Daničić jazykovědným, Radičević básnickým) obhájili správnost Karadžićova pravopisného i gramatického programu. Velkým Karadžićovým zadostiučiněním bylo přistoupení Chorvatů na „Dohodu o spisovném jazyce“ společném pro Chorvaty a Srby (1850). Nedožil se však definitivního přijetí své reformy jazyka v srbském prostředí (1868).

Pravopis odhalil silnou vazbu na tradici. Pravoslavní Srbové neměli problém s národní identifikací, zásadním problémem však byla demokratizace jazyka. Výrazným vkladem tohoto období byla poměrně úzká spolupráce mezi vzdělanci z jednotlivých zemí, dobrá znalost poměrů v jednotlivých regionech a zásadní ochota pomoci při řešení sporných otázek. Paradoxní se jeví úloha Jerneje Kopitara, který v domácím slovinském prostředí vývoj slovinštiny neovlivnil, byl kritizován Čopem a Prešernem, kteří obhájili svébytnost jazyka i slovinské kultury. Téměř ideálně ovšem realizoval Kopitarův program pro srbský jazyk Vuk Karadžić Pro latinkou psané jazyky se ustálil pravopis diakritický, slovinský, slovenský a český pravopis je fonologický, zatímco chorvatský stejně jako srbský je fonetický. Srbská cyrilice graficky nejlépe vyhovuje fonetickému systému jazyka. Pravopis v jihoslovanských jazycích neřeší grafický záznam přízvuků a délek vokálů. Pravopisné reformy vytvořily příznivou situaci pro kodifikaci jednotlivých národních jazyků a stály u zrodu nově postulovaných funkcí národního jazyka, jako byla funkce komunikační, národně identifikační, regionálně integrační, edukační, kulturně osvětová a symbolická.

27 Představitelé současné serbistiky se k jeho dílu vrátili a znovu je zhodnotili na mezinárodním sympoziu uspořádaném ve Vídni v roce dvoustého výročí vydání jeho pravopisného návrhu. Internationales Symposium an den Anfängen der serbischen Philologie „Salo debeloga jera alibo azbukopotres „von Sava Mrkalj (1810-2010) Wien, 26-27. November 2010.

Překlady Bible od 19. století

Úloha Bible pro vytvoření stylových rovin kodifikovaného jazyka se ukázala také v 19. století velmi důležitá. Stále představovala také kulturní hodnotu, podle níž bylo možné poměřovat jazykovou a duchovní úroveň národního společenství. Připomeňme, že i během 20. století je překladům věnována z hlediska jazykového nejvyšší odborná péče. Významné jsou překlady ekumenické, které propojují biblickou překladatelskou tradici katolickou a protestantskou, hledají moderní výrazové prostředky pro nadčasový text. Ač jde o text náboženský, posvátný, tak přesto jeho obsahem je maximální míra sdělnosti duchovních hodnot každému člověku bez ohledu na jeho vzdělání, sociální zařazení nebo kulturní vyspělost. Takže tento text je v každé době výzvou pro jazykovědce, neboť se také na Bibli odráží vývoj jazyka, vyspělost jazykových prostředků a umělecký styl.

České překlady

Během 19. století je biblickým překladům věnována velká pozornost, vycházejí s velkou péčí a vysokou knižní kulturou.

1821 *Výklad český všech Písem svatých staré i nové smlouvy z původních jazyků* (5 svazků) v překladu Tomáše Draského.

1851 a 1857 *Bible Procházková*

1860-1864 upravené vydání *Bible Procházkovy*. Jde o první Bibli tištěnou latinkou

1862-1865 *Bible Bezděkova* textem je podobná Bibli kralické a je doprovázena ilustracemi Josefa Mánesa.

1864-1872 *Nový zákon* v překladu a výkladem Františka Sušila

1884-1894 *Zlatá bible* s ilustracemi slavných malířů

1888 a 1894 dvousvazková *Bible* s kresbami Gustava Doré.

20. století

1915 *Bible kralická* v revizi Jana Karafiáta

1917-1925 *Bible* jako tzv. Hejčlův překlad a v lidovém vydání

1922-1923 tzv. *Podlahova bible*.

Objevují se překlady jednotlivých knih, a to jak evangelické, tak katolické i židovské rabínské.

1970-1979 mezikonfesní překlad *Bible* (17. svazků), poslední svazek vyšel k výročí Bible kralické

2002 *Poezie Starého zákona* (Kniha Job, Kniha žalmů, Kniha přísloví, Kniha Kazatel, Píseň písní, Nářek Jeremiášův) literární přebásnění některých textů Starého zákona pořídil česko-izraelský básník Viktor Fischl.

2009 *Bible 21* překlad ve spolupráci mnoha odborníků si klade za cíl být více srozumitelný dnešnímu čtenáři

2009 *Jeruzalémská bible* česká verze proslulého francouzského katolického překladu La Bible de Jérusalem (1965). Základním principem překladu byla věrnost originálu, teprve na dalším místě srozumitelnost a literární hodnota. Výsledné znění biblických textů bylo vypracováno metodou srovnávacího překladu z francouzské předlohy a původních biblických jazyků, z hlediska terminologie byla inspirací také tradice českých překladů 20. století.

Slovenské překlady

Během 19. století se kromě Palkovičova překladu Bible nepožizuje další nový překlad.

20. století

1913-1926 *Písmo sväté starého a nového zákona* (10. svazků), překladatelem většiny knih je Andrej Hlinka. Je to první překlad do spisovné slovenštiny.

1936-1937 *Svätá Biblia* první evangelický překlad. Slovenští evangelíci do té doby používali výlučně českou Bibli kralickou

1946 *Písmo sväté Nového zákona* a následný Starý zákon

1955 *Písmo sväté Starého zákona* tvoří jeden překladatelský počín, na kterém se mimo jiných podíleli zejména Štefan Zlatoš a Antonín Ján Šurjanský.

1990-2000 *Biblia – Slovenský ekumenický preklad*. Vedoucí překladatelské skupiny Ján Grešo.

2002 Kamaldulská *Biblia Swaté Biblia Slowénské : aneb Pisma Swatého* v edici Bibla slavica

Slovinské překlady

Ve Slovinsku je biblickým překladům věnována velká pozornost, na začátku 19. století přichází dokončení *Biblije*, která pod vedením Jurije Japelje vycházela v letech 1784-1802. Překlad inicioval lublaňský biskup Karel Herberstein. Podobně podnět pro další překlad dal další lublaňský biskup Anton Alojzij Wolf, který stál také u vydání obou velkých slovníků (Cigaleho a Pleteršnika) toto *Sveto pismo* (6 svazků) vycházelo v letech

1856-1859²⁸. Překlady pořízené v 19. století uzavírá 1869-1882 *Stritarjev Novi zakon*, který vycházel po jednotlivých knihách. Josip Stritar přeložil také několik starozákonních knih, které samostatně vydány nebyly.

20. století

1914 tzv. *Chráska Biblija*, kterou pro potřeby slovinských protestantů přeložil český misionář Antonín Chráska se spolupracovníky.

1959-1961 *Mariborsko Sveto pismo*

1974 *Ekumenska izdaja* = Mariborska Biblija v jednom svazku

1984 *Jubilejni prevod Nove zaveze* Je to jubilejní překlad k 400. výročí Dalmatinovy Bible

1996 *Slovenski standardni prevod* je to první slovinský ekumenický překlad

2006 *Slovenska Biblija* v edici *Biblia slavica*²⁹

Chorvatské překlady

Po protestantském překladu Nového zákona Antunem Dalmatinem a nevydaném úplném překladu Kašićove dostávají Chorvaté překlad celé Bible až v první polovině 19. století Matija Petar Katančić, *Sveto pismo Starog i novog zavjeta* (6 svazků) Budim 1831. Úplný překlad pak pro ně přeloží Ivan Matija Škarić, *Sveto pismo Staroga i Novoga uvita* (12. svazků), Vídeň 1858–1861. V rámci společného jazykového a kulturního prostoru vydávají významní chorvatští vědci vukovci srbské překlady Bible v pochorvatštěné podobě. Jde o Nový zákon přeložený Vukem Karadžićem, jehož editorem je Bogoslav Šulek a vychází v Záhřebu 1877 a Starý zákon přeložený Đurou Daničićem vydává a pro chorvatštinu upravuje Milan Rešetar v Záhřebu 1895. Na přelomu století vychází v Sarajevu v letech 1895 – 1897 Nový zákon v překladu Josipa Stadlera s obširným výkladem. V překladu pokračoval Valentin Čebušnik, dílo nedokončil, v Záhřebu vyšly jen dva svazky Starého zákona 1911 a 1913.

20. století

1925 a 1938 *Sveto pismo Novoga zavjeta*, překlad Franjo Zagoda

28 O propojení spisovného jazyka s biblickými překlady se zajímá G.G.Tjapko v příspěvku *Koncepcii literaturnogo jazyka i perevodov Biblii u serbov chorvatov i slovencev v XIX veke in Rol' perevodov Biblii v stanovlenii i razvitii slavjanskich literaturnych jazykov* (2002, s. 196-248)

29 Roku 2003 dal Jože Krašovec podnět, aby nejstarší slovinské překlady Bible byly zařazeny do mezinárodní sbírky *Biblia Slavica* vydávané vydavatelstvím Ferdinand Schöningh v Německu, které vyšly roku 2006. Společně s hlavním redaktorem edice Hansem Rothem a Majdou Merše připravil do tisku faksimile těchto nejstarších překladů Bible do slovinštiny doplněné vědeckými komentáři, vyšlo také v roce 2006. Nyní vede projekt tzv. *Jeruzalémské bible*.]

1929-1932 překlad celé Bible pořídil Antun Savić, měl být vydán v Záhřebu, nevyšel z politických důvodů, stal se základem pro pozdější překlad

1941-1942 *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, překlad Ivan Evandelist Šarić, druhé opravené vydání Madrid, 1959

1968 *Biblija Staroga i Novoga zavjeta* redaktoři B. Duda i Jure Kaštelan (využívají překladu Antuna Saviće)

1998 *Biblija* přeložená chorvatským jazykem. Tomislav Dretara používá francouzský ekumenický překlad a vydává ji v Bruselu.

1999-2000 *Biblia sacra : versio illyrica selecta, seu declaratio vulgatae editionis latinae, Bartholomae Cassij curictensis...*(původní rukopis Bartola Kašiće z Dubrovníku 1630)

Srbské překlady

Před Karadžićem pořídil překlad Nového zákona do srbštiny Atanasij Stojković *Novi zavet* (1830 a 1834). První vydání Karadžićova překladu *Novi zavjet* vyšlo v roce 1847. Pro druhé vydání roku 1857 Karadžić svůj překlad revidoval. Překlad Starého zákona *Stari zavjet* v návaznosti na Karadžićův novozákonní překlad pořídil Đura Daničić samostatně jej vydal 1865 a poté vycházely oba překlady společně.

20. století

1933 *Sveto pismo* v překladu Luja Bakotiće (tištěno latinkou)

V srbském prostoru se objevují ještě další, většinou novozákonní překlady.

1984 *Novi zavet* oficiální překlad tak zvaný synodální, s církevním schválením pro potřeby srbské pravoslavné církve.

Na území Bosny a Hercegoviny byly biblické překlady vydávány, vždy byly považovány za chorvatské nebo srbské a většinou byly přejímány překlady vzniklé v Chorvatsku nebo Srbsku.

Oslavy tisícího výročí příchodu svatých Cyrila a Metoděje na Moravu

Národně emancipační proces u zkoumaných slovanských společenství je v prvním období veden duchovními, a to jak katolickými, tak protestantskými a u Srbů v jižních Uhrách také pravoslavnými. Vzdělání bylo soustředěno v církevních rukou. Složitější situace nastává po rozpuštění řádů Josefem II., kdy ve školském systému v monarchii zavládne zmatek. Nicméně je to první krok k zesvětštění školství a k sekularizaci společnosti. Druhou generaci obrozenců tvoří převážně učenci civilní, a jejich duchovní rozměr je ukotven ve víře otců, ať jde o katolíky, protestanty nebo pravoslavné. Tím je také zmírněno napětí mezi rozdílnými konfesními prostředími, i když vidíme, že na příklad Pavel Josef Šafařík za svého působení v Novém Sadu nepožíval důvěry pravoslavných kruhů, protože byl evangelík. Teprve polovina 19. století přináší jisté uklidnění náboženské nevraživosti, jak to dokládá také slovenská shoda mezi katolíky a evangelíky při kodifikaci spisovného jazyka.

Vlivem státního náboženství – jednoty oltáře a trůnu – se ve společnosti projevují negativní postoje vůči církvi, ty jsou ostatně podporované ideami francouzské revoluce. Přesto v národně emancipačním procesu i nadále sehrává svou pozitivní roli vlastenecké duchovenstvo, zvláště na Moravě. Svou příležitost zapojit se do velkého vlasteneckého díla nacházejí v oslavách tisícího výročí příchodu soluňských misionářů na Velkou Moravu.

Připomeňme, že kult obou misionářů se v Čechách prokazatelně objevuje za vlády Karla IV., kdy první pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic zavedl v roce 1349 svátek svatého Cyrila a Metoděje. Tento svátek platil i na Moravě, kde jej vyhlásil olomoucký biskup Jan VII. Volek. V roce 1400 byli vyhlášeni oba bratři zemskými patrony Moravy. Papež Pius IX. přesunul slavení cyrilometodějského svátku z 9. března na 5. července. Mimo regionální rámec pak v katolické církvi získali uznání, když v roce 1880 byli papežem Lvem XIII. prohlášeni tzv. rovnocenným svatořečením svatými celé římské církve a nakonec papežskou encyklikou *Grande munus* ve stejném roce byli prohlášeni s irským misionářem svatým Patrikem za spolupatrony Evropy³⁰. V pravoslavné církvi jsou jako světci uctíváni odedávna a z tohoto důvodu jsou považováni za významné ekumenické osobnosti. Cyrilometodějský kult je přítomný u Slovanů i dnes. Slovanský papež Jan

30 Mikulec Roman – Konstantin a Sv. Metoděj, jejich život a odkaz Evropě
[www.velkomoravane.cz/.../Konstantin a Metodej jejich livot a odkaz Evrope.doc](http://www.velkomoravane.cz/.../Konstantin_a_Metodej_jejich_livot_a_odkaz_Evrope.doc)

Pavel II. v roce 1985, kdy od Metodějovy smrti uplynulo 1100 let, ve své encyklice *Slavorum apostoli* (Slovanští apoštolové) pojednává o evangelizačním díle Cyrila a Metoděje a jejich významu pro Evropu.

Pro obnovení cyrilometodějského kultu v 19. století bylo důležité, že kritické studium staroslověnských památek potvrdilo intelektuální a duchovní význam misijního díla svatých Cyrila a Metoděje. Na tyto výzkumy pak navázalo další cyrilometodějské studiím³¹.

V 19. století moravští římskokatoličtí kněží využili cyrilometodějské myšlenky k národnímu probuzení a uvědomění obyvatelstva zejména na Moravě. Cyrilometodějská idea se stala impulzem pro restituci starých práv, národní slávy a politické nezávislosti, k šíření slovanské vzájemnosti. Roku 1848 byla ustavena Jednota moravská, sdružující duchovní i laiky a následujícího roku přijala název Národní jednota sv. Cyrila a Metoděje. Mělo to být středisko pro českou literární tvorbu, jakýsi protějšek Matice české. Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, spolek pro vydávání náboženských i obecně vzdělávacích knih se stal důležitým ohniskem katolického života na Moravě. Jeho prvním starostou byl František Sušil. K prohloubení cyrilometodějského kultu došlo v roce milénia (1863) i při oslavách výročí úmrtí obou bratří (1869 a 1885), kdy se na Velehradě sešly stotisícové zástupy věřících. Idea cyrilometodějská se od počátku stala záležitostí čistě českou a slovanskou. Inspirátorem cyrilometodějského hnutí byl od sedmdesátých let pozdější olomoucký arcibiskup Antonín Cyril Stojan, který pro svou myšlenku zaujal zejména Slovince, Chorvaty, Ukrajince a i české katolíky ve Spojených státech. Velkými propagátory cyrilometodějské myšlenky na slovanském jihu byli slovinský biskup Anton Martin Slomšek a chorvatský biskup Josip Juraj Strossmayer, kteří iniciovali poutě Slovinců a Chorvatů na Velehrad v době významných oslav. Cyrilometodějská idea pronikla hluboko mezi lidové vrstvy, stala se prostředkem k obraně národních i církevních práv, podpořila slovanskou vzájemnost, probudila snahy o sblížení s pravoslavným východem. Moravský Velehrad se stal místem mohutných národních poutí a snah o sjednocení římskokatolických křesťanů s pravoslavnými. V souvislosti s tímto jubileem se angažují národní Matice, například Matica slovenská a Slovinská matice pro tuto

31 František Václav Mareš se této otázce věnoval celoživotně, z jeho pozůstalosti byla vydána obsáhlá publikace, která shromažďuje autorovy práce na toto téma: *Cyrilo-metodějská tradice a slavistika*. (2000, 736 s.)

příležitost vznikají, oslavy jsou významným povzbuzením pro spolkový život i pro odbornou a osvětovou činnost.

A s cyrilometodějskými oslavami je spjaté také její vydání v roce 1863 – *Biblia sacra, to jest Biblí svaté k tisícileté jubilejní slavnosti obrácení Slovanů na víru křesťanskou* vydání od Josefa Růžičky v Praze

A. C. Stojan založil roku 1910 mezinárodní vědeckou společnost pro studium východní církve - Akademii velehradskou, která latinsky vydávala *Acta Academiae Velehradensis* (do jejího zrušení v roce 1948).

Význam slovanských matic pro jazykovou a kulturní emancipaci

Malice jako kulturní instituce využívá alegorii ze světa pilných a skromných včel dělnic, které seskupené kolem své matky vytvářejí dílo prospěšné pro celý svět. Malice tedy představuje symbol národního společenství, které pilnou každodenní prací může kulturně obohatit své okolí. Tento romantický obraz se ujal také jako název mnoha sdružení, časopisů či almanachů (např. almanach Kanjska čbelica, příloha Pražských novin Česká včela, aj.).

Posláním Matic bylo především šíření osvěty a vzdělanosti vydáváním a distribucí knih mezi nejširší vrstvy obyvatel, pozvedat jejich národní vědomí a finančně podporovat nadané nemajetné studenty při studiu. Činnost finančně obvykle pokrývali mecenáši a předplatitelé knih. Nezřídka se stávalo, že se tyto instituce dostávaly do konfliktu s režimem a bývaly rušeny, či jejich činnost pozastavována. Všechny národní malice sehrály velmi důležitou úlohu během 19. století pro kulturní rozvoj daného národního společenství. Jejich představitelé se navzájem podporovali, předávali si zkušenosti a iniciovali vytváření nových vzdělávacích a kulturních zařízení³².

Malice srbská 1826 – 1835; 1837 – dodnes

V roce 1826 byl v Pešti založen literární spolek Malice srbská (Matica srpska). Podnětem bylo zahájení činnosti Maďarské akademie věd v Pešti roku 1825. Cílem instituce bylo šíření literatury a osvěty mezi srbským lidem vydáváním dobrých knih. Jako svůj tiskový orgán převzala Malice nepříteli úspěšný časopis *Letopis* Georgije Magaraševiče. Tento časopis v letech 1825–1830 ideově podporoval Pavel Josef Šafařík pobývajícím tehdy v Novém Sadu. Protože časopis nepřijal reformu V. S. Karadžiče, značná část srbských spisovatelů do něho nechtěla přispívat. Prvním předsedou Malice byl Jovan Hadžić (alias Miloš Svetić), zapřísáhlý zastánce tradičního srbského pravopisu. Polemika mezi zastánci a odpůrci Karadžičovy reformy se natolik vyhrotila, že vláda roku 1835 Matici i *Letopis* zakázala. Po dvou letech se činnost obnovila pod vedením Todora Pavloviče. Roku 1838 otevřel srbský šlechtic, právník, filantrop a mecenáš Sava Tekelija v Pešti Tekelijanum,

32 Podrobně zpracoval dějiny jednotlivých matic u Slovanů slovenský autor Michal Eliáš, *Malice slovanských národů* (1996)

internát pro srbské studenty, v němž bylo také sídlo Matice, on pak byl jmenován doživotním předsedou Matice srbské. Po revoluci 1848 činnost Matice stagnovala. Mezitím se Novi Sad stal novým kulturním centrem Srbů, proto bylo vyvíjeno úsilí, aby sídlo Matice bylo přeneseno do Nového Sadu, což se uskutečnilo roku 1864. Navzdory vládním snahám odsunout Matici zpět do Budapešti, se ji podařilo zachránit a po roce 1882 rozšířit činnost, zmodernizovat Letopis a orientovat na literaturu. Tato instituce působí až dodnes, prezentuje se jako vědecká, literární a kulturní společnost, která popularizuje a podporuje umění, vědu a literaturu.

Matice česká 1831 – 1949

Matice česká byla založena roku 1831 jako nakladatelství a osvětová organizace, vydávala českou literaturu, překládala díla cizích autorů a pořádala přednášky. Iniciátorem myšlenky jejího vzniku byl historik František Palacký a další čeští vlastenci, usilující o povznesení českého jazyka.

Palacký po příchodu do Prahy 1823 sjednotil demokratické vlastence, navrhl vydávat časopis *Musejník*, ve kterém 1. 1. 1831 oznámil založení Matice. Mezi hlavní úkoly kromě vydávání knih bylo sestavení úplného a kritického slovníku českého jazyka a „reálnou encyklopedii“. K prvním členům, z jejichž příspěvků byla činnost Matice financovaná, patřili příslušníci šlechty, nižší duchovenstvo a univerzitní studenti, čtenářské spolky a knihovny. Členství v Matici bylo považováno za vlasteneckou čest a povinnost. Vydavatelská činnost byla zahájena v roce 1832 převzetím *Časopisu Českého muzeum*. Mezi další aktivity Matice patřila propagace knih v českých zemích, kontakty s cizími vzdělávacími institucemi a podpora česky píšících literátů. Vedle toho Matice usilovala o prosazování češtiny do škol a úřadů.

V letech 1832-1841 bylo zakázáno používat názvu Matice a tak název zněl *Pokladnice českého musea k vydávání českých knih*. Na začátku své vydavatelské činnosti Matice vydala Jungmannův *Slovník* a Šafaříkovy *Slovanské starožitnosti* (1836-1837), Kollárovo dílo namířené proti Štúrově reformě *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846), ale i Štúrovu práci *O národních písních a pověstech slovanských* (1853). V Matici vyšly Palackého české dějiny *Geschichte von Böhmen* (1836-1867).

Rok 1848 představuje angažmá Matice na revolučních událostech. Musejník otiskl politické články, samo Museum poskytlo prostory Slovanskému sjezdu, policejní ředitel v Praze označil tyto instituce v rozporu s ideou Rakouska, protože stály proti centralismu, unifikaci a germanizaci. Oživení činnosti nastalo až po pádu Bachova absolutismu. Po založení Matice slovenské spolupracovala na odstranění rozporů v otázce spisovného jazyka. Po zániku Matice slovenské její členové vstupovali do Matice české. V roce 1931 proběhly velkolepé oslavy 100. výročí založení za přítomnosti T. G. Masaryka., během německé okupace činnost Matice i muzea byla pozastavena. Roku 1949 bylo Muzeum zestátněné a Matice zanikla.

V Čechách a na Moravě v druhé polovině 19. století existovaly další specializované spolky, např. Matice školská. Ta od roku 1872 postupně zahajovala činnost v jednotlivých městech, první byla zřízena v Prostějově, zřizovala různé typy škol s vyučovacím jazykem českým. 1880 vznikla Ústřední Matice školská, pečovala o chod řady obecných škol i jiných středních škol. Byla zrušena 1948.

Matice moravská 1853 – dosud

Národní jednota sv. Cyrila a Metoděje byla založená roku 1849 a později byla přejmenovaná na *Moravskou národní jednotu*. Jednota se prohlásila za spolek vědecký a humanitní, jehož účelem je vydávání a šíření knih, podporování knihoven, čítáren, přírodopisných sbírek a uměleckých děl. Širokému okruhu čtenářů byl určen kalendář *Koleda*. V roce 1853 se sdružení přetvořilo v *Matici moravskou*. V roce 1869 vznikl *Časopis Matice moravské*, jako první český vědecký časopis na Moravě. Fond knihovny, kterou mohl užívat za stanovených podmínek i *Český čtenářský spolek*, se po r. 1910 přesunul z Besedního domu do Moravské zemské knihovny. Ve 20. století po druhé světové válce ji minula vlna likvidací, teprve od roku 1967 patřila pod správu Československé historické společnosti a po jejím zrušení roku 1990 se znovu osamostatnila a vyvíjí činnost dodnes.

Matice ilyrská 1842 – 1874, po změně názvu Matice chorvatská 1874 – dosud

Vznik Matic srbské a české podnítil také založení podobné instituce u Chorvatů. Ljudevit Gaj od roku 1829 zamýšlel založit národní ilyrský spolek, žádost o jeho založení s názvem „bibliografický závod“ poslal 1835 maďarské vládě. Než přišlo povolení, zahájily činnost čtenářské spolky v roce 1838, ve Varaždinu, Karlovcích a v Záhřebu zakládají Ilyrskou čítárnu, uznávanou jako ústřední instituci. Tato čítárna podala žádost o vytvoření Matice ilyrské (Matica ilirska), což se uskutečnilo roku 1842 a prvním předsedou se stal Ljudevit Gaj. Vazby s Maticí a zájem o ni projevovala řada významných Slováků – Ján Kollár, Pavel Josef Šafařík a Štefan Moyzes, který v Záhřebu v této době 17 let působil. Prvním vydavatelským počinem Matice ilyrské bylo vydání barokního díla Ivana Gunduliće *Osman* s doplněním dvou chybějících zpěvů Ivanem Mažuraničem. Roku 1874 je změněn název na Matice chorvatská (Matica hrvatska). Bývá uváděno, že tato změna souvisí s pojmenováním akademie věd v Záhřebu, které byl dán název Jugoslávská akademie věd a umění a tak bylo zapotřebí druhou významnou národní instituci dát ryze národním označení.

Matice převzala vydávání prvního moderního chorvatského literárního časopisu *Kolo*, který vycházel od roku 1842 do smrti jeho hlavního redaktora Stanka Vraze v roce 1851. Nahrazen byl časopisem vydávaným rovněž Maticí *Neven* 1852-1858, který jako jediný literární časopis vycházel v Chorvatsku v době Bachova absolutismu. V roce 1868 se Matica ilirska spojila s nově založenou Jugoslávskou akademií věd a umění. V roce 1869 začal vycházet časopis *Vijenac*, od Matice se později osamostatnil, dnes vychází opět jako literární orgán Matice chorvatské.

V současnosti patří Matice chorvatská k nejvýznamnějším národním vydavatelským a kulturním institucím v zemi.

Matice dalmatská 1862 – 1912

Matice dalmatská (Matica dalmatinska) byla potvrzena roku 1861, činnost zahájila 1862 v Zadru, za podpory J. J. Strossmayera. Roku 1882 je učiněn první pokus sjednotit ji s Maticí chorvatskou, druhý pokus začal rokem 1910, sjednocení se uskutečnilo v roce 1912.

Matica slovenská 1863 –1875; 1919 – dosud

První zmínku o potřebě založit Matici slovenskou vyslovil v listě Jánů Kollárovi roku 1827 Pavel Josef Šafařík a to v reakci na nedávno založenou Matici srbskou, která jako první slovanská matice vznikla o rok dříve. Od roku 1831 existovala Matice česká, což dalo Slovákům konkrétní představu, jak by mohla Matice vypadat. Myšlenky se chopili revolučně naladěni štúrovci, kteří měli v programu svého kroužku *Vzájemnost* (1837) také založení Matice slovenské. Jejich plány se však neuskutečnily. Vznik Matice slovenské v roce 1863 byl výsledkem snah vlastenecky orientovaných demokratů na martinském Memorandovém shromáždění roku 1861.

V Martině byl ustanoven dočasný přípravný výbor, který poměrně pružně vypracoval návrh stanov spolku a roku 1861 je předložil ke schválení uherské místodržitelské radě. Výbor inicioval i rozsáhlou národní sbírku na matiční fond, která probíhala velmi úspěšně. Pro Matici se delší dobu hledalo sídlo. Volba nakonec padla na memorandový Martin, který v dubnu 1862 ohlásil, že přijme Matici slovenskou do svého lůna.

Spolu s matiční akcí probíhaly na Slovensku i velké přípravy oslav tisíciletého jubilea příchodu Cyrila a Metoděje na Velkou Moravu. Přesto, že jubileum nakonec nebylo tak slavné, jak se plánovalo, stalo se velkou manifestací národního uvědomění. Přispěly k tomu i velké poutě na Moravu, zejména na Velehrad, kde oslavy nabraly skutečný česko-slovenský a slovanský charakter. V té době se Velehrad stal významným poutním místem, kde se utužovalo bratrství Čechů, Moravanů a Slováků.

Vyvrcholením cyrilometodějských oslav bylo první valné shromáždění Matice slovenské, které se roku 1863 sešlo v Martině, když císař František Josef I. potvrdil stanovy spolku.

Podle stanov měla Matice sdružovat slovenské kulturní, osvětové a vědecké pracovníky, podporovat rozvoj slovenské literatury a umění, organizovat osvětovou činnost, starat se o rozvoj vzdělání slovenského lidu a pozdvihovat národní sebevědomí. Tyto cíle, ač jen částečně, podle daných prostředků a okolností, Matica plnila. Za krátký čas získala autoritu vrcholné celonárodní kulturní instituce, která mohla reprezentovat národ i v zahraničí a navazovat styky s kulturními a vědeckými institucemi dalších, hlavně slovanských národů.

Do roku 1875 vydala pod vedením F. V. Sasínka 12 ročníků *Letopisu Matice slovenskej*, což byl v podstatě první vědecký časopis Slováků. Mimo to vydala 41 knižních titulů nejrozličnějšího zaměření. Velkou pozornost též věnovala rozvoji ochotnického divadla a

sborového zpěvu a podařilo se jí prostřednictvím místních "jednatelů" založit řadu ochotnických souborů.

K významnému okruhu působení Matice slovenské patřila i sběratelská činnost. V tomto směru nahrazovala úlohu národního muzejnictví, archivnictví, galerie a knihovny. Matice byla financována výlučně z vlastních prostředků, které získávala z členských příspěvků a ze sbírek mezi slovenským lidem. Ač maďarské celonárodní vědecké a kulturní instituce dostávaly od vlády i sto či dvě stě tisové dotace ročně, Matice slovenská za celou dobu svého působení nedostala vůbec nic. Za to však byla již od svého vzniku vystavena neustálým útokům od vládnoucí maďarské strany. Ministerstvo vnitra nařízením roku 1875 nejenže zakázalo činnost Matice slovenské, ale zabavilo i všechnen její majetek. Obranné akce ze strany jejího vedení i ze strany celé slovenské veřejnosti byly bezvýsledné. K obnovení činnosti došlo až v novém státě v roce 1919 od té doby pracuje Matica nepřerušeně až dosud.

Slovinská matice 1864 – dosud

Původní úmysl založit matici měl v roce 1845 Anton Martin Slomšek, pozdější mariborský biskup, jako instituci, která by vydáváním levných slovinských knih napomohla propojení Slovinců a vedla je k duchovním hodnotám, zejména k vlastenectví. Návrh na zřízení matice byl zamítnut. V roce 1848 národní vědomí Slovinců sílilo a v roce 1850 se opět objevuje návrh založit matici jako nakladatelství slovinských knih. Ohledně náplně takové instituce nepanovala mezi Slovinci jednota. Slomšek se svými přáteli založil roku 1851 v Celovci (Klagenfurtu, dnes v Rakousku) spolek *Mohorjeva družba*, což je nejstarší slovinský spolek. V šedesátých letech se myšlenka na založení matice jako vědeckého spolku u Slovinců opět dostala na pořad dne. Také pro vznik této matice měly rozhodující vliv oslavy tisícího výročí příchodu Cyrila a Metoděje na Moravu. Z podnětu a za finanční podpory mariborských vlastenců byla roku 1864 založena jako poslední z řady námi uváděných matic s cílem, aby ve slovinském jazyce vydávala náročné knihy z nejrůznějších oborů a zvyšovala úroveň vzdělání a vědy, a vytvořila slovinskou terminologii pro různá odvětví. Na jejích přípravách se podílel Fran Levstik, finančně Matici podpořil biskup Strossmayer. Stanovy byly schváleny roku 1864 a podle nich byla matice literárním spolkem, který má šířit kulturu vydáváním knih. Od svého založení se Slovinská matice (Slovenska matica) starala o kulturní a duchovní vývoj slovinského

národa, nahrazovala neexistující akademii věd a až do roku 1918 byla ústřední slovinskou kulturní institucí. Přestála všechny politické změny během 20. století a svou matečnickou funkci vykonává aktivně i v současnosti. Po celou dobu existence spolupracuje s ostatními maticemi a zejména s evropskými akademii věd, stará se také o jazykový i kulturní kontakt s krajinami v zahraničí.

Tento pohled na kulturní instituce působící v 19. století jako zásadní národně kultivační prostředník mezi vzdělanci a vlasteneckými příslušníky národního společenství dokládá nejen podobnou touhu u všech rakouských Slovanů po vzdělání, odráží také značné potíže, na které taková národně vyhraněná instituce ve společném německo-maďarském státním a jazykovém prostoru narážela. Činnost všech matic dokazuje jejich významný podíl na národní a jazykové emancipaci a to zejména pro jejich vydavatelskou činnost a šíření dobré knihy v národním jazyce mezi vzdělance i mezi prosté lidi žijících daleko od kulturních center. Plnily funkci vědeckých společností, tak hojně působících po celé tehdejší Evropě.

Významné etapy v kulturních dějinách zkoumaných národů

Sledovali jsme rozvoj i úpadek států, které se v 19. století ocitly ve společném státě, prošly odlišnou cestu vývoje v různých kulturních sférách, a přece během jednoho století pod vlivem jednotné kulturní politiky státu a shodných vlivů kultury vyspělých evropských národů, zejména Francie a Německa, dokáží intenzivní prací přispět k emancipaci národa a jeho jazyka. Na konci století je pozice těchto dosud porobených národních společenství zásadně odlišná od té, s jakou do století vstupovala. Spisovný jazyk je kodifikován, politické vědomí rovněž emancipováno, kultura, zejména literatura srovnává kvalitu s vyspělou Evropou.

Při nahlédnutí celkového vývoje kulturního vývoje je patrné, že vrcholným obdobím u většiny národních společností je humanismus, renesance a baroko. Tehdy v jednotlivých prostředích působily vynikající osobnosti, které přinesly dílo ojedinělých kvalit. V českém prostředí jsou to zejména humanisté jako Daniel Adam z Veleslavína, okruh překladatelů Bible kralické a Jan Amos Komenský, který významem svého díla ovlivnil vědu v celé Evropě a nejen ve své době.

Na Slovensku se o slovenskou vědu a kulturu zaslouží v první polovině 18. století Matej Bel. Tento polyhistor, encyklopedista, filozof, pedagog a evangelický kazatel ovlivnil a modernizoval vědu v Uhersku, a slovenské školství, když zavedl jako vyučovací jazyk na bratislavském lyceu slovenštinu. Jeho dílo proniklo za hranice monarchie a bylo oceněno mnoha učenými společnostmi v Evropě, významné akademie ho zvolily za svého člena. K jeho odkazu se hlásil francouzský encyklopedista Denis Diderot.

Ve Slovinsku se za reformace stal zázrak v podobě daru prvních slovinských knih od slabikáře až po úplný překlad Bible do slovinštiny a první mluvnicki živého slovinského jazyka, o kterém panovalo přesvědčení, že je to jazyk chudých nevzdělaných venkovanů. Ti, kdo se o toto velkolepé dílo zasloužili, požívají velké vážnosti až dodnes, zejména Primož Trubar a Jurij Dalmatin a řada dalších.

V Chorvatsku, zejména v Dalmácii a Dubrovniku v blízkosti Benátek a pod jejich silným vlivem, zvláště v období humanismu vzniká bohatá umělecká literatura, původně latinská, posléze v čistém chorvatském jazyce. Pro literaturu díla tohoto období představují počátek světské poezie, prózy a divadelních her v duchu renesance (Marko Marulić, Petar

Hektorović, Šiško Menčetić, Mavro Vetranović, Marin Držić, a mnozí další). Na tuto tvorbu pak navazuje největší barokní básník Ivan Gundulić. Dílo dubrovnických autorů vytvořilo silnou dubrovnickou literární tradici a ta představovala hlavní argument pro přijetí štokavštiny jako kulturního základu spisovného jazyka pro celé chorvatské společenství. Právě pro štokavský základ dubrovnické literatury, nahlíží na tuto tvorbu srbská literární historie jako na součást vlastní srbské literatury.

Pokud nahlédneme za neproniknutelnou zeď osmanského prostoru, vidíme stagnaci a úpadek. Přesto je vhodné připomenout, že samotný fakt uchování jazyka a náboženství v tak dlouhodobém útlaku je úspěch. V Bosně jsou to místní františkáni, kteří kromě statečné pastorece vytvářejí významná písemná díla.

U Srbů jsou novodobé dějiny kultury psány až osobnostmi spjatými až s prostorem jižních Uher. Jedni z prvních a nejvýznamnějších barokních autorů jsou Gavril Stefanović Venclović a Zaharije Orfelin, později představitel osvícenství Dositej Obradović. Významně zasloužili o proniknutí evropské kultury mezi uherské Srby.

Dílo vedoucí k jazykové a národní emancipaci se zintenzivňuje v období humanismu, posiluje výrazně v období baroka, kdy se výrazně soustřeďuje pozornost na lidovost v umění, a před koncem 18. století se začínají výrazně seskupovat jednotliví učenci, aby vědomě a na odborných základech připravili jazykovou normu psaného jazyka. Bývají v kontaktu se vzdělanci z blízkých univerzit a postupně se vzájemně ve své práci ovlivňují. Jak byli tyto vlivy pozitivní či negativní, to je v práci zmíněno.

Můžeme jen potvrdit platnost latinského přísloví *Inter arma silent Musae*. Každý válečný konflikt a cizí nadvláda znamená zpomalení kulturního vývoje. Pokud jsou podmínky pro odbornou práci dostatečně příznivé, pak také výsledky této práce jsou pro společnost prospěšné. Tato práce se snaží mimo jiné vydat svědectví o potřebě vědomé péče o jazykovou kulturu (nikoliv o puristickém poručnictví).

Ztracená nebo nevydaná díla zásadního významu pro vývoj jazyka

Vinnou nepříznivých okolností během dějinného vývoje v jednotlivých zkoumaných oblastech došlo ke ztrátě mnoha vzácných rukopisných děl, která přinášela zejména slovníkový materiál, nebo důležité návrhy úpravy složité grafiky i zásadních jazykových řešení při překladu biblického textu do národního jazyka. Na této situaci se podílí několik faktorů. První je zřejmě časová vzdálenost od jejich vzniku, tedy „zub času“. To vysvětluje, proč se nedochovala řada manuskriptů z počátku slovanského písemnictví. Hned druhým nepřítelem byla skutečnost, že některé slovanské komunity byly ve sféře mocenského a kulturního vlivu neslovanských struktur a písemné dokumenty v jiném než kulturním či úředním jazyce nebyly uchovávány s takovou péčí, jakou by si zasloužily.

Dalším negativním prvkem jsou časté požáry, ať z nešťastné příčiny, nebo pro vojenské aktivity v daném prostoru. Válečná tažení pak měla za následek likvidaci především materiální kultury i duchovní devastaci. Jak patrně z nástinu historických událostí na jednotlivých územích, období relativního klidu tolik potřebného pro rozvoj vědy a kultury jsou krátká a střídána velkými politickými katastrofami. Zkoumané území postihly ty největší, osmanská nadvláda a turecké vpády, třicetiletá válka a Napoleonovo tažení Evropou. K lokálním negativním projevům násilí pak můžeme přičíst husitské války a represe proti vzbouřencům od stavovských povstání po selské vzpoury a války o trůn či územní zisky. Kromě lidských životů jsou také ničeny kulturní památky. V neposlední řadě se o ztrátu mnoha děl zasloužily náboženské spory, netolerance a šíření pravé víry ohněm a mečem. V českém a slovinském prostředí je neustále přítomný syndrom rekatolizačního pálení knih, zatímco josefinské rušení klášterů, které postihlo bohaté knihovny sbírky mnohem masivněji než Koniášové, bývá přecházeno mlčením. A tím výčet způsobů ničení písemných památek nekončí. V námi zkoumaném období do 19. století prokazatelně víme o několika zásadních nerealizovaných jazykových projektech. Ve šťastnějším případě se rukopisy dochovaly a mohly být později či až v současnosti vydány.

Jedním z důležitých výstupů jazykové redakce Dalmatinova překladu Bible pro slovinskou jazykovou situaci byla první latinská mluvnice Adama Bohoriče, kterou vrcholí protestantské snahy o kultivaci slovinštiny. Bohorič je také autorem slovníku *Elementale Labacense cum Nomenclatura trium linguarum, Latinae, Germanicae et Sclavonicae* kolem 1580, což bylo první lexikografické dílo, které zapojuje slovenštinu (slovanský

jazyk) po bok obou kulturních jazyků používaných na slovinském území (latiny a němčiny). Práce se nedochovala, je možné, že později mohlo být zapojeno do jiného slovníku, neboť autorská práva se tehdy nectila.

Takový je osud zejména dvou úplných překladů Bible. Týká se to prvního překladu Bible do chorvatštiny, překlad pořídil Bartol Kašić, jezuita, významný chorvatský rekatolizátor a gramatik. Kašić, přes původní ukotvení v čakavském nářečí, o které se opřel ve své mluvnici, se pro překlad Bible rozhodl použít hojněji rozšířené štokavské nářeční báze. Na počátku 17. století během svých misijních cest po chorvatském, bosenském a srbském území nasbíral bohatý jazykový materiál, který podrobil analýze a zjistil, že štokavská slovní zásoba bude srozumitelné většímu počtu potencionálních čtenářů. Kašićův překlad nebyl vydán pro věroučné spory v Římě, které vedli basiliáni ohledně pravověrnosti překladu. Rukopis se dochoval a péčí editorů řady *Biblia slavica* byl Kašićův překlad vydán. Kašić část svých biblických překladů zařadil do svého překladu Římského misálu (*Ritual rimski*) a tím v povědomí chorvatských katolíků uchoval svou představu o psaném jazyce.

Velmi podobný osud má rovněž první překlad Bible do slovenského jazykového prostoru. Mniši kamaldulské řehole působící na Slovensku v Červeném Klášteře se velmi významné podíleli na jazykovém zpracování místní slovní zásoby a vytvořili první velký latinsko-slovenský slovník. Slovník stejně jako biblický překlad měl sloužit v prostoru jako významný nástroj katolického vyznání. Překlad tak zvané *Kamaldulské Bible* (do roku 1756) je vytvořen v tzv. kamaldulské slovenštině, (klášter leží na pomezí Slovenska a Polska v pohoří Pienin). Text používá podoby běžného mluveného jazyka, s výraznými západoslovenskými prvky s využitím vžitých spisovných prvků češtiny i krajových slov polských. Překlad dokazuje vysokou duchovní kultury a jazykovou vyspělost překladatelů a je srovnatelný s tehdejšími biblickými překlady. Také vydání i tohoto rukopisu se uskutečnilo až v 21. století v edici *Biblia slavica*.

Podobně se svého vydání v době vzniku nedočkala řada lexikografických prací. Jednou z nich je rovněž Kašićova práce *Hrvatsko-talijanski rjecnik s konverzacijskim prirucnikom* vydaný teprve roku 1990 v Záhřebu. Tento typ slovníků sloužil pro misijní účely italských duchovních v chorvatském prostoru. Připomeňme, že podobný slovník s konverzací byl vypracován pro stejné účely ve slovinském prostoru Italsko-slovinský slovník Gregorije Alasii da Sommaripy, vydaný 1607.

Mezi chorvatskými reformátory jazyka a písma vyniká Pavao Ritter Vitezović, všestranný barokní polyhistor. Koncem 17. století se věnuje ortografickým problémům psaného chorvatského jazyka. Dochovaný slovník *Lexicon latino-illyricum* obsahuje slovní zásobu všech tří chorvatských nářečí, za ztracený je považován obrácený slovník chorvatsko-latinský a zejména jeho pravopisný spis *Orthographia Illyrica*, o němž víme z jeho dalších děl, kde se na něj odvolává. Právě Vitezovićova idea jednoho znaku pro jednu hlásku se ujala mezi ilyrce, zejména se o ni opřel Ljudevit Gaj.

Opožděně také vstupuje do chorvatského kulturního prostoru lexikografické dílo typického představitele tak zvaného ozaljského kruhu, Ivana Belostence, vytvořené zhruba o sedmdesát let dříve, než bylo tiskem vydáno. Jde o dvousvazkový slovník *Dictionarium*, později nazvaný *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium* – první kniha a druhá kniha *Gazophylacium illyrico-latinum*, tato část je nedokončená. Vydáno tiskem roku 1740. Je to jeden z největších chorvatských slovníků. Slovní zásoba je sestavená ze slov všech tří chorvatských nářečí. Změna názvu díla má souvislost s dílem Jakova Miklaji *Blago jezika slovinskoga* vydaného roku 1649, tedy zhruba v době předpokládaného vzniku slovníku Belostencova. Pokusy o sblížení slovní zásoby čakavského, kajkavského a štokavského jazykového prostoru, které charakterizují právě ozaljský kruh. Ve výsledku nebyly úspěšné. Pokud by se dílo dostalo mezi veřejnost v době vzniku, možná by se budoucí kodifikace chorvatského jazyka ubírala jinou cestou.

Také český jazykový prostor mohl být obohacen velmi zásadním slovníkem Jana Amose Komenského. Pro slovník češtiny *Thesaurus linguae bohemicae* sbíral materiál a jeho čtyřicetileté, ještě nedokončené dílo, lehlo popelem při požáru 1656 v Lešně.

O tom, že také knihy mají své osudy, svědčí právě zmíněné práce, které zůstaly nadlouho uvězněné v rukopisné podobě nebo nikdy „nepromluvily“. Můžeme se jen dohadovat, kolik takových děl bylo zničeno během neblahé historie lidstva.

Závěrečné shrnutí práce

Výzkum mnohonárodnostního jazykového prostoru Habsburské monarchie zaměřený na jazykovou situaci většiny slovanských jazyků v ní používaných prokázal předpoklad, že centrálně direktivní systém mocnářství uspíšil zvýšení vzdělaneckého potenciálu příslušníků všech jazykových společenství. Přesto péče o vzdělávání poddaných měla dalekosáhlé důsledky na míru svobody jednotlivce, jestli se odvážil vyjádřit nesouhlas s osvětleným panovníkem. Důkazem je tvrdé potlačení revoluce roku 1848, kdy sny o národní emancipaci nahradil realistický, byť zpočátku neradostný program postupných dílčích úspěchů v oblasti kultivace jazyka a literatury, drobných politických vítězství, což v souhrnu dokázalo rozrušit státní kolos, který se vyčerpal a nebyl schopný se demokratizovat, jak to požadovali představitelé všech národních společenství.

Jestliže jsme nahlédli do jazykové situace 19. století a mapovali úsilí jednotlivých jazykovědců zaznamenat a kultivovat jazyk národního společenství v jednom mnohonárodnostním státě, pak dnešní situace v mnohonárodnostní Evropské unii staví před jazykovědce nové, kvalitativně vyšší nároky. Univerzalita a globalismus jako pozitivní intelektuální hodnoty mohou také postupně ohrožovat přirozený vývoj těch jazyků, které nepatří k celosvětově používaným v nadnárodní komunikaci na všech úrovních, mezi něž slovanské jazyky dnes skutečně patří. 19. století přineslo propojením prostoru možnost spolupráce intelektuálních elit, současný evropský prostor nabízí možnosti široké mezinárodní spolupráce. Tam, kde se jazykovědci spojují do společných vědeckých a výzkumných projektů, je výsledek pozitivní. Úkoly, které dnes stojí před filology jsou stejně naléhavé, jako byly v práci zkoumaném období.

Výsledky vyplývající ze studie a odpovídající na otázky položené v úvodu práce jsou následující. Pro pochopení emancipace jazyků v 19. století vychází práce z nástinu vývoje jednotlivých národních společenství zhruba od konce 9. století, protože v tomto historickém procesu tkví budoucí řešení podoby spisovného jazyka.

Sledováním kulturního a politického vývoje od středověku ke zkoumanému 19. století nastiňujeme zásadní historické skutečnosti, které ozřejmí smysl aktivit jednotlivých kodifikátorů během 19. století.

Národní společenství, která neměla během středověku ani následně do konce 19. století možnost vytvoření vlastního státu, (v tomto případě se to týká Slováků a Slovinců), jsou znevýhodněna, protože obvykle chybí společenské elity, které by finančně podpořily ekonomicky i duchovně kulturní vývoj daného společenství. Jejich cesta k národně jazykové emancipaci do 19. století je obtížnější, vykazuje méně aktivit, které by kultivovaly národní jazyk směrem k následné kodifikaci. Nositeli národní identity jsou spíše nemajetné vrstvy obyvatelstva, chybí zejména vlastenecká šlechta, vzdělání získávají synové z chudého prostředí, proto převážně jen teologické, a právě oni jsou nositeli výrazného zájmu o rodný jazyk. Ve Slovinsku jsou to protestantští kazatelé, kteří mezi léty 1550 – 1584 vytvoří první předpoklady pro budoucí jazykovědná studia vydáním slabikáře, katechismu, náboženských knih, překladu Bible a mluvnického popisu jazyka. Od té doby je ve slovinském prostoru stále přítomný zájem o vzdělávání ve vlastním jazyce. Slovenská jazyková situace do 19. století vykazuje podobné rysy, má však tu odlišnost, že v době přijetí protestantismu nevytvoří vlastní překlad Bible ani mluvnici, ale převezme z kontaktního jazykového prostoru, tedy z Moravy, český bratrský, tedy protestantský překlad Bible (Bibli kralickou) a tím se zkomplikuje na delší dobu přirozený vývoj slovenštiny. Slovinci stejně jako Slováci si svou slovanskou identitu výrazně uvědomují vlivem protestantského proudu, který do jejich prostoru vstoupí. Opět z prostředí duchovních, tentokrát katolických řeholníků, dostává slovenská jazyková komunita v polovině 18. století první slovníkové zpracování svého jazyka v latinsko-slovenské podobě se stručnou mluvnickou charakteristikou, která se opírá o kulturní typ západoslovenštiny. Ve Slovinsku se celé území rekatolizací vrátí k Římu, ovšem jazykově se slovinští křesťané opírají o výsledky protestantské kodifikace. Naopak pro slovenské jazykové společenství, které se dělí na evangelíky a katolíky, v intencích rodícího se národně emancipačního úsilí v osvěcenském 18. století se úlohy stabilizovat jazykovou normu pro psanou podobu ujímá katolický kněz a opět volí kulturní západoslovenštinu za základ své normy. Pro její výrazné odlišnosti od ostatních dvou regionálních podob živého jazyka se situace v 19. století na Slovensku řeší změnou nářeční báze pro kodifikovanou podobu spisovného jazyka.

Naopak český jazykový prostor, který se slibně vyvíjí v souvislosti s politicky, ekonomicky a kulturně sílícím českým státem, vykazuje od počátku písemnictví na svém území doložitelný výrazný zájem nejen o obsah psaných děl, ale také o jazyk jako nástroj sdělování myšlenek rodící se vzdělanecké vrstvy. České prostředí má všechny podmínky

pro svůj kultivační vývoj, zázemí v národní, a vysoce postavené šlechtě, ve vzdělanecké struktuře duchovního i světského obyvatelstva, neboť od první poloviny 14. století v Praze duchovní klima ovlivňuje univerzita. S českou univerzitou pak je spjatá následná národní duchovní revolta, která zemi uvrhne do dlouhotrvajících vnitřních i zahraničních konfliktů. Husitství na jedné straně boří a ničí kulturní dědictví, na druhou stranu vytváří podmínky pro rychlejší šíření svobody náboženské a osobní, což je v souladu s myšlenkami evropského humanismu. Z českého prostoru vyjdou nejen významné osobnosti, ale také zásadní díla osvědčující vysokou úroveň jazyka, mluvnice, slovníky a překlady Bible, jejichž četnost je mimořádná, již v předchozích obdobích.

Evropu v období vrcholného humanismu zasáhnou dvě politické katastrofy. Jedna přichází od konce 14. století z Osmanské říše, která vítězně ovládá postupně celý prostor Balkánského poloostrova, až se bitvou u Moháče (1526) zastaví ve střední Evropě. Zde rozvrátí Uherský stát, který pak zbylou severní částí připadne rakouskému dědictví. Mapa Evropy se od roku 1526 výrazně mění. Habsburkové upevňují svou vládu nejen nad rakouskými zeměmi, ale i nad většinou území dnešního Slovinska a té části Chorvatska, které zůstalo mimo Osmanskou říši. Habsburkové vládnou nad Zeměmi koruny české. Ostatní Evropu na severozápad od Osmanské říše oslabují náboženské spory, které přecházejí do válečných konfliktů a uvrhnou tuto část Evropy do apokalyptické třicetileté války. Dochází k nepředstavitelné hmotné i duchovní devastaci, ze které se po roce 1648 křesťanská část Evropy těžce vzpamatovává. K životu materiálnímu i duchovnímu, až do mystických výšin, ji pozvedá baroko se svým programem obrody křesťanství. K tomuto cíli využívá ohromující okázalosti ve všech oblastech umění, rovněž jazykovou stránku literárních projevů nebyvale obohacuje žánrově i výrazově. Přes všeobecně rozšířený názor o škodlivosti baroka na duchovní úroveň a úpadku kultury včetně jazyka, je nutno spravedlivě ohodnotit jeho přínos právě v oblasti kultivace jazyka, schopnosti vyjádřit vznešené duchovní ideály a ozdobit je originálními stylovými prostředky. O tomto slovesném umění český jazyk vydává velmi výrazné básnické svědectví. Nové podněty pro národní a jazykovou situaci pro všechno obyvatelstvo Evropy pak přichází z Francie, odkud se po revoluci roku 1789 šíří svobodomyslné myšlenky, zejména mezi nesvobodnými obyvateli feudálních států. Jejich panovníci, ve snaze prodloužit životnost svých držav, zejména Habsburkové, uvolňují politický život shora řízenými reformami.

Jižní Slované ve středověku vytvořili tři samostatné státní celky, které můžeme považovat za národní státy, neboť slovanské obyvatelstvo je soustředěno pod vládou domácího

knížete (despoty), později krále. První státní entitou na pobřeží Jaderského moře je Chorvatské království, které se na začátku 12. století dostává do personální unie s Uherskem a spojuje s ním tak svůj osud až do roku 1918. Na tomto území se vyvíjí svébytná národní kultura a bohaté písemnictví, které vydá své nejvýznamnější plody v období humanismu a baroka v oblasti Dalmácie a Dubrovnické republiky. Od konce 17. století se kulturní centrum z jihu přesunuje do Záhřebu a vytváří se jazykově jiný prostor pro psanou podobu domácího jazyka. Tuto situaci dvou odlišných kulturních jazyků pak budou řešit obrozenci v 19. století.

Ve středověku se na východ od Chorvatska konstituují další postupně sílící slovanské státy, Srbský středověký stát, jehož území se od Jaderského pobřeží rozšiřuje směrem na sever do vnitrozemí a v jehož čele nepřerušeně stojí jedna dynastie Nemanjićů, ověřená královskou korunou z Říma. V této oblasti přímého vlivu Byzance se rodí srbská autokefální pravoslavná církev, která má pro upevnění národní příslušnosti Srbů nesmírně velký význam, neboť pro toto společenství je základní identitou církev a teprve v novodobých dějinách, tak jako u ostatních Slovanů jazyk. Kulturní rozvoj včetně bohatého písemnictví náboženského a profánního je zastaven a postupně likvidován fyzicky a duchovně obsazováním celého území srbského státu Osmany. Do sledované studie by se jazyk Srbů nedostal, nebýt vstupu srbských přistěhovalců z Osmanské říše do jižního Uherska, kde se uvolnilo po zatlačení tureckých vojsk za Sávu a Dunaj po bitvě u Vídně zcela devastované a neobvykle pro život nepříznivé území. Od konce 17. století pak zde uherští Srbové sdíleli osudy ostatních Slovanů v Habsburské monarchii. Proces jejich zapojování do odlišného kulturního a politického vzorce byl nesnadný a také jejich emancipační proces byl složitý.

Bosenský středověký stát rozprostírající se mezi Chorvatskem a Srbskem tedy na hranici dvou náboženských vlivů – Říma a Byzance – si vytváří značně autonomní křesťanskou kulturu, vzhledem k ekonomické soběstačnosti a slovanskému charakteru obyvatelstva, zde vzniká bohatá písemná kultura. Dodnes ne plně vysvětlená je míra bogomilství, které se ve středověké Bosně usazuje, a která vystavuje zemi sílící nevoli Říma, který je ochotný, zasáhnout proti zdejší herezi křížáckou výpravou. To se neuskuteční, protože země se dostane do Osmanské říše. Od té doby je situace v Bosně a Hercegovině, neboť obě části jsou pod osmanskou nadvládou, velmi složitá. Obyvatelstvo, které přijalo islám, je spolu s tureckými vládci, jejich úřednictvem a služebnictvem privilegované a podílí se na náboženském a kulturním životě Turků. Má přístup ke vzdělání, k administrativním,

vojenským i politickým funkcím ve státě. Obyvatelstvo, které islám nepřijalo, se přimyká ke svým církevním organizacím, které na území mohly působit, byť značně omezeně. Na západě působící františkáni tvoří provincii Bosna Argentina (Stříbrná Bosna) a starají se o katolické obyvatelstvo, sdílí s nimi veškeré perzekuce, nicméně udržuje náboženskou a národní identitu chorvatského jazykového společenství. Na severovýchodě země je soustředěno srbské pravoslavné obyvatelstvo, které původně obývalo jak Bosnu, tak i Srbsko. Nyní jsou v jednom státním celku jako obyvatelstvo nižší kategorie. Stejně jako katolíci jsou neustále ohrožováni tureckými vojáky na životě, uchovávají v paměti doby slavné minulosti i pravoslavnou víru. Kulturní vývoj Srbů stagnuje, v klášterech jsou pouze opisována dochovaná středověká náboženská díla. Kulturní vývoj se odehrává prakticky pouze mezi islamizovanými Bosňany. Ti se vzdělávají v turečtině (administrativním jazyce), v arabštině (posvátném jazyce islámu) a perštině (jazyce poezie). Právě mezi těmito vzdělanými Bosňany vzniká zvláštní podoba záznamu živého slovanského jazyka, literatury zaznamenané arabským písmem ale bosenského lexika se říká alhamijado literatura. Kromě grafických podob slovanského jazyka (bosenčice u křesťanů a arebice u muslimů) se v tomto prostoru objevuje také mluvený i psaný jazyk nově příchozí komunity sefardských židů. Nebýt okupace Bosny a Hercegoviny koncem 19. století, nebyla by tato zajímavá jazyková realita v práci reflektována. Ovšem pro krátkost období, ve kterém je bosensko hercegovská jazyková situace nahlížena, lze pouze konstatovat, že i po snahách rakousko-uherských úředníků zavést na tomto území jako úřední jazyk místní podobu nevedlo ke stabilizaci situace ani dovnitř různých národních společenství ani vně směrem ke státní správě. Situace je nakonec úředně řešena zavedením jazyka přijatého Chorvaty a Srby v chorvatském a srbském prostoru, což výbušnost situace nezmírnilo.

Jádrem práce je zachycení emancipačního úsilí stanovených slovanských jazyků v jednom politickém, ekonomickém a kulturním prostoru, ve kterém se souhrou historických událostí víceméně nechtěně ocitli. Také během tohoto časového úseku dochází ke změnám hranic společného státu, Na začátku se území monarchie zmenšuje o jihozápadní části u Jaderského moře, když nakrátko Napoleon vytváří Ilyrské provincie, kam kromě italského prostoru patří větší část Slovinska a přímořská část Chorvatska včetně Dalmácie a Dubrovnické republiky. Po pádu provincií se Rakouská říše obohatí ještě o Dubrovník a později v poslední čtvrtině století dostává správy po rusko-turecké válce Rakousko-Uhersko do své správy Bosnu a Hercegovinu, která však nadále zůstává osmanskou provincií. Zachytit v neklidné době v oblasti jazykové situace u Slovanů tento neklidný

prostor je poměrně náročné, ale jak práce prokazuje, pozoruhodné z hlediska nápadné podobnosti a zejména totožnosti výsledků v rovině kodifikace národních spisovných jazyků. To můžeme přičíst vnitřním poměrům daným centralistickým uspořádání a unifikujícím zásahům do veřejného života všech obyvatel státu. Dále rovněž vnitřním, ale svobodným podmínkám pro vzájemnou komunikaci představitelů národních komunit, kteří jak během univerzitních studií ve společných kulturních centrech tak také během své aktivní práce na národní emancipaci byli v čilém osobním a korespondenčním styku, organizovali společné kulturní manifestace, zejména v první polovině století v roce 1848 Slovanský sjezd v Praze a v druhé polovině několik významných všeslovanských poutí konaných k cyrilometodějským výročí spjatých s jejich misí na Velké Moravě, svolaných na Velehrad (1863, 1869, 1885). Právě toto milénium dává práci opodstatnění nahlédnout všechny zkoumané jazyky v optice vývojového oblouku od přijetí společného spisovného jazyka se slovanskou liturgií a ukázat na význam cyrilometodějské tradice v těchto národních společenstvích. Tyto události významně ovlivnily nejen kulturní rovinu emancipačního úsilí, ale povzbudily k politické aktivitě a vedly k aktivní obhajobě práva národů na sebeurčení. Nelze pominout, že na výsledcích sledované národně jazykové emancipace se podílela řada faktorů vnějších, od zmiňovaných myšlenek francouzského osvícenství, přes výraznou filozofii německou, z níž tak silně Slovany ovlivnily názory Herderovy, k evropskému romantismu, který v literatuře objevil bohatství lidové slovesnosti a kultivoval básnický umělecký jazyk, podnítil ke vzpouře proti absolutistickým režimům. Po porážce revolucí se kvalitativně mění charakter emancipačních aktivit, ve prospěch vědeckého zkoumání jazyka a ostatních oblastí a vytvářejí se základy pro moderní vědecké výzkumy, pro jejichž úspěšnost byla prvořadá tvorba odborné terminologie, což se v jednotlivých jazycích také, a často za vzájemné spolupráce, podařilo. Výsledek jazykové emancipace je kodifikace spisovného jazyka pomocí normativních příruček a to mluvnice a pravopisu, vybavení uživatelů národního jazyka dvoujazyčnými a posléze výkladovými slovníky, terminologickými slovníky a směřování ke kvalitativně nové umělecké literární tvorbě v národních jazycích. Ověřením vysoké úrovně jazyka, jeho bohatství slovní zásoby a stylových rovin je překlad Bible do národního jazyka. Proto v souvislosti s jazykovou situací byla věnována pozornost právě tomuto uměleckému výstupu a to během celého vývoje daných jazyků.

Přesto na konci práce stojíme před závažnou otázkou, proč se přijetí společného srbochorvatského jazyka v 19. století ukázalo jako spíše negativní záležitost. Práce

upozorňuje na sporná řešení jazykových otázek, zejména na problém společného jazyka pro Srby a Chorvaty, také na dosud nedořešený název jazyka pro bosenské etnikum. Nicméně zachycená jazyková situace u vybraných národních společenství zřetelně dokazuje úspěšnost kodifikačního procesu, který v 19. století proběhl.

V případě společného jazyka pro Chorvaty a Srby v 19. století se zřejmě z dnešního hlediska stal omyl. Nejprve ho zapříčinil politický entusiasmus chorvatských ilýrců, kteří už jen tím, že si pletou svůj slovanský původ s původním románským obyvatelstvem, se dopouštějí značného sémantického zmatku. Všechno podřizují své neodolatelné touze po spojení všech jižních Slovanů, v okamžiku, kdy se okolní národní společenství naopak snaží osamostatnit. Po znovu nastolení státního pořádku v roce 1849 dochází k rozčarování. V tu chvíli je Chorvatům nabídnut projekt alespoň společného jazyka se Srby, kteří díky Karadžićovi mají vypracovanou mluvnici, slovník a pravopis (pro cyrilici, ale jak se ukáže, konverze na latinku je poměrně snadná). Jako argument převáží počet uživatelů štokavkého nářečního typu, ve kterém je u Chorvatů vytvořena výsostná literární tvorba v renesančním Dubrovniku. Dohoda o společném jazyce se roku 1850 ve Vídni podepíše, ale problémy teprve přijdou. Povzbudí to nebývalý zájem o jazykovou otázku, prohlubuje se odbornost chorvatských jazykovědců, polemiky přinášejí argumenty pro a proti společnému jazyku. Za velké podpory i finanční těch, kdo o jednotě jižních Slovanů stále ještě sní, se nově založená akademie věd v Záhřebu velmi zasadí o vznik zásadní příručky pro společný jazyk. Za vedení v té době velmi vzdělaného jazykovědce Srba Đury Daničića začíná práce na výkladovém slovníku společného jazyka. Práce je zahájena koncem šedesátých let a dokončena v roce 1937. Přinese obrovské množství materiálu, Chorvaty o nutnosti společného jazyka příliš nepřesvědčí. To už ovšem předjímám vývoj během dlouhého 20. století, který končí definitivním rozpadem původně chtěného společného státu. Srbové si nesli zcela jiný kulturní model ve své historické paměti, který byl nekompatibilní s kulturním modelem chorvatským, neboť toto národní společenství se na jihu vyvíjelo v sousedství umělecky inspirujícího benátského vlivu a umělo jej ve vlastní kultuře zúročit. Obyvatelé severní oblasti Chorvatska si vytvořili kulturní jazyk na zcela jiné nářeční bázi a bylo pro ně velmi obtížné se jí vzdát.

Právě v okamžiku před koncem 19. století, kdy Chorvaté ze společného jazyka příliš nejásají, ale užívají ho, se do společného prostoru dostávají obyvatelé Bosny a Hercegoviny a hledají svou kulturní identitu znovu v evropském prostoru. Obyvatelé Bosny spadají do modelu štokavců, jenže mají problém s rozdělením náboženským, a tudíž

katoličtí Bosňané se identifikují s Chorvaty a pravoslavní se Srby. Muslimské obyvatelstvo se svébytnou kulturou, kterou převzalo z orientálního prostředí, je osamoceno. Ostatní Slované jsou sice přitahováni oním kouzlem neznámého prostředí, ale neuvědomují si, že bude třeba slovanské muslimy v nové situaci podpořit. Mezitím státní byrokracie neustále mění název vyučovacího a úředního jazyka (od všeobecného označení zemský jazyk, přes bosňácký, až po neutrální srbochorvatský) a tím jen přispívá k nestabilitě.

Můžeme shrnout, že pozitivní výsledky národně emancipačního procesu během 19. století sice vytvořily podmínky pro vznik spisovného jazyka a tím i pro vyšší uměleckou kvalitu literárních děl a rozvoj vědeckých disciplín, ale nebyly tak pevným stabilizačním prvkem pro jihoslovanský prostor, jak se původně zdálo. V tomto okamžiku je to spíše problém politologický a nikoliv jazykový.

Sledujeme-li toto období, byť jen v jazykové rovině, ovšem nahlížené celistvě ve společném komunikačním prostoru a se všemi kulturně politickými aspekty, docházíme k potvrzení původního předpokladu, že různá jazyková společenství sdílející společný geopolitický prostor a program, dostávají rovnou příležitost pro svou kultivaci. Situace v Habsburské monarchii v 19. století, byť politicky a kulturně odlišná, vykazuje určitou vnější podobnost se současnou situací evropských států zapojených do společné organizační struktury Evropské unie. Bude jistě zajímavé po čase sledovat v komparaci s nastíněnou situací v minulosti také eventuální jazykové procesy v jazycích unijních států.

Literatura

Dějiny

Hladký, Ladislav: Bosna a Hercegovina: historie nešťastné země. Brno: Doplněk 1996, 216 s.

Kořalka, Jiří.: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích. Praha: Argo, 1996. 354 s.

Křen, Jan: Dvě století střední Evropy. Praha: Argo, 2005. 1109 s.

Pelikán, Jan [a kol.]: Dějiny Srbska. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2004, 670 s.

Rychlík, Jan – Perenčević Milan: Dějiny Chorvatska. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007 576 s.

Šesták, Miroslav [a kol.]: Dějiny jihoslovanských zemí. Praha: NLN, 1998, 756 s.

Herder, Johann Gottfried: Uměním k lidskosti: úvahy o jazyce a literatuře, přeložil Jan Binder. Praha Oikoymenth 2006, 281 s.

Jazykověda

Obecné studie

Blanár, Vincent: Jazyky v kontaktech. Bratislava: Veda: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2007, 161 s.

Encyklopedický slovník češtiny, eds. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová. Praha, Nakladatelství Lidové Noviny, 2002, 604 s.

Havránek, Bohuslav: Studie o spisovném jazyce. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963, 372 s.

Ondrejovič, Slavomír: Jazyk, veda o jazyku, societa: sociolingvistické štúdie. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2008. 304 s.

Starý, Zdeněk: Ve jménu funkce a intervence. Praha: Univerzita Karlova, 1995, 172 s.

Slavistika

Mareš, František Václav: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Sestavili a doslov napsali Emilie Bláhová a Josef Vintr: Praha: Torst, 2000, 736 s.

- Dudok, Miroslav: Jazyková identita a štandardizácia jazykov v životnom priestore juhovýchodnej Európy, in *Studia balcanica bohemo-slovaca* VI/ 2, Brno, Matica moravská, 2006, s. 805-810
- Frejova, Diana: Balkanskijat kompleks za nacionalna identičnost (etno-psicholingvističen obzor) in *Studia balcanica bohemo-slovaca* VI/ 2, Brno, Matica moravská, 2006, s. 811-822
- Horálek, Karel: Úvod do studia slovanských jazyků: celostátní vysokoškolská učebnice. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962, 532 s.
- Josef Dobrovský: fundator studiorum slavlicorum : příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Praze ... vydali Vladimír Vavřínek, Hana Gladkova, Karolina Skwarska. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2004, 521 s.
- Литературные языки в контексте культуры словян. Отв. Ред. Г.К. Венедиктов. Москва : Российская академия наук – Институт славяноведения, 2008, 285 s.
- Mikulec, Roman: Konstantin a Sv. Metoděj, jejich život a odkaz Evropě www.velkomoravane.cz/.../Konstantin_a_Metodej_jejich_livot_a_odkaz_Europe.doc
- Murko, Matyáš: Rozpravy z oboru slovanské filologie, uspořádal Jiří Horák. Praha: Slovanský ústav, 1937, 690 s.
- Murkova epocha slovanské filologie [sborník z mezinárodního sympozia], *Slavia, časopis pro slovanskou filologii*, Praha, 2003, 72, 1, 168 s.
- Нещименко, Г. П.: Языковая ситуация в славянских странах. Москва: Наука, 2003, 277 s.
- Роль переводов Библии в становлении и развитии славянских литературных языков / отв. ред. Л. Н. Смирнов. Москва: Российская академия наук – Институт славяноведения, 2002. 287s.
- Sesar, Dubravka: Putovima slavenskih književnih jezika. Zagreb: Závod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999, 156 s.
- Siatkowska, Ewa: Szkice z dziejów literackich języków słowiańskich. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2004, 282 s.
- Slovanské spisovné jazyky v době obrození: sborník věnovaný Universitou Karlovou k 200. výročí narození Josefa Jungmanna: projevy z 3. zasedání Mezinárodní komise pro slovanské spisovné jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů a příspěvky z konference / uspořádali Alois Jedlička, V. Barnet, B. Havránek a V. Křístek. -- Praha : Universita Karlova, 1974, 238 s.

- Slovanské spisovné jazyky v době přítomné / napsali členové Společnosti pro slovanský jazykozpyt v Praze Jan Frček...[et al.], uspořádal Miloš Weingart. V Praze: Melantrich, 193, 314 s.
- Sociální aspekty spisovných jazyků slovanských: sborník příspěvků ze zasedání Komise pro spisovné slovanské jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů v Praze 16.-17. září 2005. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta: Euroslavica, 2006, 172 s.
- Večerka, Radoslav: Jazyky v komparaci 1: Nástin české jazykovědné slavistiky v mezinárodním kontextu. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 253 s.
- Večerka, Radoslav: Jazyky v komparaci 2: Charakteristiky současných slovanských jazyků v historickém kontextu. Praha: Euroslavica, 2009, 154 s.
- Z dějin spisovných jazyků slovanských v 19. století = Beiträge zur Geschichte der slawischen Schriftsprachen im 19. Jahrhundert : [sborník statí z vědecké konference katedry slavistiky FF UK v Praze a Institutu pro slavistiku Humboldtovy univerzity v Berlíně, Berlin 1994], vědečtí redaktoři Anneliese Gladrow, Luboš Řeháček, Hana Gladkova. Praha : Euroslavica, 1996, 110 s.

Slovanský jazykový prostor

- Борисов, Борислав: Мисията на възрожденските граматика, in *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI*. Brno: Matica moravská, 2006, s. 833-841
- Гладкова, Гана: Симболические функции стандартного языка и поиски „золотого века“ Чешско-болгарские параллели эпохи национального возрождения, *Slavia*, 70, 2001, s. 335-351.
- Гладкова, Гана – Лимакова Искра: Языковая ситуация : истоки и перспективы (богарско-чешские параллели). Praha: Karolinum, 2002, 452 s
- Heřman, Sáva: Jazyk a ideologie (K jazykové situaci na Balkáně: spisovný jazyk jako výraz skupinové identity) in *Z dějin spisovných jazyků slovanských v 19. století* = Beiträge zur Geschichte der slawischen Schriftsprachen im 19. Jahrhundert. Praha: Euroslavica, 1996, s. 55-58
- Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture. Ob 80-letnici Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Mednarodni simpozij Obdobja - Metode in zvrsti. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2002, 706 s. Obdobja. Metode in zvrsti 18

- Kindlerová, Anežka: Slovanský unionismus, cesty k církevní jednotě, in *Navýchod* 1/2010
<http://www.navychod.cz/articles.php?id=d4a89296-20ac-11e0-8517-00304832e85e>
- Kopitarjev zbornik : mednarodni simpozij v Ljubljani 29. junij do 1. julij 1994 : Jernej Kopitar in njegova doba: simpozij ob stopetdesetletnici njegove smrti Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1992, 619 s. Obdobja ; 15
- Miklošičev zbornik : mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991 Ljubljana: Filozofska fakulteta: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1992, 638 s. Obdobja ; 13
- Nábělková, Mira: Slovenčina a čeština v kontakte: pokračovanie príbehu. Bratislava, Praha: Veda; Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008, 364 s.
- Nedvědová, M. K.: Lexikografické práce vzniklé během 19. století u Slovanů v Habsburské monarchii vedoucí ke kodifikaci jednotlivých národních jazyků, in *Jan Václav Lego (1833-1906)*. Praha, Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna 2005, s. 70-75.
- Nedvědová, M. K.: Paralely kodifikačních snah na počátku 19. století u Slovinců, Chorvatů a Srbů s přihlédnutím k situaci české, in *Matija Majar Ziljski v česko-slovinském kontextu*. Praha, Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna 2004, s. 22-134.
- Nedvědová, M. K.: Význam překladů Bible do národních jazyků pro jejich standardizaci, in *Studia balcanica bohemo-slovaca VI. sv. 2*. Brno, 2006, s. 829-832
- Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani. Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1989, 474 s. ; Obdobja 9
- Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu) : mednarodni simpozij v Ljubljani. Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1979, 452 s. ; Obdobja 1
- Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi :(tipološka problematika ob ugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu): mednarodni simpozij v Ljubljani. Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1982, 538 s. ; Obdobja 3
- Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu) : mednarodni simpozij v Ljubljani. Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1981, 560 s. ; Obdobja 2
- Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu) : mednarodni simpozij v Ljubljani. Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1983, (2 sv. , 290 ; 301 s.) Obdobja 4

- Obdobje slovenskega narodnega preporoda: (ob 70-letnici ljubljanske slavistike) : mednarodni simpozij v Ljubljani. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 1991, 320 s. Obdobja 11
- Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : mednarodni simpozij v Ljubljani. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989, 391 s. Obdobja 10
- Pytlíková, Markéta: Odras evropské humanistické biblistiky v novozákonních překladech 16. století v Čechách a ve Slovinsku, in *Studia balcanica bohemo-slovaca V*. Brno, Masarykova univerzita 2002, s. 176-182
- Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, 2007, 758 s. ; Obdobja. Metode in zvrsti 24
- Reformacija na Slovenskem: (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete 2010, 656 s. ; Obdobja. Metode in zvrsti ; 27
- Sedláková, Katarína: Dielo Antona Bernoláka a Najdena Gerova v kontexte dejín, in *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI*. Brno: Matica moravská, 2006, s. 844-847
- Slovenski knjižni jezik - aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje : ob 450-letnici izida prve slovenske knjige : Ljubljana, 5.-7. december 2001. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2002, 594 s. Metode in zvrsti ; 20
- Schulzová, Olga: Martin Hattala – slavista, in *Slavica Pragensia ad tempora nostra*, Praha, Univerzita Karlova, 1998, s. 23-27
16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : mednarodni simpozij v Ljubljani. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1986. 611 s. ; Obdobja 6
- Valšík, Kamil: Vzájemněslovanský jazyk Matiji Majara a jeho kontakty v Čechách, in *Matija Majar Ziljski v česko-slovinském kontextu: minulost, přítomnost a budoucnost vzájemných kulturních styků*. Praha, Národní knihovna, 2004, s. 89-95

Jihoslovanský jazykový prostor

- Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti : Mednarodni simpozij Obdobja - Metode in zvrsti, Ljubljana /[uredila Erika Kržišnik] Ljubljana : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za

slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2004. 529 s. :il. ; Obdobja.
Metode in zvrsti 22

Bosanski – hrvatski – srpski = Bosnisch – kroatisch – serbisch : Međunarodni skup
„Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca“ Beč 27.-28. sept.
2002. Ured. Gerhard Neweklowsky. Wien, Wiener slawistischer Almanach,
Sonderband 57, 2003, 326 s.

Dudok, Miroslav: Jazyková identita a štandardizacia jazykov v životnom priestore
juhovýchodnej Európy, in *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca* VI. Brno : Matica
moravská, 2006, s. 805-810

Иванова Найдя: История на сръбския и хърватския книжовен език. София: Унив. изд.
„Климент Охридски“, 2000. 226 s.

Ivanković, Katica: Jan Kollár v Danici ilyrské, in *Studia balkanica bohemo-slovaca* IV.
Brno Masarykova univerzita, 1995, s. 162-168

Nedvědová, M. K.: Význam vícejazyčných tezaurů a lexikonů v jihoslovanském prostoru
pro vývoj spisovné slovinštiny, chorvatštiny a srbštiny, in: *Slova a dějiny*. Praha,
Ústav pro jazyk český 2005, s. 241-245.

Neweklowski, Gerhard: Tradicija i promjene u jižnoslovenskim jezicima, in *Bosanski –
hrvatsli – srpski* : međunarodni skup „Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata
Srba i Crnogoraca“, Beč 27.-28. sept. 2002, urednik G. Neweklowski, Wien,
Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien, 2003, s. 161- 178

Požgaj Hadži, Vesna: Hrvaščina in slovenščina v stiku = Hrvatski i slovenski u kontaktu.
Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002, 130 s.

Valšík, Kamil: Slovinství a slovanství v první třetině 20. století. S ohledem na jugoslávský
jazykový unitarismus. Praha, FF UK 2006, 125 s. [Diplomová práce]

Bosenská jazyková oblast

Jahić, Dževad: Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora Sarajevo: Ljiljan, 1999, 275 s.

Jahić, Dževad – Halilović, Senahid – Palić Ismail: Gramatika bosanskog jezika, Sarajevo:
Svjetlost, 2000, 476 s.

Jurić-Kapel, Jagoda: Bosanski ili bošnjački? in *Bosanski – hrvatski – srpski = Bosnisch –
kroatisch – serbisch* : Međunarodni skup „Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka,
Hrvata, Srba i Crnogoraca“ Beč 27.-28. sept. 2002. Ured. Gerhard Neweklowsky.
Wien, Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 57, 2003, 95-102 s.

Nehring, Dieter: О конкуренцији и специјализацији номинативних одела при избору терминолошких средстава у Босни и Херцеговини после 1913. године, in: *Научни састанак слависта у Букове дане : међуоднос граматике и речника у српском језику*. Knj. 26/2. Beograd: MCIJ, 1997, с. 272-285

Čeština

Cuřín, František: Vývoj spisovné češtiny: vysokoškolská učebnice pro studenty filozofických a pedagog. fakult. Praha, SPN, 1985, 180 s.

Čejka, M – Šlosar, D. – Nechutová, J.: Gramatika česká Jana Blahoslava. Brno Masarykova univerzita 1991, 428 s.

Český jazyk, redaktor naukowy Jan Kořenský. Opole: Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej, 1998, 216 s. ; (Najnowsze dzieje języków słowiańskich)

Čeština - jazyk slovanský: [sborník prací z mezinárodní vědecké konference, pořádané v rámci oslav 10. výročí vzniku Ostravské univerzity a jako součást Evropského roku jazyků (Ostrava, listopad 2001), sestavily Pavlína Kuldanová, Ivana Gejgušová]. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2001, 152 s.

Gladrow Anneliese, Osudy českého a slovenského spisovného jazyka v jazykové situaci rakousko-uherské monarchie v letech 1848-1918, in *Z dějin spisovných jazyků slovanských v 19. století* = Beiträge zur Geschichte der slawischen Schriftsprachen im 19. Jahrhundert . Praha : Euroslavica, 1996. s. 9-17

Kutnar, František: Obrozenské vlastenectví a nacionalismus: příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské. Praha: Karolinum, 2003, 395 s.

Kyas, Vladimír: Česká bible v dějinách národního písemnictví. Praha: Vyšehrad; Řím: Křesťanská akademie, 1997, 319 s.

Marvan, Jiří: Brána jazykem otvíraná, aneb O češtině světově. [ilustrace Jiří Slíva] 1.vyd. Praha: Academia, 2004. 433 s.

Murko, Matthias: Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Graz, Styria 1897, XII, 373, [1] s.

Pleskalová, Jana: Slovníky a gramatiky doby humanistické
<http://www.phil.muni.cz/cest/lide/pleskalova.html>

Pleskalová, Jana: Barokní gramatiky a slovníky
<http://www.phil.muni.cz/cest/lide/pleskalova.html>

Spisovný jazyk v dějinách české společnosti, Dušan Šlosar, Radoslav Večerka, Jan Dvořák, Petr Malčík. Brno: Host, 2009, 178 s.: Vídeňský podíl na počátcích

českého národního obrození: J. V. Zlobický (1743-1810) a současníci: život, dílo, korespondence = Wiener Anteil an den Anfängen der tschechischen nationalen Erneuerung: J. V. Zlobický (1743-1810) und Zeitgenossen: Leben, Werk, Korrespondenz, editoři Josef Vintr, Jana Pleskalová. Praha: Academia, 2004, 455 s.

Chorvatština

Brozović, Dalibor, Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti, in *Hrvatski jezik*. Opole: 1998, 339 s. i s. 3-34

Milan Moguš, Povijest hrvatskoga književnoga jezika, 2. prošir. izd. Zagreb: Globus, 1995, 233 s.

Georgijević, Krešimir: Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni. Zagreb: Matica hrvatska, 1969, 324 s.

Ham, Sandra: Povijest hrvatskih gramatika. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006, 255 s.

Hercigonja, Eduard: Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja. 2. dop. i izm. izd. Zagreb: Matica hrvatska, 2006, 286 s.

Hrvatski jezik /redaktor naukowy Mijo Lončarić. Opole: Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej, 1998, 339 s. [Edice Najnowsze dzieje języków słowiańskich]

Kindlerová, Anežka: Bartol Kašić – život zakladatele chorvatského jazyka na základě jeho autobiografie, překladů Bible, hagiografie a akseze. Praha, FF UK 2003, 91 s., 9 s. příl. [Diplomová práce]

Kindlerová, Anežka: Období baroka a jezuitský řád v Chorvatsku in *Studia balcanica bohemo-slovaca V*, Brno, Masarykova univerzita 2002, s. 55-63

Lisac, Josip: Hrvatski dijalekti i jezična povijest. Zagreb: Matica hrvatska, 1996, 189 s.

Metková, Lucie: Cesty chorvatského jazyka ke kodifikaci. Praha, FF UK 2003, 117 s. 6 s. příl. [Diplomová práce]

Moguš, Milan: Povijest hrvatskoga književnoga jezika. Zagreb: Globus, 1993, 233 s.

Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga, Srednji vijek. Josip Bratulić ... [et al.]. Zagreb: Croatica, 2009, 582 s.

Samardžija, Marko: Hrvatski kao povijesni jezik. Zaprešić: M. Samardžija, 2006, 216 s.

Vince, Zlatko: Putovima hrvatskoga knjižnoga jezika: lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora. Zagreb: Matica hrvatska, 2002, 778 s.

Vončina, Josip: Jezičnopovijesne rasprave. Zagreb: Liber, 1979, 315 s.

Slovenština

- Anton Bernolák – priekopník slovenčiny : zborník príspevkov konferencie Anton Bernolák priekopník slovenčiny [...], zostavila Veronika Nováková. Nové Zámky: Múzeum Jána Thaina, 2007, 73 s.
- Blanár, Vincent: Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka: (kapitoly z dejín gramatického a lexikálneho opisu slovenčiny). Martin: Matica slovenská, 2006, 76 s.
- Ďurovič, Ľubomír: Kodifikácia novej spisovnej slovenčiny - predpoklady a kompromisy <http://www.litcentrum.sk/36714>
- Horák, Emil: Štúrov spis Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v omto nárečí v aktuálnom slovanskom kontexte, in *Slacica Slovaca* r. 38. 2003, č. 2, s. 97-103
- Kačala, Ján – Krajčovič, Rudolf, Prehľad dejín spisovnej slovenčiny. Martin, Matica slovenská 2006, 220 s.
- Ľudovít Štúr a reč slovenská: prednášky z konferencie ... v Bratislave, editor Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Veda, 2007, 189 s.
- Marvan, Jiří: Na prahu slovenčiny: k miléniu vzniku slovenského jazyka. Bratislava: Veda, 1999, 85 s.
- Pauliny, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny D. 1, Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra. Bratislava SPN, 1971, 132 s.
- Schulzová, Oľga: Štúrova kodifikácia hovorenej slovenčiny, in *Z dějin spisovných jazyků slovanských v 19. století* = Beiträge zur Geschichte der slawischen Schriftsprachen im 19. Jahrhundert Praha: Euroslavica, 1996. s. 29-33
- Sloboda Marián: Česko-slovenská asymetria (konštituovanie spisovnej slovenčiny) <http://www.navychod.cz/articles.php?id=8c714200-8e8c-11df-aa30-00304830bcc4>
- Slovenský jazyk / redaktor naukowy Ján Bosák. Opole: Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej, 1998, 168 s. ;Najnowsze dzieje języków słowiańskich)
- Tradícia v slove, slovo v tradícii: (inšpiratívny Jozef R. Nižnanský), zostavili Ľubica Dvornická, Miloslav Smatana. Bratislava: Veda, 2007. 311 s.

Slovinština

- Blažek, David: Matija Majar a jeho prínos pro emancipaci slovinského jazyka v 19. století, in *Matija Majar Ziljski v česko-slovinském kontextu: minulost, přítomnost a budoucnost vzájemných kulturních styků*. Praha, Národní knihovna, 2004, s. 80-88

- Dolgan, Milan: Vzajemni ali skupni slovanski jezik, kakor ga je oblikoval Matija Majar Ziljski, in *Studia balkanica bohemo-slovaca IV*. Brno, Masarykova univerzita, 1995, s. 69-75
- Honzak Jahič, Jasna: Idejne prvine Bohoričeve slovnice – konstitutivne prvine slovenske razsvetljenske misli, in *Matija Majar Ziljski v česko-slovinském kontextu: minulost, přítomnost a budoucnost vzájemných kulturních styků*. Praha, Národní knihovna, 2004, s. 103-121
- Honzak Jahič, Jasna: O vplivu češkega in nemškega jezika na razvoj slovenskega strokovnega zrazja (Jezikovnorazvojni vidik), in *Slavica comparativa*, Praha, Euroslavica, 2002, s. 33-39
- Honzak-Jahič, Jasna: Prvi Slovenski pravopis v luči njegovega nastanka, in *Slavica Pragensia XXXVI: Slovenica. Croatica. Serbica Macedonica*. Praha, Univerzita Karlova, 1996, s. 11-19
- Honzak-Jahič, Jasna (Honzáková-Jakičová, Jasna sic!): Rosa – Pohl – Pohlin, in *Studia balcanica bohemo-slovaca V*. Brno, Masarykova univerzita 2002, s. 64-75
- Jezik in čas, zbrala in uredila Ada Vidovič Muha. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996, 325 s
- Kopitarjev zbornik, ured. J. Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1996, 619 s.
- Miklošičev zbornik, ured. J. Toporišič, T. Logar, F. Jakopin. Ljubljana: SAZU, 1992, 638 s.
- Nedvědová, Milada K. Snahy o jednotnou podobu spisovné slovinštiny a počátky péče o jazykovou kulturu (Levstik – Breznik), in *Z dějin spisovných jazyků slovanských v 19. století* = Beiträge zur Geschichte der slawischen Schriftsprachen im 19. Jahrhundert, Praha, Euroslavica 1996, s. 45 – 54
- Orožen, Martina: Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996, 405 s.
- Orožen, Martina: Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika. (Od Brižinskih spomenikov do Kopitarja.). Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1996, 448 s.
- Pogačnik, Jože: Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995, 242 s.
- Pogorelec, Breda, Nastajanje slovenskega knjižnega jezika. in Jezikovni pogovori II. Ljubljana, Cankarjeva založba 1967, 239 s.
- Prijatelj, Ivan: Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika v letih 1848-1857. Ljubljana: Založ. Društvo 1937, 134 s.

Škrabčeva misel: zbornik s simpozija... [urednik Jože Toporišič]. Nova Gorica : Frančiškanski samostan v Kostanjevici, knj. 1: 1995, 204 s.; knj. 2: 1997, 208 s.; knj. 3: 1999, 244 s.; knj. 4: 2002, 338 s.

Slovenski jezik II. J. Dular ... [et al.]. Maribor: Založba Obzorja, 1994, 165 s.

Slovenski jezik / redaktor naukowy Ada Vidovič-Muha. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1998, 294 s. (Najnowsze dzieje języków słowiańskich)

Toporišič, Jože: Portreti, razgledi, presoje: k zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor, Obzorja 1987, 283 s.

Vidovič Muha, Ada: Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika in Jezik in čas, Ada Vidovič Muha ...[et al.], Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996, s. 15-40

Srbština

Дешић, Милорад: Нормирање српског језика ијекавског изговора, in *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI*. Brno: Matica moravská, 2006, s. 849-854

Ђорђевић, Петар: Историја српске ћирилице. Палеографско-филозофски прилози. 3. изд. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990, 320 с.

Ивић, Павле: Књижевни језик као инструмент културе и продукт историје народа, in *Историја српске културе*. Горњи Милановац : Београд : Дечје новине; Удружење издавача и књижара Југославије, 1994, с. 41-51

Ivić, Pavle: Spisovný jazyk jako instrument kultury a produkt historie národa, in *Dějiny srbské kultury*. Praha PedF, 1966, s. 24-30

Милановић, Александар: Кратка историја српског књижевног језика. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, 142 с.

Младеновић, Александар: Кратка историја српског језика: одабрани радови. Београд: Чигоја штампа, 2008, 535 с.

Пипер, Предраг: Српски између великих и малих језика. 2. доп. изд. Београд, Београдска књига, 2004, 320 с.

Popović, Ljubomir: Od srpskohrvatskog do srpskog i hrvatskog standardnog jezika: srpska i hrvatska verzija, in *Bosanski – hrvatsli – srpski: međunarodni skup „Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata Srba i Crnogoraca“*, Beč 27.-28. sept. 2002, urednik G. Neweklowski, Wien, Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien, 2003, s. 201-224

- Ремтић, Слободан: Пут до стандардног језика код Срба и Хрвата: сличности и разлике, in *Bosanski – hrvatsli – srpski: medjunarodni skup „Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata Srba i Crnogoraca“*, Beč 27.-28. sept. 2002, urednik G. Neweklowski, Wien, Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien, 2003, s. 245- 254
- Српски језик, redaktor naukowy Milorad Radovanović. Opole: Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej, 1996, 207 s. [Edice Najnowsze dzieje języków słowiańskich]
- Српски језик на крају века / ред. М. Радовановић. Београд: САНУ, 1996, 209 s.

III. Přílohy

Chronologie slovníkových a mluvnických prací

České mluvnice

16. století

1533 – Beneš Optát, Petr Gzel, Václav Philomates. *Grammatika česká* (Skládala se ze dvou částí: *Orthographia* a *Etymologia*)

do 1571 – Jan Blahoslav, *Grammatika česká s poznámkami Přidání některých věcí k Grammatice české příhodných*. (Blahoslavova kniha nevyšla ve své době tiskem. Její první edice byla pořízena až v minulém století a druhá 1991)

1577 – Matouš Benešovský zvaný Philonomus, *Grammatica Bohemica*

1587 – Matouš Benešovský zvaný Philonomus, *Knížka slov českých vyložených*

17. století

1603 – Vavřinec Benedikt z Nudožer, *Grammaticae bohemicae libri duo*

1660 – Jan Drachovský, *Grammatica Boemica in quinque libros divisa...*

1667 – Jiří Konstanc, *Lima linguae Bohemicae - Brus jazyka českého spis o poopravení a naostření řeči české*

1668 – M. V. Šteyer *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti, neb tisknouti* (tzv. Žáček), další vydání 1730, 1781

1672 – Václav Jan Rosa, *Čechořečnost, seu Grammatica linguae Bohemicae*

18. století

1704 – Václav Jandyt, *Grammatica Linguae Boemicae* (další vydání 1705, 1715, 1732, **1739, 1753** příležitostně doplněná puristickým slovníčkem).

1746 – Pavel Doležal, *Grammatica Bohemico-Slavica*

1756 – Jan Václav Pohl, *Grammatica linguae bohemicae oder Die böhmische Sprachkunst*.

1792 – Josef Dobrovský dokončil dílo *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*

19. století

1804 – Jan Nejedlý, *Böhmische Grammatik*

1809 – Josef Dobrovský, *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (O tuto kodifikační mluvnici se ve 2. polovině 19. století opíral i Jan Gebauer)

1819 – Josef Dobrovský, *Lehrgebäude der Böhmischen Sprache* (zkrácená mluvnice *Ausfürsliches Lehrgebäude*)

Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého*

1894 – *Hláskosloví*

1896 – *Tvarosloví – Skloňování*

1898 – *Tvarosloví – Časování*

1929 – *Skladba* (k vydání upravil až František Trávníček)

České slovníky

14. století

asi 1320 – asi 1379 – Baroloměj z Chlumce, zvaný Klaret, *Glosář, Bohemář a Vokabulář gramatický*. Exemplarius (pozdější menší slovník).

16.století

1560, 1562 – Tomáš Rešel , *Latinsko-český a česko-latinský slovník*

1598 – Daniel Adam z Veleslavín, *Silva quadrilinguis* (Bohatství čtyř jazyků, latina, řečtina, čeština, němčina, řazení abecedné) a *Nomenclator quadrilinguis* (řazení věcné)

18. století

???? – Jan Václav Rosa, *Thesaurus linguae bohemicae* (Poklad českého jazyka),rukopis slovníku zřejmě představuje část Komenského stejně nazvaného slovníku, který shořel)

19. století

1802 – Josef Dobrovský, *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*

1821 – Josef Dobrovský, *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* (2. díl vyšel zásluhou Antonína Jaroslava Puchmajera)

1834 – 1839 – Josef Jungmann, *Slovník česko-německý* (5 svazků)

1846 – Josef Franta Šumavský, *Detsch-böhmisches Wörterbuch*. (převzal Jungmannův materiál)

1903 - Jan Gebauer, *Slovník staročeský* (Dílo později dokončil profesor Emil Smetánka.)

Český pravopis

???? – asi Jan Hus, *Orthographia Bohemica*

1817 – Václav Hanka, *Pravopis Český*

1817 – Václav Hanka, *Starobylá skládání*

1846 a 1851 – *Prawidla českého prawopisu, praktickými příklady vysvětlená, pro učitele českých sskol, zwlásstě pro kandidáty auřadu učitelského* (tištěno švabachem).

1854 – *Pravidla českého pravopisu: praktickými příklady vysvětlená*. V Praze

1902 – Jan Gebauer, *Pravidla českého pravopisu, první pravidla*, která obsahovala přehled morfologie.

Slovenské mluvnice

18. století

1746 – Pavel Doležal, *Grammatica Slavico-Bohemica*

1783 – Anton Bernolák, *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum cum adnexa linguae Slavonicae Orthographia....* Bratislava

1790 – Anton Bernolák, *Grammatica Slavica*. Bratislava.

19. století

1846 – Ľudevít Štúr, *Nauka reči slovenskej*. Bratislava (Reedice VEDA: Bratislava 2006)

1850 – Martin Hattala, *Grammatica linguae slovenicae, collatae cum proxime cognata bohemia*. Banská Štiavnica.

1902 – Samuel Cambel, *Rukoveť spisovnej reči slovenskej*.

Slovenské slovníky

18. století

1763 – Romuald Hadbávný, *Syllabus Dictionarii Latino-Slavonicus*

19. století

1825-1827 – Anton Bernolák, *Slowár Slowenský Česko-Laťínsko-Ňemecko-Uherský: seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum* (5 svazků) v Budíně vyšel péčí Juraje Palkoviče

Pravopisný útok

1846 – *Hlasové o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*. W Praze (radikální odmítnutí Štúrovy reformy, jakýsi Kollárův pravopis)

Slovinske mluvnice

16. století

1584 - Adam Bohorič, *Articae Horulae (Zimske urice proste)*

1592 - Hieronim Megiser, *Dictionarium quatour Linguarum* (**doplněk ke slovníku je mluvnice**).

17. století

1607 - Alasia da Sommaripa: *Vocabolario Italiano e Schiavo* (**doplněk ke slovníku je mluvnice**).

18. století

1715 - pater Hipolit, *Grammatica Latino – germanica- Slavica*.

1758 - koroški jezuitje, *Grammatik oder windisches Sprachbuch*.

1768 - Marko Pohlin, *Kraynska grammatika* (II. vydání 1781).

1777 - Ožbalt Gutsman, *Windische Sprachlehre*.

1791 - Mihael Zagajšek, *Slovenska grammatika oder Georg Sellenkos Windische Sprachlehre*.

1795 - Blaž Kumerdej, *Kreinerische Sprachlehre* (rukopis)

1795/7 - Janez Debeleč, *Kreinisch-slavisches Sprachlehr* (rukopis)

19. století

1807 - Jurij Japelj, *Slavisches Sprachlehre* (rukopis)

1808/9 - Jernej Kopitar, *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Karnten und Steiermark*

1811 - Valentin Vodnik, *Pismenost in Grammatika za perve šole*.

1812 - Leopold Schmigoz, *Teoretisch-praktische windische Sprachlehre*.

1824 - Peter Dajnko, *Lehrbuch der windischen Sprache*.

1824 - Urban Jarnik, *Gutsmanova slovnice*. (6.vydání)

1825 - Franc Metelko, *Lehrgebaude der slavischen Sprache*.

1832 - Anton Murko, *Teoretisch-praktische slowenische Sprachlehre für Deutsche*.

1847 - Jožef Muršec, *Kratka slovenska slovnica za pervence*.

1848 - Matija Majar, *Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje in obče slavenski jezik*.

1849 - Blaž Potočnik, *Grammatik der slovenische Sprache* (1857 - 2.vydání *Praktična slovensko-nemška slovnica*)

1849 - Fran Malavašič, *Slovenska slovnica za prve slovenske šole v mestih in na deželah*.

1850 - Ivan Navratil, *Kurze Sprachlehre mit einer möglichst vollständigen Rechtschreibung der slovenische Sprache*.

1854 - Anton Janežič, *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva*.

1852-75 - Fran Miklošič, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*.

1884 - Josip Šuman, *Slovenska slovnica za srednje šole*.

1893-94 - Stanislav Škrabec, *Nekoliko slovenske slovnice za pokušnjo*.

20. století

1903-05 - Schreiner-Bezjak, *Slovenska jezikovna vadnica za tesno združeni poduk v slovnici, pravopisu in spisju*.

1916 - Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*

Slovinské slovníky

16. století

1584 - Jurij Dalmatin, *Register* (diferenční slovník připojený k Bibli)

1592 - Hieronim Megiser, *Dictionarium quatour Linguarum*

17. století

1607 - Alasia da Sommaripa, *Vocabolario Italiano e Schiavo*

1680 - Matija Kastelec, *Dictionarium Latino-carniolicum* (rukopis)

18. století

1711 - pater Hipolit, *Dictionarium trilingue* (rukopis)

1781 - Marko Pohlin, *Tu malo besediše*

1787-1798 - Blaž Kumerdej, *Slovensko-nemški slovar* (rukopis)

1789 - Ožbalt Gutsman: *Deutsch-windisches Worterbuch* (1999 připravil L. Karničar Slovensko-nemški slovar)

19. století

1806-17 – Valentin Vodnik, *Slovenski besednjak*

1832 - Urban Jarnik, *Versuch eines Etimologikons*

- 1833** - Anton Murko, *Slovensko-nemški in nemško-slovenski ročni besednik*.
- 1850** - Anton Janežič, *Deutsch-slowenisches Taschenwörterbuch*
- 1860** - Matija Cigale, *Deutsch-slowenisches Wörterbuch*
- 1886** - Fran Miklošič, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprache*
- 1894/5** - Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*.

Chorvatské mluvnice

17. století

1604 – Bartol Kašić, *Institutiones linguae illyricae libri du* Rím (první chorvatská mluvnice)

18. století

1778 - Marijan Lanosović, *Neue Einleitung zur slawonischen Sprache*, (součástí mluvnice je slovník *Slavonisches Wörterbuch*) Osijek

???? - Jakov Mikalja, *Grammatika talianska ukratko illi kratak nauk za nauciti latinski*

19. století

1802/3 - Joso Voltiggi, *Ričoslovník iliričkog, italijanskog i nimačkog jezika*. (obsahuje mluvnici)

1808 - Franjo Marija Appendini, *Grammatica della lingua illirica / compilata dal padre Francesco Maria Appendini*. (2. vydání 1828) Dubrovnik

1838 - Ignjat Alojzije Brlić, *Grammatik der illyrischen sprache*, Beč,

1812 - Šime Sarčević, *Nova ričoslovnica ilirička*, Trst (první mluvnice chorvatštiny psaná chorvatsky, ikavská novoštokavština soustava čtyř akcentů)

1836 - Vjekoslav Babukić, *Osnova slovnice slavjenske narěčja ilirskoga*. (otištěno v Danici ilirské, první chorvatská obrozenská mluvnice)

1862 - Adolfo Veber Tkalčević, *Skladanja ilirskoga jezik.*, Beč

1867 – Pero Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, Beč (poprvé použité pojmenování srbsko-chorvatský)

1871 - *Slovnica hervatska*.

1899 - Tomo Maretić, *Gramatika i silistika hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb

Chorvatské slovníky

16. století

1527 - Pietro Lupis Valentiano, *Opera nuova che insegna a parlare la lingua schiavonesca alli grandi alli piccoli et alle donne...*

1537 - Sigismund Gelenius, *Lexicon symphonum quo quator linguarum Europae ...concordia ...indicatur*. Basel (Slovník obsahuje církevněslovanské výrazy chorvatské redakce z Emauzského kláštera v Praze)

1544 - Bartul Đurđević, *De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium christianorum* (Teško stanje kršćana u turskom ropstvu i pod turskim haračem) Dodatek tvoří Chorvatsko-latinskýslovník, Anvers (přeložený do francouzštiny *Vocables esclavoniques* 1544 Pariz)

1578 - Jurij Dalmatin, *Biblia, tu ie, Vse Svetu Pismu, Stariga inu Noviga Testamenta, slovenski, tolmazhena*, připojený *Registar* obsahuje i chorvatské výrazy

???? - Ivan Palerne Forésien (Jean Palerne Forésien), *Petit dictionnaire des langues française, grecque, italienne, turque et esclavonne*.

1592 - Hieronymus Megiser, *Dictionarium quatuor linguarum, videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Sclavonica appellatur) et Italicae seu Hetruscae*. Graz. chorvatské výrazy jsou označeny „croatice“

1595 - Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae* (první tištěný chorvatský slovník, slovní zásoba převážně čakavského nářečí)

1599 - Bartul Kašić, *Razlika skladanja slovinska* (chorvatsko-italský slovník v rukopise)

1599- Bartul Kašić, *Slovoslovlje dalmatinsko-talijansko* (Pravděpodobně obrácený Vrančićův slovník)

17. století

1603 - Jérôme Megister, *Thesaurus polyglottus vel, dictionarium multilingue ex quadringentis circiter tam veteris, quam novi ... orbis nationum linguis, dialectis, idiomatibus et idiotismis constans...* Rozšířené vydání z roku 1592. Chorvatská hesla jsou označena „dalmatice“ a „croatice“ Frankfurt am Main

1605 - Peter Loderecker, *Dictionarium septem nobilissimarum Europae linguarum, videlicet latine, italice, dalmatice, bohemicae, polonice, germanice et ungarice.* (Rozšířené vydání Vrančićova slovníku z roku 1595), Praha

1606 - Jean Palerne, *Pérégrinations*. (Dodatek obsahuje malý francouzsko-italsko-řecko-turecko-chorvatský slovník-dubrovnické nářečí) Lyon

1649 - Jakov Mikalja (Jakov Micalia), *Blago jezika slovinskoga* (štokavsko-jekavské, řídce ikavské i čakavské výrazy, 25 000 hesel)

1670 - Juraj Habdelić (Juraj Habdelich), *Dictionar ili Réchi Szlovenske zvexega ukup zebrane, u red postaulylene, i Diachkemi zlahkotene trudom Jurja Habdelicha, masnika Tovarustva Jesusevoga, na pomoch napredka u diachkom navuku skolneh mladenczeu horvatszkoga i szlovenszkoga naroda* (kajkavský slovník)

???? - Pavao Ritter Vitezović, *Lexicon Latino—Illyricum* (rukopisný trojjazyčný slovník, autor použil vlastní pravopisné úpravy)

1679 - Ivan Tanzlinger Zanotti, *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino* (rukopisný slovník)

1680-1699 - Fra Ljudevit Lalić (Ludovicus Lalich), *Blago jezika slovinskog illi Slovník u kome izgovarajuse riči diačke, latinske i slovinske. Thesaurus linguae illyricae sive Dictionarium Illyricum. In quo verba latino-italice et illyricae redduntur. Labore fratris Ludovici collectum.*

18. století

1715-1716 - Đuro Matijašević, *Dictionarium Latino-Illiricum* (rukopisný slovník)

1728 - Ardelio della Bella, *Dizionario italiano, latino, illirico cui si permettono[!] alcuni avvertimenti per iscrivere e con facilita maggiore leggere le voci illiriche scritte con caratteri italiani, ed anche una breve grammatica per apprendere ... la lingua illirica / opera del Ardelio della Bella* (uglavnom temeljen na dubrovačkim (štokavsko-jekavské výrazy, vnáší čakavské prvky, obsahuje krátkou chorvatskou mluvnici), Benátky

??? - Adam Patačić - *Dictionarium latino—illyricum et germanicum* (rukopisný slovník s kajkavským lexikem)

1730 - Lovro Cekinić. *Vocabolario italiano-illirico*, (rukopisný slovník)

1737 - (autor neznámý) *Zuanik novii : S' Koim fuak j od febbe Samoga mochichie priddobro nauciti Ragovoriti : Latinſchi Arvaſchi : Nouim nacinom dano naſuitlo za blogodam : Obchenoo od putnikou., In Venezia, Bortolo Occhi, M.D.C.C.XXXVII.* (italsko-chorvatský, první konverzačně-lexikografická příručka určená Italům pro učení chorvatštiny i Chorvatům pro učení italštiny)

1740 - Ivan Belostenec, *Gazophylacium seu latino—illyricorum onomatum aerarium*, (slovník tří nářečí s kajkavštinou jako výchozího jazyka, přes 50 000 hesel (posmrtné vydání)

1741/2 - Franjo Sušnik, Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples*, Zagreb

1760 - Mato Klašić, *Vocabula italico-illyrica.*

1761 - Blaž Tadijanovi, *Svashta po mallo illiti Kratko sloxenye immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik / kojėsloxi otacz Blax Thaddianovich.* Magdeburg,

1765-1773 - Josip Jurin, *Calepinus trium linguarium.* (Latinsko-chorvatsko-italský a italsko-latinsko-chorvatský slovník)

1778 - Marijan Lanosović, *Slavonisches Worterbuch* (výklad německých synonym)

19. století

1801 - Joakim Stulli, *Lexicon latino—italico—illyricum*, Budin.

1802/03 - Joso Voltiggi, *Ričoslovník iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika s jednom pridpostavljenom grammatikom illi pismenstvom/sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggi Istriana* (čakavsko-štokavsko- ikavské výrazy, ekavské, ijekavské a ikavské tvary)

1806 - Joakim Stulli - *Rječosložje ilirsko—talijansko—latinsko*

1810 - Joakim Stulli, *Vocabolario italiano—illirico—latino*, Dubrovnik (80 000, excerpte ze 120 děl dubrovnických, dalmatských, bosenských, slavonských, a hercegovských Výchozí lexikon je štokavké jekavské, výrazy z dalších nářečí, ruská slovní zásoba, přicházející panslavismus)

1812 - Šime Starčević – Mozin, *Nova ričoslovica iliričko-franceska*. Objavljena u Trstu.

1842 - Ivan Mažuranić, Jakov Užarević, *Njemačko—ilirski slovar (prvi uistinu moderan hrvatski rječnik)*. (více než 40 000 hesel)

1846 - Vjekoslav Babukić, *Elementi della grammatica illirica secondo la nuova ortografia* / di Vjekoslavo Babukić ; con una prefazione filologica di Rodolfo Froelich ; traduzione di G. A. K. Zadar

1846-1949 - Josip Drobnić, *Mali rečnik : ilirsko-němačko-talianski , sa osnovom gramatike protumačenom nemački i talianski* od Vjekoslava Babukića. Vídeň (armenský klášter) (asi) **1852** - Jere Luidi Vrdoljak. *Ilirsko-talijanski i talijansko-ilirski ričnik*.

1853 - 1854 - Rudolph Fröhlich (Veselić), *Rěčnik ilirskoga i němačkoga jezika*, I–II

1869 - Ivan Filipović, (společně Gjuro Deželić i Ljudevit Modec), *Neues Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache, I. Deutsch-kroatischer Theil*

1874/5 - Bogoslav Šulek, *Hrvatsko—njemačko—talijanski rječnik znanstvenog nazivlja* (vědecká terminologie od chemie a botaniky po vojenství a státní správu)

1880-1937 - *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (vydání JAZU, 1. svazek za vedení Đura Daničića Více než 250 000 hesel)

1887 - *Rječnik hrvatsko-slovenski*.

1893 - Mavro Spicer, *Magjarsko-hrvatski i hrvatsko-magjarski rječnik za sveobću porabu*. Budimpešta

Srbské mluvnice

18. století

slavenoserbský jazyk

1792 – Avram Mrazović: *Rukovodstvo k slavenskomu pravočteniji i pravopisaniji*,

1794 – Avram Mrazović: *Rukovodstvo k naucje čislitelnoj*,

1794 – Avram Mrazović: *Rukovodstvo k slavenstjej gramaticje*

19. století

1814 – V. S. Karadžić: *Pismenice serbskoga jezika*

Srbské slovníky

1818 – Vuk Stefanović Karadžić: *Srpski rječnik istolkovan njemačkijem i latinskijem riječima*, Beč

1827 – Vuk Stefanović Karadžić : *Prvi srpski bukvar*, (otiskl ho ve svém almanachu Danica)

1880-1937 – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (vydání JAZU, 1. svazek za vedení Đura Daničića Více než 250 000 hesel)

1852 – Vuk Stefanović Karadžić: *Srpski rječnik istolkovan njemačkijem i latinskijem riječima* 2. rozšířené vydání

1898 – Vuk Stefanović Karadžić: *Srpski rječnik istolkovan njemačkijem i latinskijem riječima* 3. rozšířené vydání

Bosenskohercegovské mluvnice

1880 – [Frane Vuletić] *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*

1908 – Frane Vuletić: *Gramatika srpsko-hrvatskoga jezika*. (stejná mluvnice jen přejmenovaná)

1893 - Ibrahim Edhem Berbić: *Bosansko-turski učitelj* (učebnice islámského autora)

1900 – Ibrahim Seljubac: *Nova bosanska elifnica* (učebnice islámského autora)

Bosenskohercegovské slovníky

1912 Ahmed Kulender *Tursko-bosanski rječnik*

Chronologický přehled základních realizací vedoucích k procesu ustálení grafiky

- 1809** – Jernej Kopitar: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärten und Steyermark*. Laibach (1808).
- 1810** – Sava Mrkalj: *Salo debeloga jera libo azbukopotres*. Budim.
- 1812** – Pavle Solarić: *Bukvar slavenskij triazbučnyj*. Budim.
- 1814**–Vuk Stefanović [Karadžić]: *Pismenica serbskoga jezika, po govoru prostoga naroda napisana*. Vienna.
- 1815-1821** – Karadžić vede vášnivé polemiky se svými krajany o podobě spisovného jazyka.
- 1817** – Václav Hanka: *Pravopis český*. Praha.
– Karadžić navrhuje pracovní schůzku srbských vzdělců pro řešení pravopisu.
- 1818** –Vuk Stefanović [Karadžić]: *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječima*, Wien.
- 1819-1849** – Jan Kollár působí jako protestantský duchovní mezi Slováky v Pešti,
- 1819-1833** – Pavel Josef Šafařík působí jako profesor na gymnáziu v Novém Sadu.
- 1824** – Jan Kollár: *Slávy dcera*, Budín; 2. vydání 1832
– Peter Dajnko: *Lehgebäude der windischen Sprache*, Graz. (Návrh grafiky nazvané dajnčica)
- 1825** – Franc Metelko: *Lehrgebäude der slovenischen Sprache*, Laibach (Slovinská mluvnice s odkazem na Dobrovského mluvnici na titulním listu: Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky) Návrh grafiky nazvané metelčice
- 1826** – Šafařík podniká kroky ke kompromisnímu řešení srbského pravopisu.
- 1827** – V. S. Karadžić: Prvi srpski bukvar. In: *Danica za godinu 1827*, Beč.
- 1828** – Josef Jungmann – Václav Hanka: *O počátku a proměnách pravopisu českého*, Praha
- 1829** – Josef Jungmann–Karel Vinařický: *Beleuchtung der Streitfrage über die böhmische Orthographie*, Praha
- 1830** – Ljudevit Gaj: *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña poleh mudroľubneh narodneh i prigospodarneh temel'ov i zrokov*, Budim.
- 1830-1834** – almanach *Kranjska čbelic*, Ljubljana. (F. Prešeren vystupuje ve svých básních proti metelčici, tím je dán podnět k veřejné diskusi o podobě nového pravopisu.)

- 1831** – v lublaňském časopisu *Carinthia* je zahájena veřejná polemika odpůrců a zastánců metelčice.
- 1832** – Jan Kollár: *Slávy dcera*, Budín. (Druhé, rozšířené vydání představuje slovanskou encyklopedii, vyvolá u Slovinců zásadní odmítnutí připojit se k ilyrskému hnutí, neboť na rozdíl od Kollára považují slovinský jazyk za rovnoprávný s ostatními slovanskými jazyky.)
- F. L. Čelakovský otiskuje recenzi tří svazků Kraňské včelky v *Časopisu českého museum* oceňuje Prešernovo básnické umění a navrhuje pro Slovince řešení pravopisu podle chorvatského návrhu Gajova, což je v souladu s jeho představou společného jazyka pro všechny Slovany nebo alespoň jižní.
 - v Srbsku je zakázán pravopis V. Karadžiće.
- 1833** – Matija Čop uveřejňuje německý překlad Čelakovského recenze Kraňské včelky v lublaňském periodiku *Illyrisches Tagblatt* a doplňuje text vlastními doplňky o nevhodnosti metelčice následně otiskuje řadu svých příspěvků s názvem *Slowenischer ABC-Krieg*, rozvine se ostrá polemika o pravopisu, Čopovi odpovídá mj. F. Metelko i J. Kopitar. Všechny tyto články M. Čop shrnuje v brožurce *Nuovo discacciamento di lettere inutili, das ist: Slowenischer ABC-Krieg* (první část názvu si vypůjčil od Italů, kteří rovněž řešili svůj pravopisný problém). Výsledkem těchto sporů bylo rozhodnutí neužívat metelčice.
- P. J. Šafařík: *Serbische Lesekörner oder historisch kritische Beleuchtung der serbischen Mundart*, Pešt. (V tomto „Srbském klasobraní“ podporuje Karadžićovu reformu podle živého lidového jazyka, zároveň jako stoupenec ilyrismu navrhuje vytvoření společného spisovného jazyka pro Srby a Chorvaty.)
- 1835** – Lj. Gaj vydává v Záhřebu první chorvatský časopis *Danicza Hotvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* (používá kajkavštiny, některé příspěvky jsou štokavské psány spřežkovým pravopisem).
- 1836** – Lj. Gaj přejmenovává časopis na *Danica ilirska* a příspěvky jsou pouze štokavské a písmo gajice.
- 1837** – Jovan Hadžić: *Sitnice ezykoslovne*, Novi Sad. (Touto publikací obhajující slavenosrbský pravopis proti reformě navržené Karadžićem se rozhoří urputná polemika mezi oběma vzdělanci, která trvá do r. 1847).
- 1838** – P. J. Šafařík navrhuje Slovincům dva spisovné jazyky, ilyrský pro vyšší styl vzdělců a slovinský pro potřeby prostého lidu.
- 1839** – ve východním Štýrsku je zakázáno používat dajňčice.

- 1840** – v Lublani vychází první kniha tištěná gajicí (edice divadelní hry z 18. století - A. T. Linhart: *Veseli dan ali Matiček se ženi*. 1. vydání 1790, premiéra 1848)
- 1843** – vychází první ročník slovinského časopisu *Novice kmetijske in rokodelske*. Od začátku jsou otiskovány kromě článků psaných bohoričicí i jednotlivé příspěvky gajicí.
- 1845** – V. S. Karadžić – Sava Tekelija: *O srpskome pravopisu sa osobitijem dodacima o srpskom jeziku*, Beč. (Zde jsou shrnuty argumenty autorů ve prospěch definitivní podoby srbského spisovného jazyka a pravopisu na základě lidového jazyka.)
- 1846** – L. Štúr: *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí*, Bratislava
- 1846** – L. Štúr: *Nauka reči slovenskej*, Bratislava
- 1846** – [Ján Kollár:] *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, Praha (publikace Národního Muzea v Praze, shrnuje argumenty žijících i historických osobností proti osamostatnění slovenštiny; Kollár je jedním z významných přispěvatelů)
- 1847** – Václav Hanka: *Ospravedlnění nejnovějších oprav českého pravopisu*, Praha.
- Đuro Daničić: *Rat za srpski jezik i pravopis*, Beč. (Lingvisticky fundovaný výklad a obrana Karadžićovy reformy.)
 - Vuk St. Karadžić: *Novi zavjet gospoda našega Isusa Hrista*, Beč. (Překlad Nového Zákona, jemuž se mezi Srby říkalo „Vukovo evangelium“, vyšel bez církevního schválení. Při překladu musel Karadžić korigovat svůj postoj k lidovému jazyku a přistoupit na kompromis výpůjček z jiných slovanských jazyků pro biblický jazyk.)
 - Branko Radičević: *Pesme*, Beč.
- 1848** – ve Slovinsku úředně potvrzeno používání gajice, zároveň končí užívání bohoričice.
- vychází srbský časopis *Napredak* (Sremské Karlovce, Zemun), který jako první ze srbských periodik používá nový pravopis.
- 1850** – ve Vídni je podepsána Dohoda o společném spisovném jazyce pro Chorvaty a Srby.
- 1864** – M. Hattala: *Mluvnica jazyka slovenského*, Martin
- 1868** – konečné přijetí Karadžićova pravopisu pro celé srbské území.
- 1890** – Samo Cambel: *Slovenský pravopis*, Budapešť
- 1899** – F. Levec: *Slovenski pravopis*, Dunaj
- 1902** – J. Gebauer: *Pravidla českého pravopisu*, Praha